Б. ГРІНЧЕНКО.

Borys Hrinchenko

Dramy i komedii

ДРАМИ Й КОМЕДІЇ.

V. 1 - 2

Том I.

Видання друге.

S 44

PG3948
.H73 A19
1909
v.1-2

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

У Київі, 1909.
З Друкарні Першої Київської Друкарської Спілки.
Трьохсьвятительська 5.

3-2-61

ЯСНІ ЗОРІ.

ДРАМА НА V ДІЙ.

Моїй дорогій Марусі.

ЛЮДЕ.

Алі-баша, багатий пан турецький.

Аміна, улюблена його жінка, молода.

Фатима, служебка в Аміни, літня.

Дмитро, невільник з України, молодий козак.

Олена, Дмитрова жінка.

Панас, старий невільник з України.

Халіль, аґа біля баші, його родич.

Доглядач над невільниками.

Невільники.

Слуги.

Діється в турецькому місті Азові року 167...

ПЕРША ДІЯ.

Великий панський сад. По середині водограй, коло його квітник, змережаний стежками. Ззаду, крізь дерева й по-над деревами, видко палац турецький.

Вихід І.

Невільники-вкраїнці, чоловіка з десять, старших і молодчих. Чорна, драна, полатана одежа, хто босий, а хто в постолях. Потомлені бліді обличча, неголені бороди. В руках лопати. Серед гурту висока постать—сивий, кремезний Дід Панас.

Вони робили тут у саду; але доглядач кудись пішов, то тепер, сами собі зоставшися, почали співати, свою неволю згадуючи.

Невільники—*співають*:

В Царіграді на риночку
Ой п'є Байда мед-горілочку.
Прийшов до його царь турецький:
„Здоров, здоров, Байдо молодецький!
Покинь, Байдо, байдувати,
Бери мою дочку та йди царювати!“
— Твоя дочка поганая,
Гей, а твоя віра, віра проклятая!—

Ой як крикне царь турецький
Та на свої слуги, слуги молодецькі:
„Візьміть Байду, із'яжіте
Та й за ребро гаком, гаком зачепіте!“
Взяли Байду...

Вихід II.

Доглядач — *гукає спершу здалека, а потім увіходить.*

А, ви ізнов пісні!.. От я вам дам!..
Я вас навчу цим канчуком, трекляті!

Увіходить, за їм слуга веде невільника Дмитра.

Ідіть сюди ви всі!... *До Панаса.* А ти не йди,
Зостанься тут!... Тобі, старий собако,
Ще пса привів,—новенького купив
Сьогодні я... Дак ти йому що треба
Робити тут,—усе і покажи.

Панас.

Лопата ж де? Тут зайвої немає.

Доглядач.

Лопата—ось!

Слуга дає Дмитрові лопату.

Ну, чуєш ти, роби,
Та не лінуйсь, гляди, бо буде лихо!
А ви сюди за мною йдіть усі!

Виходить, за їм слуга й невільники всі, опріче Панаса й Дмитра.

Вихід III.

Панас.

Ну вже й народ! Нема йому того,
Щоб як сказать по лю́дському до те́бе,—
Ні, він „старий собако“ зараз каже!
Не вилає тебе, то й не дихне́!
Людці!... А ти, козаче, звідки взявся?

Дмитро.

З базарю взявсь.

Панас.

А звідки на базарь?

Дмитро.

З турецької тюрми.

Панас.

А в тій тюрязі?

Дмитро.

Та й у тюрму з базарю привели.
Хиба ще де́ взялась би товарина?
Ми ж тут товар: ми—коні, чи воли!

Панас.

Ох, правда це!... Впеклась мені неволя!...
А я її вже вдруге зазнаю!...
Я вперше втік,—тепер же утікати,

Постáрівшись, не здужаю ніяк...
Скажи, а ти давно, козаче, з дому?

Дмитро.

Вже рік минув.

Панас.

Щож діялося там
У нас тоді? Чи й досі на Вкраїни
Той Іванéць, гидка підлиза та,
Чи він іще і досі гетьманує?

Дмитро.

Не стéрпівши, давно вже розірвав
Його народ за зрадництво погане.

Панас.

Туди к чортам! Добувсь таки свого!..
Хто ж гетьманóм тепера? Дорошенко?

Дмитро.

На лúхо все ще двоє гетьманів:
По нáш бік, тут—ще Дорошенко й досі,
По тòй бік, там—Демко.

Панас.

Який Демко?

Дмитро.

Не знаєте? Та—Многогрішний.

Панас.

Он хто!

Дмитро.

Колотиться увесь безщасний край:
Нема ладу́, бо́ голови немає...
І голова б Петро, та ба!..

Доґлядачів голос—*ізда́лека.*

Гей ви!..
Нероби ви, собаки, джаври кляті!
Вже й кинули робити? Я вам дам!..

Панас.

Берись, а то ще прибіжить і бити!

Роблять удвох.

Уже пішов. Ти тихше гомони.
Воно й робить, і розмовляти можно.
Та як же звуть тебе?

Дмитро.

Дмитром. А вас?

Панас.

Як був малий,—Панасом мати звала,
Січовики ж-товариші мене
Ще й Вершляго́м прозвали, бо у мене
Такий кулак ще за́молоду був,

Що як піду я навкулачки биться,
Та вдарю раз, то тут тобі і смерть.
А ти здобувсь там прізвища якого?

Дмитро.

Та Квіткою прозвали козаки.

Панас.

Туди к чортам!.. Козак, а зветься Квітка!..
За віщо ж це тобі таке меннЯ?
Хиба за те, що вдався уродливий?..
А як же ти в неволю вскóчив? га?

Дмитро.

Та як дурний!.. На мене серед степу
Наскочила хижацька татарва...
Додому я вертавсь!.. У мене дома
Дружина й син манюсінький... Чогось
Мені тоді додому заманулось...
Поїхав сам із Січі. Їхав так
Безпешно все, і не було і в гадці,
Що лихо жде... Кругом широкий степ,
Співочії пташки, високе небо
Блакитнеє та сонце золоте...
Ту бачивши красу, про все забувся
І думав я про Грецію, про Рим...

Панас.

Про що?

Дмитро.

Про Рим, про Грецію—держави
Були такі... І думав я собі:
Як гарно їх описують поети,
Що добре там, що там краса яка!..
А в нас хиба чи не краса, не пишна—
В степах, гаях, на небі й на землі?
Чому ж ніхто і нашої не спише?
Як би списав,—ще ліпше це було б,
Ніж у того Вергілія, чи в кого...
Та тільки, що нема кому списать...

Панас.

Мабу́ть учивсь ти по великих школах?

Дмитро.

Еге, я вчився у Київі... Ото ж
І їхав так, про ворогів забувши,
Аж гульк—ураз набігла татарва́!
Я до пуття не встиг і боронитись:
Передньому із однії зробив
Дві голові, а далі вже й несила:
Як облягло дряпіжне вороння,
То й не рухнеш рукою... Збили за́раз
Мене з коня, з'язали й потягли...
Вночі втекти хотів,—не пощастило.

Панас.

Ну, вже й козак! Замисливсь про пташки́
І вскочив сам у пута!.. От роззява!..
Ну, далі що? Росказуй по ряду́!

Д м и т р о.

Дак потягли мене у кляту Кефу,
Ненáситну ту прірву, що жере
Невільників безщасних тисячáми,
І мов вола якого продали.
Отам було мені погано дуже:
Вночі сиди у тій гнилій тюрмі,
А вдень роби їм на важкій роботі.
Цвілий сухарь, нечистая вода—
Ото і ввесь невільницький пожиток,—
На зáкуску—турецькі нагаї.

П а н а с.

Тут краще нам: годують трохи ліпше,
Робота вся в саду, то й волі більш.
А ти давно вже козакуєш, хлопче?

Д м и т р о.

Ні, в Січі раз недовго я побув,
Тоді вернувсь та одружився дома,
А далі знов до Січі потягло,—
Воно бо Січ така принадна з дому!..
А як побув,—домівка у думкáх...
В один похід пішов та ще у другий,
А там уже й скортіло до своїх.
Чи з їми ще коли побачусь я—
З Оленою-голубкою та з сином?
Ой, Боже мій!...

Панас.

А козакові так
Журитися не личить! Ще й до того
За бабою!.. Я вік увесь прожив,
А не женився і за бабáми зроду
Я не журився,—це не козацька річ.

Дмитро.

Того ж ви так і кажете: нікóли
Не знали ви—щó в світі та краса,
Не відали—щó в світі є кохання.
А я це знав!.. Я мав!.. І тяжко те
Утратити, що мав!.. Моя Олена—
Це не така, як иншії жінки:
Мов січовик, і сміла, і розумна,
Письменна ще, бо батько піп навчив
Її письма, як дома ще жила...

Вихід IV.

Алі-Баша *з* Аміною *йдуть дуже тихо, за ґми, трохи. позаду, служебка* Фатима.

Баша.

Як гарно тут!.. Тобі, мій райський квіте,
Я се зробив. Ти, гуріє моя,
У зáхистку сама схотіла жити—
І маєш сей палац і пишний сад.
Чи ж догодив тобі я цим хоч трохи?

Аміна.

Так, догодив... Спасибі... гарно тут...

Баша.

То радий я, душі моєї світе,
Що догодив. Я сам іду сюди
Як у Едем, щоб раювать з тобою,
О квіточко найкраща у саду
Аллаховім! Ти – пахощі солодкі
Всіх дум моїх... Найбільша втіха се—
Схилитися до пишних уст рожевих...

Проходять усі троє.

Вихід V.

Дмитро.

Хто це пішов?

Панас.

А це наш пан, баша
Із жінкою... Це, кажуть, найлюбіша,
Така, що він їй стежку проміта...
Дак у гурті із иншими жінка́ми
Не хоче жить, то він їй цей палац
Побудував... А ті—по то́й бік саду...
Подейкують, немов би ця з Волині,
Та за оці роско́ші продалась,
Потурчилась, стоптала хрест під ноги...
Нена́видна!..

Вихід VI.

Доглядач—*увіходитъ.*

Агов, ідіте, джаври,
Сюди мерщій! Підняти поможіть!

Усі виходютъ.

Вихід VII.

Аміна *з* Фатимою *вертаються.*

Аміна.

От са́ме як чепляється до мене,—
Такий гидкий мені тоді стає!

Сідає на ослінчику, біля стежки.

Фатима.

А ти ж колись його таки любила.

Аміна.

Любила? Ні! Здавалось тільки так...
То був туман... А справді, то нікóго
Ніколи я ще не кохала... ні!..
Та й як могло це статися в нудно́му,
В огидному гаремі, в цій тюрмі?
Як з иншими жила укупі,—сварки
Та за́здрощі та бре́хні по всяк час—
Аж гидко все те згадувати!.. Правда,
Тепер уже впокійно, та за те
І нудно так: вставати та лягати,

Дивитися на мертві мури, сад...
Що-дня одно, що-дня без переміни,
Аж сон бере!..

Фатима.

Чого ж тобі іще?
В роскошах ти втопаєш: що схотіла,—
Все зараз є, велике і мале.

Аміна.

І все мені докучило без міри!
Навіщо все воно мені здалось,
Коли його так лехко добувати?
Так нудно це!.. *Змовка.* Хоч би уже гроза
Ударила отут та запалила!..
То все було б хоч подивиться що!

Фатима.

Хиба ж отак годиться говорити?
Вигадуєш ти щось таке страшне.

Аміна.

А що мені до того, чи годиться,
Коли мене нудьга бере, нудьга?!
Коли я ще нікóли не кохала!..
А хочеться кохати... Боже мій!
Як хочеться кохати-раювати!..
Уся душа до того лине, рветься,
Що в світі цім найкраще за усе,
До одного, що можно звати щастям

Єдиним тут, до раю на землі
Оцій нудній без міри,—до кохання!
Скажи мені, зазнала ти цього?

Фатима.

Хто, я? Чого?

Аміна.

І мріється, неначе...
Вітає мов тут коло мене хтось...
То, любий, він, він, дорогий, коханий!..

Фатима.

Хто – він?

Аміна.

Хто він? Коханий мій.

Фатима.

Який?

Аміна.

А той, кого я мушу покохати.

Фатима.

А що сказав би нам про це баша?

Аміна.

Хай каже він, що хоче! Що́ до то́го?
І що б же він сказати міг мені?
Не може він однять кохання в мене.

Фатима.

Але життя відняти може він.

Аміна.

Життя? То що? Це річ така, кохання,
Що дати варт за його і життя.

Фатима.

Коли тобі не страшно, то я знаю
Такого тут, що за тобою він
Уже давно з кохання пропадає:
Халіль-аґа...

Аміна.

Що? Геть із ним, гидка,
Коли мене не хочеш ти гнівити!

Встає і йде ближче до квітника.

Чому отут не саджено квіток?

Фатима.

Посаджено ж...

Аміна.

Отут, кажу, ще хочу!..
Невільників гукни!

Фатима.

А ось ідуть.
Скажи сама, де хочеш посадити.

Вихід VIII.

Дмитро *з* Панасом *вертаються.*

Аміна—*до Дмитра.*

Чому отут не саджено квітóк?
Тут посадить пахущих, пишних треба!

Дмитро мовчки стоїть, не зводючи з неї очей.

Чого ж стоїш та дивишся, глухий? *До Фатими.*
Ти стала знов? Та ну, ходім же далі!
Чи думаєш до ночі бути тут?

Фатима.

Та ти скажи, яких квіток садити,
А то ізнов тобі не догодять.

Аміна.

А щó мені? Хай садить сам, що хоче,
А хоч нехай і зовсім він не садить!..
Ходімо ж бо!.. Чого спинилась знов?

Виходють.

Вихід IX.

Панас,—*беручись за лопату.*

От вигадки!.. Дивись!.. якісь квітки!
Які і де у чорта їх садити?
Чи чуєш бо?.. Ти остовпів, чи що?

Дмитро.

Яка краса!.. такої зроду я
Не бачив ще, та і ніхто запевне...
А ні у нас, а ні в землі чужій
Пишнішої за цю немає квітки!

Панас.

Туди к чортам!.. Дивись, як ізрадів,
Мов батька стрів! А що́ тобі до неї?

Дмитро.

До неї?.. Ні!.. Але вона—краса.

Панас.

Дак що́ тобі?

Дмитро.

Бо на́ світі утіха
Великая—краса.

Панас.

Яка краса?

Дмитро.

Усякая: краса в блакитнім небі,
В зірках ясни́х, у запашни́х квітка́х,
В пташиному в садочку щебетанні,
У личеньку дівочому, в пісня́х,
В степах-полях і вільних, і широких,

У Дніпрових безо́днях у глибоких,
В порогах тих, що, наче звір неситий,
Ревуть і б'ють байдак ще недобитий.
Куди ні глянь,—усюди та краса,
Все повила—і землю й небеса.

Панас.

А гарно, глянь!.. Оце ти росказав,
То бачу й я, що правда, бо краса
Є і в тому. Роздумавшись отак,
Побачиш ти, що Бог таки на світі
Все не на зле—на до́бре сотворив,
Не на́ лихо,—на втіху; то вже люде
І добре все на зле переведуть.

Дмитро.

Так, бачите і ви красу природню...
І шанувать нам треба ту красу,
Хоч би в якій там по́статі ні стала..
Чи піснею промовила до нас,
Чи квіткою, чи пишною блакиттю,
Чи вродою жіночою,—однак
Її ми скрізь повинні шанувати.

Панас.

Цього вже я не втямлю: небеса
Рівняєш ти до людської уроди.
З великої науки мабуть ти
У голову оце заходиш, хлопче?

Дмитро.

Ні, шкоди тут з науки не було...
Бо до людей я не рівняю неба
Того, де Бог живе, а тільки ту
Блакить, що там сия вгорі над нами...

Панас.

Не розберу тебе: раз кажеш ти,—
Неначе так, що й правда, подивиться,
А вдруге знов, то щось уже не те...
Ця панія таки собі вродлива,
Та нам же що́ до неї, як вона
Нам панія, ще й клята бусурменка,
Ще й зрадниця?.. Он знов ідуть сюди...
Дочисть отут, а я піду здобуду
Гострішої лопати, ніж оця,
А то таку чорти дали копистку,
Що не вшкрябнеш нічо́го, хоч покинь!

Виходючи, зустрівається з Халілем і нехотя штовхає його.

Вихід X.

Халіль—*увіходе.*

Халіль.

Як смієш ти штовхать, гидотний псе?
Дивись, хто йде, джавуре кривовірний!..
Оце ж тобі! *Б'є.*

Панас.

А щоб ти був пропав!

Дмитро.

За віщо б'еш старого? Він не винен.
Хиба тебе штовхнути він хотів?

Халіль.

А, так!.. То на́ й тобі!

Заміряється вдарити Дмитра, але той хапа йому за руку.

Дмитро.

Стривай бо трохи!

Халіль.

Ти смієш так?

Вирива руку й вихоплює кинджала.

Вихід XI.

Аміна *з* Фатимою *ввіходять.*

Аміна.

Це що? В моїм саду
І ти людей наважився вбивати?

Халіль—*спускає руку.*

Він смів не дать ударити себе.

Аміна.

А ти? ти смів отут буяти в мéне?
Не сміеш ти і увійти сюди!..
Віддай мені кинджал!

Тим часом Панас одводе Дмитра далі; спершу вони тихо проміж себе розмовляють, а на при кінці сцени з Халілем Панас виходе.

Халіль.

На віщо?

Аміна.

Дай же,
Коли кажу!

Халіль.

Моїй цариці я
Усе віддам... *Віддає.* Не слухатись не мóжу
Тебе... *Аміна кидає кинджал у кущі.*
Чогож ти кидаєш його?

Аміна.

Бо щоб його закинуть тільки й здатний,
Коли в таких, як ось твої, руках.

Халіль.

Не будь така до мене неласкáва!
Я випадку того давно шукав,

Щоб слово те сказать тобі, що зараз
Наважився промовити... Одна
Моїй душі утіха ти й кохання...

Аміна.

Нікчемний, геть! Ще слово хоч одно,—
І знатиме баша, що́ ти промовив!

Халіль.

Ну, я мовчу... Але, Аміно, знай:
Колись таки мене ти будеш слухать,—
Тоді усе, що хочу, я скажу...

Виходить.

Вихід XII.

Аміна.

Нікчемний!.. Він до мене про кохання
Насмілився казати!.. О, гидкий!..

Фатима.

Та заспокойсь! Що ж він зробив такого?

Аміна.

Мовчи! Я вже тобі казала й знов
Ще раз скажу, але уже в-останнє:
Не згадуй більш про його ти мені,
Коли мою ти хочеш ласку мати!

Фатима.

Не буду вже... Не гнівайсь тільки так!

Аміна.

І як він смів звести на мене очі?!

Обурена ходить який час по стежці туди й сюди, а тоді відразу повертається, підходить до Дмитра й стає перед ім.

Невільнику! тебе я перше тут
Не бачила: ти мабуть тут недавно?

Дмитро.

Ще й дня нема.

Аміна.

А, так... нема і дня...
Тим, я тебе й не помічала перше...
А звідки ж ти? з якої ти землі?

Дмитро.

З козацької землі... З землі тієї,
Де через вас багато сліз лилось.

Аміна.

Лилося сліз багато через мене?

Дмитро.

Ба ні, не так!.. Лилося через тих,
Що о́рдами на край наш набігають,

Плюндруючи, у бран людей беруть,
Та через тих, що в їх людей купують
І на рабів їх повертають тут.

Аміна.

Хиба рабів не можно купувати?

Дмитро.

А що ж у нас є ліпшого на світі
За ту святу, над все найкращу волю?
Хто відніма добро це у людей,—
Найбільший той єсть лиходій, злочинець.

Аміна.

Чи ба, який!.. Як би оце баша
Почув, то він...

Дмитро.

То що? Нехай карає!
А правда все ж у мене, а не в йóго.
Коли ж і ти так думаєш, як він,
То хоч краса і пишная у тебе,
Та з правдою вона не поєдналась.

Аміна.

Невільнику! не забувай, що я...
Що кажеш ти... до панії своєї!..

Дмитро.

То краще я мовчатиму тепер.

Починає робити.

Фатима.

Його словам ти не дивуйся, пані,
Бо в тій землі козацькій всі такі:
А ні раба, ні пана в їх немає;
Це чула я багато вже разів,
Як з бранками-козачками чимало
І часто я балакала... від їх
І мову їх навчилась розуміти.

Аміна—*до Дмитра.*

Скажи мені, чи є сади у вас?

Дмитро.

Колись наш край увесь як сад той цвів,
Як пишний сад великий та багатий,
І дивною красою всіх тоді,
Мов чарами, приваблював до себе,
І раєм був, чи міг би бути він.
Та иншії часи прийшли до його,
Зустрілася йому недоля зла,
Тяжке-важке на його лихо впало,—
І пишний сад посохнув та зів'яв,
Долина сліз із райської долини
Зробилася,—такий мій рідний край!..
Але садів таких, як цей, чимало
Зосталося в моїй землі й тепер,
І так, як цей, чи краще, процвітають.

Аміна.

А в тебе був у рідній краї сад?
Чи вмієш сам ти саду доглядати?

Дмитро.

Любив сади я змалку і умів
Кохати їх і добре доглядати.

Аміна.

Коли це так, то я тебе звелю
Настановить доглядачем над садом
Оцим моїм,—його ти доглядай.
Чи догодиш мені ти їм,—побачу.

Дмитро.

Похилий раб повинен догожать.

Аміна.

Не через те... а просто так... я хочу...

Дмитро.

Так через те хиба, що ти—краса?

Аміна.

Зухвальний раб! З таким, як ти, не можна
І розмовлять! Фатимо, ну, ходім!

Повертається і хоче йти.

Вихід XIII.

Доглядач,—*надходячи здалека.*

Чи чуєш! гей! Чи вам позакладало?

Іди сюди! Каміння тут носи!
От, клятий рід!..

Фатима.

Іди, гука доглядач!
Чого ж стоїш?.. Щоб лиха не було!

Дмитро.

Та ось же йду!.. Зробитися з людини
Твариною!.. Треклятеє життя!..

Виходить.

Вихід XIV.

Аміна.

Як сміє він так говорить зо мною!

Фатима.

То що хиба? Але ж бо він тобі
Негарного тут не сказав нічого.
То він красу твою так похвалив.
Не дурень він, то й розбіра, де гарне.
До того ще й з обличча—бач, який:
Хоч у латка́х, змарнілий у неволі,
А тільки глянь, то зараз так і вздриш,
Що красень він. А очі так і сяють—
От як зірки ясні на небесах,
Та так тобі і зазирають в душу!

Аміна.

Ти хвалиш так його, немов би ти
У його вже і закохалась палко.

Фатима.

Хто—я?.. Авжеж!... Минулося давно!..
А що таки його кохати можна,
То правда це.

Аміна.

Його кохати? Ні!

Фатима.

А чом же ні? Що раб він, те байдуже:
Чи раб, чи пан,—коханню те дарма.
І він ось раб, а завтра викуп прийде
За його звідти, з їхньої землі,
І буде він не раб, а вільний знову.

Аміна.

Хиба вже йде за його викуп? Де
Ти чула це? І скоро має бути?

Фатима.

Ні, це я так...

Амина.

А, так...

Фатима.

Я про кохання...

Аміна.

Обридла ти, мені з оцим своїм
Коханням! Все одно й одно торочить!..
Така нудьга!

Фатима.

Дак що ж робити нам?
Давай співать, чи грати, чи купаться!..

Аміна.

А, хай йому!..

Фатима.

Ходімо до ставка!

Аміна.

А правду ти казала: в його очі
Такі ясні!.. палкі!.. Як гляне він,
То так, немов... О, як мені увірився
Оцей Алі!.. Як докуча!..

Фатима.

Аллах!..
Та не кричи! Тут люде скрізь,—почують.

Аміна.

Геть одчепись! Хоч буду вже клясти,
Коли нічим запомогти не можу!

Фатима.

Та скільки хоч кляни і все роби
Що хочеш ти, та тільки стиха, нишком,
Так, щоб ніхто й подумати не міг.

Аміна.

І буду я робити—от побачиш!
Ой, Боже мій! яка нудьга безмірна!
Так хочеться чогось мені... кудись!..
Як би були у мене дужі крила,—
Ох, як би я полинула!.. туди,
Де вільно всім що схочуть, те робити,
Де ні рабів немає, ні рабинь...

З-за дерев чути, як співає Дмитро:

Стоїть явір над водою,
В воду похилився;
На козака пригодонька,—
Козак зажурився.

Не хилися, явороньку,—
Ще ти зелененький;
Не журися, козаченьку,—
Ще ти молоденький!

Не рад явір хилитися,—
Вода корінь миє;
Не рад козак журитися,
Та серденько ниє.

Ой поїхав на чужину
Козак молоденький;
Оріхове сіделечко
І кінь вороненький.

Ой поїхав на чужину
Та там і загинув,
Свою рідну Украïну
Навіки покинув...

А м і н а—*прислухалася, а потім:*

Хто це співа?

Ф а т и м а.

З невільників якийсь...
Росхиляє кущі і дивиться.
Та цей новий...

А м і н а—*мов до себе.*

Давно уже не чула
Своїх пісéнь!.. Усе чужі навкруг...
Чужі пісні, чужії люде... Боже!
Чого ж вона, ця пісня, серце рве?
Малою ще... я чула там її...
Серед садків... де батько й ненька рідні...
Забула їх... цуралася...

Ф а т и м а.

Кого
Цуралася? Що ти таке говóриш?
Не розберу...

А м і н а—*так саме.*

Ні, не цуралась, ні!..
А тільки так... Як серце заболіло!..

Ф а т и м а.

Та що тобі? чого ти так...

А м і н а.

Нічого!..
Ой, Боже мій! навіщо він співа!
Навіщо він нагадує минуле!..

Виходить.

Вихід XV.

Ф а т и м а—*сама.*

Щось їй таке подіялось... А ну,—
Чи не його накинула ти оком?...
Так я зведу докупи вас,—тоді,
Що схочу вже, то те й зроблю з тобою:
І золото, й дарунки—буде все!
Я знаю це,—вже ти мені не перша...
От, тільки те, що страшне тут баші...
Ну, та дарма!.. Я бачила й страшніше!..

Виходить.

Вихід XVI.

Д м и т р о *й* П а н а с *приходять і починають робити; ще кільки невільників стають до роботи віддалік окремою купкою.*

Панас.

Коли б уже обід той швидче був,
То б одпочив!

Невільник.

А що, втомились, діду?

Панас.

Таки втомився!.. Сіпака-бусурмен
Усячину вигадує на втіху
Собі, а ти—роби! От і тепер:
Ще тут квітки садити загадала!

Невільник 1.

Сама взяла б та й посадила їх,
Коли вже їй так дуже заманулось.

Невільник 2.

Це панія? Ну, ця посадить!.. так!..

Дмитро.

Та це і нам ще невелике діло.

Панас.

Ото ж хоч це мале та й зробить хай!
А то все нам на їх, чортів, робити!

Дмитро.

Чи тут вона давно... в цього баші?

Панас.

А враг те зна!.. Мені про це байдуже!

Дмитро.

Щасливий він!

Панас.

Таке!.. Чого це так?

Дмитро.

Того, що є така краса у його.

Панас.

Ну, хлопче, ти й охочий до жінок!..
А що—тебе киями товариство
Не парило, як ти у Січі був,
За те, що ти скакав моторно в гречку?

Дмитро—*сміючись.*

Не парило, бо й ні за що було.
А що це вам таке здалося, діду?

Панас.

Та бач... як тут послухати тебе,
То чоловік подумає, що в Січі
Продражнено тебе вже бабієм.

Дмитро.

Ну, хай би хто посмів!.. Про цю ж туркеню

Я тим кажу, що це краса така,
Що мабуть світ такої ще не бачив...

Панас.

Туди к чортам!.. Ти щось таке верзеш,
Що вже воно і купи не держиться...
Та хай їй цур!..

Вихід XVII.

Доглядач *надходить і, побачивши, що двоє з тії купки невільників стоять і не роблють, кидається до їх і б'є канчуком.*

Доглядач.

А знаєш ти робити?..
А знаєш ти, треклята псино, га?..
І ти за їм?.. На́ ж і тобі такого!
Б'є й другого, ті кидаються робити.
Глядіть мені, робіть, бо як вернусь
Та буде тут не зроблено, то... знаєш!..
Іде.

Вихід XVIII.

Спершу Невільники *мовчать, поки доглядача видко, а як він покрився поміж деревами, тоді знімається гомін:*

Невільник 1.

Треклятий кат!

Невільник 2.

Все тільки биться й зна!
Хвилиночки немає відпочину!
Так і уздрить!

Невільник 3.

Не дурно зрадник! Всі
Ці зрадники такі: за турків гірші.

Невільник 4.

От, ідольський!.. бодай ти луснув був!

Невільник 5.

Ще ж, братчики, сьогодні і неділя!

Невільник 1.

Та ну? невже?

Невільник 2.

Неділя! так і є!

Невільник 3.

Ой проклята неволя бусурменська!
В неділю—й то роби на їх, як віл!

Панас.

А що, гаразд туркеня гарна б'ється?

Дмитро.

Та що це ви туркенею мені
Взялися вже і очі вибивати?
Облиште це!.. А думати про те
Давайте ми, щоб утікати звідси!

Невільник 1.

Втечеш!.. Атож!..

Невільник 2.

Така і варта в нас!

Дмитро.

До втеку—ніч.

Невільник 3.

Такі вночі кайдани,
Щоб утекти!

Дмитро.

Кували люде їх,
То і розбить подужають їх люде.

Панас.

Хоч сміливиї, та молодий ще ти:
Хоч би з тюрми і викрались ми нишком,
То далі що? Куди і як тікать?

Дмитро.

Куди тікать? Хиба вам степу мало?

Невільник 4.

Та звідси як нам вирватись—скажи!

Невільник 5.

Цього навчи!

Дмитро.

Я й сам іще не знаю.
Але коли кайдани і тюрма,
Доглядачів батіг, його знущання
Докучили вже нам, товариші,
Як хочемо побачити ми кревних,
Як хочемо побачить рідний край
І волі знов козацької зазнати,
То знайдемо, як можна це зробить!

Невільники.

— А правда! так!
— Саме покаже діло!
— Аби схотів!
— І Бог поможе нам!

Усі разом.

Навчай же нас!.. Ми за тобою всі!

Дмитро.

Коли ви так,—то будемо на волі!

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Альтана в саду гарно вбрана, з канапою. Одні двері проти глядачів, другі—праворуч од їх.

Вихід І.

Аміна, *схилившись на канапі, в руках гитара; вона иноді перебірає на їй струни.* Фатима *стоїть, прихилившися до вікна.*

Фатима.

Ти як мала дитина нетерпляча.

Аміна.

Та годі вже!.. Мій Боже!.. чула все!..
Сама ж мене до того нахиляла.

Фатима.

Оттак!.. Коли ж я це робила? га?

Аміна.

Сама ж мені казала, що кохання
Рабів не зна!..

Фатима.

Казала,—ну, дак що?
Але коли його кохати хочеш,
То треба так робити, щоб ніхто

Про це не міг довідатись ніколи.
А ти того не знаєш: дай та й дай!

Аміна.

Жалю нема у тебе!.. Не кохала
Нікого ти ніколи мабуть,—тим
Не відаєш того, яка це мука,
Кохаючи, і дожидать отак!
Ти ж зрозумій: все думати про його
І ні про що вже більше не могти,
І знать, що він тут близко є, і знати,
Що бачитись я все ж не можу з ним,
Не можу з ним, з коханим, розмовляти!..
Вночі і вдень, що миті—все один
Огонь в душі і тілі почувати
І не могти огонь той погасить
В коханого в обіймах,—мука це!

Фатима.

Та ось баша уже ж поїде скоро,—
Тоді Дмитра й покличу я тобі.

Аміна.

Не хочу ждать! Бо на світі коханням
Упитися—то тільки й щастя є.
Нема цього, то і життя немає,
І мертві дні минають без пуття.
Не хочу так!..

Фатима.

Так страшно ж, небезпешно!

Аміна.

Чи варт про це і думати? Забудь!
Страшнішого над смерть страшну немає,
А як нема кохання,—смерть—життя.

Фатима.

Атож! Мені життя й без того любе.
А як баша дізнавсь,—нам смерть обом.
Ти за своє кохання вмреш,—як знаєш!
А защо ж я вмірати буду? Ні!
Перечасуй: баша поїде скоро...

Аміна.

Ой, Боже мій, ізнову той баша!
Та не кажи про його, не нагадуй!
Я те усе вже чула, знаю все,
Але ні знать, ні чуть його не хочу!

Мовчанка. Далі Аміна відразу підводиться й каже благаючи:

Поклич його!.. послухайся, поклич!..
Прошу тебе, Фатимо люба! добра!..
Я дам тобі за це що схочеш, все!
Вподобала ти з золотом намисто,—
Візьми його!.. Що хочеш, те й візьми
З окрас моїх, з одежі, та послухай!..
Та тут нема й страшного, бо баша
Аж на тому дворі й не прийде скоро,
Бо мабуть спить.

Фатима.

Ой-ой, боюся дуже!
Та вже піду,—немає що робить!

Аміна
схоплюється й кидається обнімати Фатиму.

Фатимочко моя! яка ти добра!..
Іди ж! не гайсь!

Фатима.

Та вже ж іду!

Аміна.

А як
Ти думаєш: чи схоче він прийти?
Я ж так із ним ще мало розмовляла...

Фатима.

Та ви ж в саду стрівалися частенько...

Аміна.

Та ніяк все було й поговорить...
Раз тільки ми розмовилися більше:
Як звуть його сказав і звідки він...
Та так почав мою красу хвалити!...
А я: забув, що ти невільник тут,
Що пані—я!.. А він мені на те:
Забути все, тебе уздрівши, можно...

Фатима.

Ну й прийде він,—хиба ж і так не видно?

Аміна.

Ну йди ж бо! йди, Фатимочко!..

Фатима.

Та йду ж! *Виходе.*

Вихід II.

Аміна *падає на канапу.*

Ох, голова у мене туманіє...
Затуляє очі руками.
Чи прийде він?.. Він прийде!.. прийде!.. так!..

Вихід III.

Халіль *увіходе.* Аміна *відразу підводиться й стає.*

Халіль.

Аллах послав мені своєї ласки,
Що я здолав побачити тебе.
Я кільки день уже того пильную
І ось тепер...

Аміна.

Як смів ти цей поріг
Переступить?

Халіль.

Ще й на страшніше діло
Нам смілости кохання додає.

Аміна.

Я слухати тебе не хочу зóвсім.

Халíль.

Не будь така і вислухай мої
Благання ті, що рвуться в мене з серця.

Áміна.

І бачити тебе не хочу я,
Не смієш ти зо мною й говорити.

Халіль.

О, вислухай, як мучиться душа!
Твоя краса мене опанувала,—
І нóчі й дні спокою все нема...
Все ти в думкáх... Зласкався бо, Аміно!
Коли твої уста до уст моїх
Не схилиш ти, жорстокая, то з муки
Загину я.

Аміна.

А що мені? Загинь!

Халіль.

За віщо ти ненáвидиш мене?..

Аміна.

Ненавиджу?.. Тобою я гордую!

Халіль.

Та за́що ж це?

Аміна.

Бо ти мені гидкий.
Скажу баші, що ти у мене був,—
Занапащу тебе єдиним словом...
Але того не хочу—геть іди!

Халіль.

Дак я ж тебе коритися навчу,
І будеш ти моєю по неволі!..

Кидається до неї. Але Аміна в ту мить вихоплює кинджал і б'є Халіля, та він затуляється рукою, і вона його ранить у руку. Він одскакує.

Аміна.

Гидотний, геть!.. а то умреш ти тут!

Халіль.

Ти дряпаєш, мов тая дика кішка.
Та не тобі подужати мене.
І я тобі ще кіхті повтинаю!..

Виходе.

Вихід IV.

Аміна—*сама.*

О, Господи! які тяжкі́ обра́зи
Терплю я тут!.. Сказати все баші?..
Так гидко це!.. і він його замучить,
А кро́ви я не хочу... Хай живе!
Кидає кинджал і падає на канапу.

Вихід V.

Дмитро *тихо ввіходе й спиняється біля порогу.*

Дмитро.

Звеліла ти, щоб я прийшов до тебе...

Аміна,—*стрепенувшись, підводиться.*

Це ти... еге... казала, щоб прийшов...

Дмитро.

Я слухаю, що пані загадає.

Аміна.

Ні не на те... покликала... я хочу
Щось роспитать...

Дмитро.

Питайсь, ласкава пані.

Аміна.

Чи тут тобі погано жити в нас?

Дмитро.

В неволі скрізь погано. Чи буває
Кому у їй та гарно? Я не чув.
Бо воля є найбільше в світі щастя,
І в кого скарб однято цей,—тому
Безщасному і сонце пригасає.

Аміна.

Що воля скарб великий, щастя—так,
Та єсть іще одно найбільше щастя.

Дмитро.

Не відаю яке,—скажи мені.

Аміна.

Кохаючи, всю душу віддавати.
І в кого є це щастя,—забува́
Той про усе, і навіть про неволю.

Дмитро.

Неволю? Ні!

Аміна.

Серед кохання втіх...

Дмитро.

Ні, він що-дня про те все думать буде,
Що він є раб, купований, як віл,
Що мусить він робить, як товарина,

Коли ж йому́ судилось на віку́
Ззирнутися з коханими очима,—
Так прийде пан і навіть не спита́,
Що́ дума раб, що́ може почувати,
А на базарь його звелить вести́
З налигачем на шиї, щоб продати,
І розрізнить з коханням тим навік.

Аміна.

Це правда все. Але бува кохання,
Що гинуть всі кайдани перед їм:
Так, ніби є вони про людське око,
А справді їх, тих пут, уже нема...

Мовчанка.

Чому́ ж мовчиш? хиба не хочеш ти
Відмовити, зо мною розмовляти?
Бо я тобі турецька пані зла!..
Не думай так: таке ж у мене серце
У грудях цих, як у твоїх—твоє,
І можу я те горе зрозуміти,
Що в серці ти своєму заховав.

Дмитро.

Що в серці я сховав? А що до серця
Мого тобі? Навіщо буду я
Казати те тобі, чого нікому
Не хочу я казати й не скажу?

Аміна.

На те скажи, щоб з рідною душею
Сумна душа ділитися могла

Своїм жалéм, надіями, чи сумом.
Коли бува, що нікому звіряти
Свої думки: нема навкруг людей,
Чи хоч і є, та рідної такої
Нема душі, щоб лихом і добром
Могла душа із нею поділятись,
Тоді свої жалі людина та
Звіря́ якій тварині безсловесній,
Чи навіть і ростині неживій,
А ти мені не хочеш те сказати
Що я, тебе жаліючи, прошу.

Дмитро.

Та що ж тобі я ще казати мушу?

Аміна.

Скажи мені, чи міг би ти коли,
Невільником зоставшись, покохати?

Дмитро.

Навіщо ти питаєшся про це?

Аміна.

Бо хочу знать. Коли б оце до тебе
Жіночії озвались очі й ти
Уздрів би в їх своєму серцю рідне,—
Невже й тоді твої палкі уста
Не випили б кохання з уст солодких?
Мовчиш ти знов... Чи, може, в цій землі
Не міг би ти знайти такої вроди,
Щоб покохать?.. Тут, може, всі бридкі?

Дмитро.

Бридкі? О, ні!..

Аміна.

Зустрів і тут вродливу?

Дмитро.

А може й так...

Аміна.

А де? коли ти бачив?
Яка вона?.. Кажи ж бо ти!

Дмитро.

Така,
Що мов зоря засяє, як погляне,
І світ увесь поліпшає немов
І всі квітки найкращі, найпишніші
Схиляються покірно їй до ніг,
І певно, що на всім широкім світі
Їй рівної уже нема ніде...

Аміна.

О, мабуть то краса велика дуже!
Щаслива ж та, що славиш так її.
Скажи ж мені, де стрів її, де бачив
Оту красу, такую осяйну?

Дмитро.

Невільник я, то я мовчати буду.

Аміна.

Облиш! Забудь невільництво гидке!
Хто та краса—я хочу, хочу знати!

Дмитро.

Ота краса—це ти!

Аміна—*затуля очі рукою й падає на канапу*

Що ж ти сказав!...

Вихід VI.

Фатима—*вбігає перелякана.*

Ой лихо!.. пан іде!.. баша іде!..
От я ж тобі казала,—буде лихо,—
Оце воно і сталося!.. Аллах!

Аміна—*підводячись.*

Чого ти так кричиш? Чи він далеко?

Фатима.

Ось-ось уже... на стежці.. зараз тут...

Аміна.

Якими він дверима йде?

Фатима—*показує ті, що їми ввійшла.*

Сюдою...
Аллах! Що ж ми робитимем тепер?

А м і н а.

Та цить бо ти! чого кричиш без діла?..
До Дмитра, відчиняючи ті двері, що збоку.
Іди сюди! Ти пройдеш у квітни́к—
Тут поблизу... Зостанься там і з квітками
Ти щось роби,—мов звелено тобі...
І дожидайсь, що я тебе покличу!

Дмитро виходить. Аміна зачиняє за їм двері, а тоді сідає на тую ж канапу.

Вихід VII.

Б а ш а *ввіходить і махає рукою на Фатиму; та виходе.*

Б а ш а.

Зорю мого і розуму й душі.
Знайшов в її гніздéчку запашному.

Сідає біля Аміни.

Аллах мужам на втіху дав жінок,
На те, щоб муж од праці, від турботи,
Од клопоту тяжкого на війні—
Розважити себе міг дома любо,
Втішаючись з жіночої краси.
Як серед трав, дерев квітки пахущі,
Так між людьми і чепурні жінки:
Сотворено ростини ті на діло,
Квітки ж Аллах на втіху сотворив.

Аміна.

На втіху? так? Та й годі, господарю?
Сказав би так жіночий розум мій,—
Шануючи твоє високе слово:
Ми знаємо ще і таких жінок,
Що втіхою були і діло знали:
От Солиман—Хуррем-султаншу мав,
Удвох із ним вона в нас царювала.

Баша.

Моїх очей найкращая зоря
Про Россу ту нехай мені не каже,
Бо тільки зло робила в нас вона.
Ні, не на те жінки, щоб власним робом
І розумом своїм діла робить,
Але на те, щоб мужеві коритись,
Йому за втіху бути і не більш.
На це вони повинні положити
Свою красу і розум, і життя.
Аллах це так звелів, так мусить бути.

Аміна.

А чоловік—чим мусить бути він?

Баша.

Аллах звелів, щоб він був жінці паном,
Та й добрим ще, бо скоро хоче він,
Щоб квіточка його цвіла на втіху
Йому в житті, то вже ж повинен він

Доглянути її і так зробити,
Щоб у добрі вона жила й могла
Свою красу викохувать. Оттак-о
Сю квіточку мою (*пригорта її*) і я силкуюсь
У щасті тут викохувати. Так?
Адже це так?

А м і н а.

Так, господарю, правда.
Ти тут зробив мені маленький рай,
І зо́всім би було гаразд у йому,
Та ще одна тут недогода є.

Б а ш а.

Яка? Скажи,—її не буде зараз.

А м і н а.

Доглядач сей—не знає саду він,
Не знає, як його кохати треба:
Що зроблено було до його ще,
То те і є,—нічого сам не вміє.

Б а ш а.

Моторний же та працьовитий він.

А м і н а.

Та клопітний: все клопоту такого
Наробить він, ладу ж рабам не дасть,—
Без діла все тут робиться у його.

Я не люблю його, поганий він!..
Не хочу в сад ходити через його!

Баша.

Я б иншого сюди настановив,
Та тільки щось нема такого в мéне.

Аміна.

Та в тебе ж слуг багато всяких є.

Баша.

А щоб і сад він знав,—того й немає.

Аміна.

Ти пригадай гарнéнько,—може й є.

Баша.

Я згадую, та ні—нема та й годі.

Аміна.

Не хочеш ти зробити, як прошу,
То й кажеш так. Але ж мені Фатима
Казала вже, що є такий один.

Баша.

А хто ж то є? Його не знаю,—певне
Побріхує твоя Фатима.

Аміна.

Ні,
Та тільки я забулася, про кого

Вона мені казала... От... Стривай...
Подумаю... А так, уже згадала:
Є в нас такий невільник, що його
Приведено недавно?

Баша.

Є, Аміно.

Аміна.

Так він, чи що,—Фатима каже,—був
Неначе десь раніше садівничим.

Баша.

Ну, знаю я його. Та він джавур.

Аміна.

Хиба джавур? Ну, я цього не знала.
Але ж і цей доглядач, що тепер,
І він джавур.

Баша.

Такий він був, тепер же
Він молиться пророкові, як ми.
Джавури ці, як стануть правовірні,
То робиться народ путящий з їх,
А поки він у кривовірстві ходить,—
Це гадина, і треба берегтись,
Пильнуючи, щоб не вкусила часом.
Та я уже сказав тобі: зроблю.
Коли нема тут иншого такого,—

Довідаюсь, чи діло тямить цей,
Тоді його настановлю: а може,
Як він уздрить, що так зробили з ним,
То са́ме це й прихилить до пророка
Його тоді. Тепер піду.

А м і н а.

Куди?

Б а ш а.

Та прибули сьогодні з Лехистану,
Із польської землі, до нас посли...

А м і н а.

А з дому ти вже не поїдеш? ні?

Б а ш а.

Ні, мушу я поїхати на місяць,
Та не тепер, а тижднів так за два,
Чи може й більш... Тобі це сумно буде.
Та що робить!.. Повинність!.. Ну, піду.
Здорова будь, моя трояндо пишна,
Та не сумуй без мене тут сама.

Цілує її й виходе.

Вихід VIII.

Ф а т и м а—*ввіходе.*

Уже пішов?

Аміна.

Скажи мені, Фатимо,
Тебе давно вже в рідної землі
Взяли?

Фатима.

Давно! Дитиною малою
Год десятьох... .

Аміна.

До всього звикла ти.
А я... ще так нєдавно инші думи
У голові були... цвіли в душі,
Пишалися надії инші... Боже!
П'ять років ще не проминуло.../ так...
Я згадую... я пам'ятаю,—мати
В нас батькові дружиною була,
Порадниця у хаті,—не рабиня,
Не забавка... гаремів там нема,
Там вільні всі у нас жінки й дівчата,
Там вільною і я була... і я!..
Я иншою була... Страшне нещастя
Мене сюди перенесло, і я
Так мучилась була з початку, далі ж
Звикати вже потроху почала...
І все воно перемінилось якось...
І страшно так змінилося... Чогось
Відміна ця мені страшною стала
Здаватися...

Фатима.

Та ти провіщо це
Говориш так? Щось я не розбіраю.
Кажи простіш!

Аміна.

Встає у серці знов...

Фатима.

Та що встає?

Аміна.

Те почуття, що я
Не за́бавка якась, що я людина,
Що хочу я так жити, як і всі:
По лю́дському, своїм життям щоб жити.

Фатима.

Та і на це є способи у нас,
Бо не на все і в чоловіка очі:
Уміючи, одуримо й його.

Аміна.

Дурити—от!.. Це—красти право жити!
Оце і є те са́ме, що мене
Обурює та гнітить нестерпуче!
Повинна я була сьогодня тут

Лукавити, брехати, хитрувати,
Мов ще люблю його, щоб він Дмитра
Настановив тут саду доглядати,
Бо так вільніш кохаться буде нам...
О, як мені це гидко все!

Фатима.

Байдуже!
Вже так воно ведеться завсігди,
Що як собі кого наглядить жінка
Любішого, то нищечком грішить
І мусить же дурити чоловіка.

Аміна.

Облиш, мене не розумієш ти!..
Ой, Боже мій! Як тяжко-важко жити
Серед людей, що прóстих слів твоїх,
Що дум твоїх найкращих, найсвятіших,
Тих, що без їх нема тобі й життя,
Вони цілком не розуміють, зóвсім!
Як страшно це: живеш як у пустині,
А люде скрізь... Ой Боже правий мій!
Душа вміра, проймає серце холод...

Сідає, зіпершись на лікоть, і змовкає.
Потім, одразу стрепенувшись:

А все ж його кохати буду я!
А все ж його не можу не кохати..!
Поклич мерщій, Фатимо! клич його!

Фатима виходе в двері збоку.

Вихід IX.

Дмитро—*ввіходитъ.*

Аміна.

Ізнов удвох ми можем розмовляти.
Іди ж сюди! Зненáвисний пішов.
Невже мене не зрозумів ти досі?
Невже того не бачиш ти, що є?

Дмитро.

Невільник я... Невільникові ж важко
І бачити, і розуміти все:
Хоть бачить він,—боїться помилитись,
Боїться він сягнути далі, ніж
Дозволено. Хоч візьметься у йогó
Вогнем пáлким уся душа й згорить,—
Мовчати все ж він буде й те ховати.

Аміна.

Примушуєш мене казати—хай!
Це зараз той пішов, кого найбільше
Ненáвиджу тепер.

Дмитро.

За віщо ж то?

Аміна.

За те, що я людина й хочу жити
По людському, не так, як тут живуть,

А він мені насмілився казати,
Що забавка я, іграшка, йому
Сотворена на панську втіху тільки,
На те, щоб він зо мною граться міг,
Як схочеться йому, як заманеться,
А далі і забув на час якийсь,
Аж поки знов ще заманеться гратись!
За це його ненавиджу тепер.
Іще за те, що иншим почуванням
Тепер мені всю душу обніма,
А він, як пан, порядкувати хоче
В моїй душі. То і за це його
Ненавиджу!..
Ти кажеш,—ти невільник...
Не хочу я, щоб ти мені й зоставсь
Невільником...

Дмитро.

А чим же можу бути?..

Аміна.

Надією і сонечком ясним,
Моїм очам єдиним світом-сяннням,
Моїй душі єдиним сподіванням,
Утіхою, коханням, щастям—всім!..

Дмитро—*кидається до неї.*

Ні, годі вже!.. мовчать немає сили!..
Моя красо́, мій квіте запашний!
Чиї б уста мовчати тут здоліли?..

Люблю тебе безмірно, раю мій!

Пригорта її.

Аміна.

Коханий мій!.. Люби, єдиний, милий!..
З тобою рай, мій світоньку ясний!..

Схиляється йому на плече.

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Сад. Инше місце, ніж у першій дії.

Вихід І.

Панас *з* Молодим Невільником.

Панас.

Ні, я його побачивши ще спершу,
Послухавши його, вже догадавсь,
Що січовик із його недотепний.

Невільник.

Чому?

Панас.

Тому, що надто вже жінок
Він полюбля та казна що верзяка:
Рівня́ красу жіночу до небес
І там іще таке він докладає,
Що доладу́ й не розбереш його...

Невільник.

А цитьте! он він сам іде.

Панас.

Іде вже
Підгонити,—доглядачем зробився!..
Схотілося турецької роскоші,
Про те й забув, як верещав колись:
„Утечемо! вас визволю на волю!“
Тепер йому вже те не в голові,
Уже ніяк не згадує про втекти.

Вихід II.

Дмитро—*підходе до їх.*

От Богові хвала,—сьогодні день
Удався не душний, робити лекше.

Панас.

А що тобі?.. Адже не робиш сам!
Бо ти тепер уже, бач, пан, доглядач!

Дмитро.

Воно і я, сказати так, роблю...
А хоч би й ні, дак і не в тім же сила.
Не сам же я—он роблють люде скрізь,
То й посила Господь людям полехкість,—
Чому ж за це не дякувать йому?

Панас.

Пророкові подякувати треба,
Аллахові тому, чи кат їх зна,
Як звуться ще вони—ті, бусурменські!..

Дмитро.

Бог, діду, скрізь один.

Панас.

Який же Бог?

Дмитро.

Той Бог, що цю багату землю й небо
Високеє блакитне сотворив,
Той, що вдихнув живую душу в тіло.

Панас.

То це й Аллах по твоєму—він Бог?

Дмитро.

Ми кажем: Бог по своєму про Бога,
Вони про те ж по своєму: Аллах.

Панас.

О, ба! о, ба!.. Оце тебе послухать,
То все одно, що наш, що бусурмен.
То це одна, по твоєму, і віра
Що в нас, що в їх?

Дмитро.

Ні, віра не одна:
Бо ми отак про Бога розуміем,
Вони ж про це по своєму.

Панас.

А ти ж
Пророка—як, чи добре розумієш?

Дмитро.

Даремне це говорите ви так.
Я не зробив вам, діду, зла й нікому
Із наших тут ще не зробив, а ви
Так кривдите мене. За віщо ж, діду?

Панас.

За те, що ти у зрадники пошився!
Всіх присягавсь ти вивести з неволі,
Тепер же сам батіг у руки взяв.

Дмитро—*збентежений.*

Час не прийшов... Ви ж знаєте, що змоги
В нас не було... Казали ж ви сами,
Щоб підождать,—хай куди нéбудь з дому
На час який поїде цей баша.

Панас.

Та це то так... Та тільки бачу добре,
Що як би він поїхав, то й тоді б
Не поспішавсь ти, хлопче, до утеку...

Догадуюсь, куди ти стежку топчеш,
Це видно вже!

Дмитро.

Нікуди не топчу,
А думаю, що й віри не ламавши
Доглянути тут можна саду.

Панас.

Так!..
Говориш ти це гарно!.. Добре діло,
Коли б воно й зробилось так усе.
Та тільки щось нема на те надії.
То я скажу: гей, Дмитре, бережись!
Не попускай отруті бусурменській,
Роскошам тим та ласощам гидким,
Залазити в твою козацьку душу.
На те тебе і садівничим тут
Ізроблено, щоб ти порядкувати
Звикав, привчавсь над братом-козаком.
Невільником ти з примусу робив,
Тепер же ти годити будеш туркам.
Оце й вона, ота страшна отрута,
Що душу вб'є твою і призведе,
Що станеш ти потурнако́м потроху.
Держись гаразд, бо впасти дуже лехко.
Оце й усе, а більше вже й нема.

Дмитро.

Не хочу я, не думаю я впасти,
Та й падати нема чого мені:

Нічо́го я не зрікся і тепер
Зоставсь такий, який я був і перше,
Зостануся таким і далі.

Панас.

Добре!
Дай, Боже, щоб справдилося воно!.
А що, чи вже обідати іти?

Дмитро.

Я кликати прийшов вас до обіду.

Панас—*до невільника.*

Покинь! ходім, бо підживитись час.

Невільник.

Та так, бо щось воно вже трохи тее...

Вихід III.

Дмитро — *сам, дивлючись у слід Панасові та молодому невільникові.*

Цураєтесь мене? За віщо ж це?
Не зрадник я і зла вам не зробив...
А важко так на серці, мов би й справді
Я винен чимсь... та й дуже... Боже, правий!
Мовчить.
А може й так? А може й є провина?
Хиба ж не гріх робити так, як я?

Свій рідний край і жінку, і дитину
Покинув я, я відцурався їх...
Як би раніш хто смів мені сказати,
Що так зроблю,—кривавим боєм я
Напасника скарав би за образу!..
А от тепер і сталось... Боже мій!
Я бачу—гріх... *Мовчить.* Але ж яка краса!
Так і сліпить!.. Чи можна ж не кохати?
Оленочко, моя дружино вірна,
Прости мене! Я не цурався тебе,
А це мене страшна нелюдська сила
Безмірная вхопила й затягла.
І добра ти, і гарна, і голубка,
І зіркою мені сияєш ти,—
Дак тут краса така ясна, як сонце,
Як позирнеш, то й сили вже нема:
Душа горить, а розум туманіє,
І гріх тоді здається не гріхом.

Вихід IV.

Фатима—*ввіходить.*

Ти тут, а я тебе шукала всюди.
Мене вона послала: ти приходь
Не ввечері, а по обіді завтра
Ізнов у ту ж альтану й жди. *Хоче йти.*

Дмитро.

Стривай!
Чого ти так тікаєш? Чи здорова

Вона? Скажи! А робить щó вона?
Чи ще чого до мене не казала?
Ти може що забула, то згадай!

Фатима.

Здорова, вже ж... нудьгує за тобою...
Що казано—тобі сказала я:
Щоб ти її в альтані дожидався,—
Хиба тобі ще мало і цього?

Дмитро.

То певно вже баша не їде нині?

Фатима.

Зостався на день, а завтра виїздить
Уранці він... Коли ж одміна буде,
То знов тоді я прибіжу й скажу.

Виходить.

Вихід V.

Дмитро—*самъ.*

Уранці він поїде—це вже певне...
Колись я ждав як щастя дня цього,—
А що ж тепер?.. Я кривсь од товариства,
Їм не казав, що від'їздить баша,
Але ж вони довідаються завтра,
Зберуться всі і скажуть: час прийшов,
Повинен ти із нами утікати,—
Ти сам казав, сам нас на те підняв!..

І що ж я їм? Що я сказати можу?
Не здужаю покинути її:
Недовгий час із нею раювання
Кайданами до неї прикував
Мене всього! . Покинуть товариство,
Зостатися – це ж зрадити своїх!
А що ж мені було гидчіш од зради?
Невже ж тепер я відмінився так,
Що став не той? О, Боже всемогучий!
За віщо ти мене сим раюванням
Так ве́лико, так тяжко покарав?!..

Вихід VI.

Ж і н к а *в турецькій простій одежі з накритим увіходить, озираючись туди й сюди; помітивши Дмитра, підходе до його швидко збоку, так, що Дмитро її не бачить.*

Ж і н к а.

Таки знайшла тебе! Здоров був, Дмитре!

Д м и т р о—*кинувшися з несподіванки.*

Хто ти така? Чого сюди прийшла?
Чого тобі в цьому садкові треба?

Ж і н к а.

Тебе.

Д м и т р о.

Мене? Хиба мене ти знаєш?

Ж і н к а.

А знаю, вже ж... Ти в Тальниківці жив,
Покинув ти там жінку і дитину.

Д м и т р о—*враженний.*

Хто ти така, що знаєш так мене?
Хто ти, що все це відаєш? Кажи!..

Ж і н к а.

Я знаю й більш: іще той день я знаю,
Як з жінкою, з дитиною прощавсь,
Самотними їх дома покидавши,
І вирвавсь ти і скочив на коня,
Полинув, зник... Мене ж саму покинув...
Невже ж мене ще й досі не пізнав?!
Відкидає накриття.

Д м и т р о—*вжахнувшись.*

Олено,—ти?!.. Чи це мара, мій Боже?

О л е н а.

Це не мара, дружина це твоя
Прийшла... О, мій коханий, мій єдиний!
Я не могла без тебе жити, я
Прилинула, щоб вирвати з неволі
Тебе. *Кидається йому на груди.*

Д м и т р о.

Ой цить, бо ще почує хто!..
Стривай, а то щоб хто ще не побачив...

О л е н а—*випускає його з рук.*

А як тебе шукала я, коханий!

Д м и т р о—*збентежений.*

Та як же це ти опинилась тут?

О л е н а.

Я роскажу... Як я страшнé почула:
В неволі ти... Я думала, що вмру...
Я кинулась, на викуп добула,
Позичивши, попродавши, що можно...
Букай здоров, мій синочку маленький!
Я батенька твого шукати йду.
Матусенько, прощай! гляди онука!..
Ой, Боже мій, як мати не пускала!..
Небитими степами я пішла.
Хоч страшно йти, та помагає Бог,
І він мене направив ночувати
До пана в двір,—до турків їхав пан
Послом од нас... Навколішки я впала,
Благаючи, щоб він мене узяв
До табору свого,—і він послухав,—
Хай віку Бог йому за те продовжить!
Оттако я і опинилась тут.
Два тиждні тут шукала все тебе—
І це знайшла, щоб вирвати з неволі.
Як їхати посел додому буде,—
Укупі з їм поїхали б і ми,
Як би твій пан за викуп мій тебе
Пустив; коли ж заправить він ще більше,

Зостанусь я, робитиму йому
І викуп твій я зароблю у його.

Вихід VII.

Фатима *надходе, але вздрівши, що Дмитро з Оленою розмовляють, ховається в кущі, щоб підслухати.*

Олена.

Чого ж мовчиш ти, милий? Ти такий,
Мов би мені ти, Дмитрику, й не радий
Не поспитав про сина ти мене,
Про матінку... Моя порадо люба,—
Дружинонько!.. промов же слово ти!
Я довго так була без тебе, ждала,
Далекий шлях степами я пройшла,
Щоб глянути на тебе, щоб почути
Те слово знов,—скажи ж мені його!..

Дмитро мовчить.

Мовчиш?.. Мені не знаєш що сказати?
Так довго ми не бачились, і ти
Ласкаваго словечка пригадати
Не здужаєш, не можеш ізнайти,
Щоб вірную дружину привітати?
Чого ж це?.. Що тобі?.. Скажи мені!

Вихід VIII.

Пана с—*вертається*

А це ще шо?.. Чого це тут жінота?..
Та ти, бачу, потурчився украй:

До панії любенько стежку топче
І цю сюди приводить у садок.

Дмитро.

Не смійте ви того казати, діду!

Панас.

Який страшний!.. А не ходи туди!..
Я бачив сам, як позавчора нишком
В альтаночку до неї ти сховавсь.

Олена.

Так он воно!.. Так оң чого стріваєш
Немов чужу свою дружину ти!..
Та може—ні, це помилка,—скажи бо!..
Мій Дмитрику, скажи,—дід помилився?

Дмитро мовчить.

Мовчить... то то вже правда?.. Боже милий!..

Хапається за голову і прихиляється до дерева, щоб не впасти.

Панас.

Дак он це що! Це жіночка його!..
А я гадав, що це яка туркеня...
Біднесенька! Забилася сюди,
А тут таке... Вертайся на Вкраїну:
Вже він не твій, уже пропав навік!

Олена.

Пропав навік!.. Одно сияло сонце
І згасло вже, бо світить не мені,

Закрилося від мене туманами...
Скрізь темно, ніч... Але ж за віщо це?
За віщо ти свою дружину вірну
Міг промінять отут на бусурменку?
Чому мовчиш? Не відмовляєш чом
Ти, зраднику?!. Ні, Боже мій, не те
Хотіла я сказати, ні!.. *Спиняється.* Покинув,
Зрікаєшся... Та ні! Не можна ж так!..
Не можу я... Ой, Господи, хотіла
Сказати щось—і слова не знайду...
Я все життя віддам, щоб повернути
Ізнов тебе... кохаю над життя...
Вона ж не дасть свого життя за тебе,
Вона тебе кохать не може так...
Хоч як вона нехай тебе кохає,
А все її я переважу в тім!

Панас.

А вже ж, що так! То ж жінка, то дружина!..

Олена.

Та не мовчи ж! озвися хоч слівцем!

Дмитро.

Що я скажу? Що я найбезщасніший
Тепер за всіх?

Олена.

Найбезщасніший ти?
І принесла нещастя я? Ой, Боже!

Я ж думала, що щастя принесу!..
Гаразд! Щоб ти щасливий бути міг,—
Я відціля піду, вернусь до сина,
Самотная свій вік важкий звікую...

Панас—*до Дмитра.*

Пускай її,—нехай собі іде!
Не вернеться: далеко Україна...
А може й так, що стрінуть у степах
Її вовки, голодні сіроманці,
І рознесуть кісти її в яри..

Дмитро здрігається

Олена.

Оце була б мені найкраща доля:
Відразу смерть, не мучитися вік.

Панас.

А то бува, як Бог не пожаліє,
Та у степу наскочить татарва,
То забере, в ясир її потягне,
І купить пан якийсь її в гарем—
От, може, цей твій пан її і візьме...
Це, знаєш, би було: твій пан би взяв
Її собі—з душі знущаться й з тіла:
Це буде так, мов помінялись ви,
Бо візьме пан її, ти ж—панську жінку.

Дмитро.

Ой, Боже мій!..

П а н а с.

Ти Бога тут не клич,
Бо щастя це твоє без Бога краще.
Та тільки ось: чи буде щастя те,
Як знатимеш, що твій єдиний син
Без матері конає десь, а мати...
Ще гіршее терпи́ть вона, бо з неї
Знущається в гаремі бусурмен?

Д м и т р о,—*стрепенувшись.*

Чого мене лякаєте страшним?
Сами́ його вигадуєте нащо?

П а н а с.

Авжеж! авжеж! це вигадки дурні!..
Кохайся тут, милуйся тут, забудь
Ти рідний край і віру, жінку й сина.
Усе забудь: все затопчи, зробись
Потурнако́м, ізрадником гидки́м,
Своїх людей, братів своїх—рабами
Ти пороби, зробись над їми паном,
Та вже тоді й щасливий будь собі!

Д м и т р о.

І буду!

О л е н а.

Ні, не будеш ти, безщасний!
Одурений оманою в цей час,

Засліплений, ти бачити не хочеш
Тії біди, що дожида тебе,
Немов той звір, що здобич дожидає.
Хай місяць, рік втішатимешся ти
Тим краденим своїм непевним щастям,
А далі їй докучить, і вона
На иншого тебе вже проміняє,
І будеш знов згордованим рабом
Хилитися під нагаєм турецьким.

Панас.

Так, дочко, так!.. Кажи йому, кажи!..

Дмитро.

Ти все мені нещастя пророкуєш.

Олена.

Згадаєш ти свій рідний край тоді,
Згадаєш ти усе, що мав колись.
Тоді тебе немов якая сила
До тих степів, лісів, зелених лук
Потягне враз; своїм диханням вільним
На тебе степ дихне; Дніпро старий
Мов зашумить порогами до тебе,
І запашніш запахнуть рідні квіти
За всі чужі, хоч пишнії квітки,
Що так тебе сп'янили тут на час.
Безмірною нудьгою занудьгуєш
За піснею, що дома ти співав,

За рідними, що дома ти покинув...
Почуєш ти, мов з Січі хтось гука:
Сюди! ставай за рідний край, за волю!
Почуєш ти і кинешся, й на плечі
Тобі нагай турецький упаде!..
Ти вирвatись з неволі не здолаєш
І прокленеш той час, що зрікся ти
І рідної країни й волі... Боже!..
Така страшна́, така несвітська мука,
Найгіршая за муки всі людські,
Тоді тобі пригнітить бідне серце,
Що тільки я подумаю про те,—
Моя душа вже гине, рветься з жа́лю.
О любий мій, коханий, дорогий!
Повірь мені, повірь і схаменися!
Про дуну ти свою забув,—згадай:
Найбільшая у Бога буде кара—
То зрадникам! Мій Дмитре, схаменись!

Дмитро—*кидається до Олени.*

Оленочко моя!.. голубко!.. серце!..
Прости мене! я збожеволів був!..
Як думати я міг хоч би хвилину,
Щоб рідний край, щоб вірную тебе
Хоч на яку ясну́ красу́ зміняти!
Забудь, що я казав: то був не я!
Геть звідціля! тікаймо швидче, швидче!
Не віддадуть мене за викуп тут:
Ратуючись, всі мусимо тікати.

Олена.

Я знала це... Я зна́ла—буде так...
Мій соколе!.. Яка я рада знов!..

Панас.

Оце й мене ви, діти, привезли,
Що плачу я... Це, дочко ти зробила:
В твоїх устах ожив наш рідний край...
Згадалося... усе—кайдани й воля...
Хоч я й старий, а от немов дитя...
Ну й жіночка у тебе, Дмитре-брате!
За нею й я пішов би хоч куди.

Дмитро.

І підемо!.. Баша уранці їде,
А ми у степ—і хай поможе Бог!

Панас.

Бог помага кайдани розбивать!

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Сад. Те місце, що і въ третій дії. Смеркає.

Вихід І.

Аміна *та* Фатима *увіходять.*

Аміна.

Ти кажеш, тут вони зустрітись мають?

Фатима.

Вмовлялися, що прийде в цей куток,
Як смеркнеться, ся жінка, та й укупі
Тікати всім... Ти так уся й тремтиш...

Аміна.

Ти думаєш,—з страху́, з жалю́ дурно́го?
Ні, я тремчу, бо хочу мститись я!
Бо від цієї пекельної жадо́би
Горить мені у голові, в грудях!..
Я вся горю!.. О, хочу я помститись
Над зрадником!.. Так зрадити мене!..
Все віддала йому, що можна дати
Кохаючи!.. Усе я віддала!..
Скорилась я усім його бажанням.
Забула я, що він невільник, раб,
Із темної його узявши ночі,
Я підняла аж до ясно́го дня
Вщасливила його, йому, рабові,
Зробилася рабою я сама,—
І зрадив він!.. І він мене ізрадив!..
На світі цім чи є гидчіще що́,
Є гірше що́ за це злочинство чорне?
Нема! кажу: нема́!.. і заробив
Найбільшої собі за те він кари!..
І я помщусь! о, страшно я помщусь
Над обома!

Фатима.

Та за́що ж кара й жінці?
Як добрая вона сюди прийшла,

Щоб визволить з неволі чоловіка.
Яка ж її провина тут? Адже
Як би свого любила чоловіка,
Зробила б так запевне й ти тоді.
Здається, що нема її провини.

Аміна.

Говориш ти: нема? нема? Скажи:
Ти бачила: вони тут цілувались?

Фатима.

Еге, було... Здається, що було...

Аміна.

А, бач, було!.. О, кляті! цілуватись!..
Як смів її він цілувать, коли
Він цілував мене? Вона як сміла,
Як зважилась торкатися до його?
Тут я́ його люблю, тут я́ кохаю!..
Хиба вона його отак, як я
Любитиме? Чи може? Ну, кажи!

Фатима.

Та мабуть же виходить так, що може.
Адже вона шлях довгий і страшний
Сюди пройшла, нічо́го не злякалась:
З усіх країн далеких і близьки́х
Багато є у нас усяких бранців,
А чи було багато тих жінок,
Що їх сюди приходили шукати?

А м і н а—*помовчавши трохи, помалу:*

Так, правду ти сказала... Любить дуже...
Відразу палко.
Та я того не хочу, щоб вона
Любила так!.. Не хочу, щоб і він
Любив її! Мені він присягався,
Що тільки я сама в його душі!..
А, зраднику! ти думав—так минеться!..
Помилишся!.. Я покажу тобі!..
Я губи ті, що сміли цілувати
Вони мене,—геть випечу вогнем,—
Хай більше вже нікóго не цілують!
Я руки ті, що сміли обнімати,
Їх катові оддам, щоб одрубав,—
Щоб більше вже не обняли нікóго!
Я очі ті, що так мене дурили,—
Сама тобі їх повиймаю геть!
Вже більше ти нікóго не одуриш!
Тоді іди! Кохайсь із нею ти!
Цілуйсь без уст і без очей дивися
Ти на її красу і пригортай
На груди ти її—без рук!..

Ф а т и м а.

Аллах!
На віщо ж так уже карати страшно?
То ж світове: любив, тоді покинув—
Чоловіки вже зроду всі такі.
Нема чого так тяжко тим журитись.
Хиба уже більш нікого й кохати?

Аміна.

Облиш!.. Хиба ти розумієш це?
А він мене не покарав хиба?
Ой, Боже мій!.. Ой, Боже мій єдиний!
За віщо ж це усе? За віщо я
Терпіти цю повинна муку? Чом
Всі на світі те щастя мають, щастя,
А я його не мала ще ніколи?!..
Я крихітку була придбала й ту
Віднято вже... За віщо це?

Фатима.

Та годі,
Бо вже ось-ось вони сюди надійдуть,
Та й инший хто щоб не почув бува...

Аміна—*ходе кільки часу туди й сюди, заспокоюючись.*

Мовчатиму... Нехай вони ідуть...
Пильнуй же там, і як вона увійде,
То хвіртку ти мерщій замкни й біжи
Та пана клич.

Фатима.

А ти йому казала
Про це, чи ні?

Аміна.

Умовила його
Зостатися цей день, а не казала
Йому чого.

Фатима.

Ти за кущі сховайсь,
От за оці,—отут не буде видко:
Невільники іще не всі з роботи
Відсіль пішли, бо гомін у саду...
Не зараз ти до їх виходь, загайся,
Бо поки ще ту хвіртку я замкну
Та збігаю до пана поки...

Аміна.

Добре!
Хай з слугами іде баша, не сам...
Не гається нехай, а прийде швидко,
Щоб не втекли вони. Скажи йому
Там що страшнé... таке, щоб він одразу
Прибіг... Іди ж!

Фатима.

Та вже ж іду, іду!..

Виходить, Аміна стає за кущі.

Вихід II.

Дмитро—*сам; увіходить.*

Нема її... Чи їй чого лихого
Не трапилось? Тут може бути все...
Та ні, це так... ще рано, тим немає...
О, Боже мій! невже даси мені
Побачити мій рідний край коханий?

О, дорогі, о, вічні ясні зорі!
Ви сяєвом пречистим з висоти́
До вищих діл підносите нам душу,—
Присвічуйте ж невільникам сумни́м
Далекий шлях до радісної волі!..

О л е н а—*ввіходе й озирається.*

Ти, Дмитре, тут... Ой, Боже, страшно як!

Д м и т р о.

А що хиба? Щось бачила, чи чула?

О л е н а.

Здалось мені, як я сюди ввійшла,
Неначе щось зашелестіло ззаду.
Мов бігло що... Біда, як хто довідавсь
Та назорив!.. У вас готово все?

Д м и т ро.

Готово все.

О л е н а.

А де ж це товариство?

Д м и т р о.

Всіх замкнено: звичайно ж на ніч так...
Але ключі від тих льохів у мене,—
Мерщій ходім, і я їх відімкну.

Виходять.

Вихід IV.

А м і н а, *виступаючи з-за кущів.*

Ідіть! ідіть!.. там замкнено вже все,
І помста вже над вами почалася.
Не втечете ви з рук моїх тепер.

Вихід V.

Д м и т р о *та* О л е н а *вертаються і не помічають ще Аміни.*

Д м и т р о.

Хтось хвіртку ту замкнув... Не можна з саду...

О л е н а.

Це зрадив хтось...

Д м и т р о.

Ще хвіртка є одна...

О л е н а.

Веди мерщій!

Д м и т р о.

Ходім!.. Кущами пройдем...

А м і н а—*виступає з-за кущів.*

Стривайте бо! Не поспішайтесь так!..
Ви думали втекти? Надію киньте!..

Все замкнено з усіх боків, і ви
Вже сидите у пастці, наче пара
Тих мишенят дурних. Чи добре ж те
Сальце, що вас привабило у пастку?

О л е н а—*тулиться до Дмитра.*

Ой, хто ж оце? Вона?.. Вона?.. скажи!

Д м и т р о.

Еге, вона...

О л е н а.

Пропали ж ми навіки!

А м і н а.

А правду ти сказала: ви пропали.
Куди беруть із пастки мишенят?
Їх оддають котові, щоб поїв.
Є і на вас у мене кіт путящий,
Ось прибіжить,—я вас йому віддам...
Побачимо, що́ будете робити!..
А, зраднику! ти думав утекти
І сподівавсь, що це тобі минеться?
Забув про те, як присягавсь мені!
Дак я усе те добре пам'ятаю
І муками згадаю так тобі,
Що будеш сам благати в мене смерти.

Д м и т р о.

Віддай ключі!.. віддай!. пусти мене!
Давай сюди, бо задавлю без жа́лю!

Аміна.

То й задави!.. А лиха не минеш.
Вже он біжать, в саду вже гомін чути:
То з слугами баша—узяти вас.

Чути гомін і як люде біжать.

Дмитро—*до Олени.*

І справді йдуть. Тепер нам край приходе.
Не минемо, Олесю, ми біди!

Олена.

І вмерти я з тобою вкупі рада.

Дужче тулиться до його.

Вихід V.

Баша *вбігає з* Слугами.

Баша.

Що сталося?.. Аміно, що тобі?..
Чого мене?.. А це тут хто з тобою?..

Аміна.

Це зрада тут!.. Казав, що бережеш
Мене, як світ своїм очам, а ось
Улізла вже сюди і чорна зрада.

Баша.

Та зрадник хто ж? Де він?.. Не розумію.

Аміна.

Тебе й мене хотів невільник цей
Ізрадити: з чужинкою цією
Ізмовившись, він утекти хотів,
А може ще й страшнішії заміри
Ховалися у зрадницьких серцях.

Баша.

А хто ж вона? Неначе правовірна...

Аміна.

Одежею така, а справді—ні,
І через те я так її боюся.

Баша—*до Олени.*

Хто ти? скажи мені!.. Чого прийшла
До нас сюди?.. Які були заміри?

Дмитро.

Ти не питай її, я сам скажу
По правді все, що думали зробити:
Хотіли ми втекти у рідний край.

Баша.

А, клятії невірнії джавури!
Так зрадити хотіли ви? Гаразд!
Не будете ви зраджувати більше:

Я очі вам невірні повиймаю,
Щоб ви шляхів шукати не могли.
До слуг.
Візьміть обох, закиньте у тюрму.
Я їхати повинен вранці з дому,
Та скоро я вернусь—і кара вам!

Слуги.

Бери!.. бери обох!.. А ну, ходім!..
Хапають Дмитра й Олену.

Дмитро,—*пручаючись.*

Ех, от як би та шабля у руках!..
Я б показав тобі, башо́-катюго,
І панським псам твоїм, як козаки
Турецькії довбешки вміють сікти!..
Слуги виводять Дмитра й Олену.

Вихід VI.

Баша.

Що сталося—ніяк не розумію...
І звідки тут ця жінка узялась?..
А я таки перелякавсь: убігла
Оця дурна, зчинила галас, крик,
Що сталося тобі якесь нещастя,
Що хтось напав на тебе... я й побіг...
Ти заспокойсь, душі моєї квітко,
Невільників нікчемних ти забудь:

Ті пси уже в тюрмі тепер сидять...
Хотілося б мені, щоб од'їздивши,
Мою зорю́ спокійную лишити.

А м і́ н а.

Спокійною не можу бути я,
Коли навкруг усюди зрада тут.

Б а ш а.

Та де ж вона, та зрада, тут усюди?

А м і н а.

Чогось мені й невільника цього,
І отії чужинки дуже страшно.

Б а ш а.

Боїшся ти?.. чого ж?.. не розберу...
Адже вони в тюрмі, а як вернуся,—
Я го́лови звелю їм повтинати,
Коли вже так боїшся дуже їх.

А м і н а.

Щоб не втекли вони вночі боюсь
Та щоб чого лихого не зробили.
Поїдеш ти, зостанусь я сама
І мучитись сими́ думками буду.

Б а ш а.

Не можуть же вони втекти ніяк,

Бо мури тут такі, що їх пробити
Не здужає ніяка людська сила.

Аміна.

То двері є—ті не такі міцні.

Баша.

На дверях же замки міцні за те,
Та й варта ще їх добре берегтиме.

Аміна.

Ох, я боюсь, боюся я чогось!..

Баша.

А коли так, то зараз те зроблю,
Що намірявсь я згодом ізробити:
Їх вивести звелю та у дворі
Їм голови скажу я повтинати.
Як упадуть ті голови,—сама
Побачиш ти і знатимеш, що більше
Того, що так страхало, вже нема.
Ми зараз все це зробимо швиденько,
От тільки я скажу,—ти постривай!..

Аміна—*здригається.*

Ні, ні!.. цього не хочу я, не хочу!..
Я бачити не можу крови,—геть!..
Та й защо їм виймати очі з лоба,
Чи голови втинати?.. За́що це?

Що утекти на волю, замірялись
У рідний край? Зробив би так і ти,
Коли б ти був так, як вони, в неволі.
Не хочу я!.. не хочу!.. не роби!..
Ти чуєш же!.. Ні, ти мене не хочеш
І слухати!.. тобі мої слова
Байдуже всі!..

Баша.

Та не байдуже ж!.. Тільки
Не розберу ніяк, чого ти хочеш.
То кажеш ти, що так боїшся їх,
То не даєш, щоб я їх покарав.
Гаразд! я так зроблю, щоб не боялась
І спала ти спокійно уночі:
Замкнути їх звелю двома замками
І принести ключі тобі. Сама
Їх, поки я приїду, берегтимеш,
А там уже я дам порядок їм.
Чи добре буде так? чи будеш певна?

Аміна.

Та буду вже.

Баша.

Аллахові хвала!
Тепер піду і сам за всім догляну.

Виходить.

Вихід VII.

Фатима.

Навіщо ті ключі тобі здались?
Невже це ти і справді так боїшся
Беззбройного в неволі чоловіка
Із жінкою? Та чим вони страшні?

Аміна—*мовчить який час.*

Чи справді я боюсь? Еге, боюсь:
Це ж добич та, що так її бажала!
Вона мені тепер є найдорожча
За все життя моє. А ні, не так:
У їй тепер усе моє життя.

Фатима.

Що ж хочеш ти оце робити з їми?

Аміна.

Робити що?.. Не думала про те.
Помщусь! а як—іще того не знаю,
Бо думала я досі про одно:
Щоб не втекли вони, щоб їх піймати,—
Тепер же час і пóмсту їм добрать...
А як,—скажи,—ти думаєш, Фатимо,
Як покара його за це баша?

Фатима.

Та голову, чи що, йому зотнуть,
Чи геть йому повипікають очі:

Звичайно так бува рабам таким,
Що думали втекти. Це ще без тебе
У нас було... Тоді один тікав,
Дак випекли йому залізом очі
Роспеченим... А він, лихий, почав
Ганьбити так та ганити пророка,
То голову йому баша звелів
Одтяти геть... А одного на палю
Посаджено було,—дак довго той
Усе кричав...

Аміна.

Ой страшно, Боже правий!..

Мовчить.

Ні, ні! того він заробив і хай
Зазнає він!.. Мені він присягавсь
І зрадив він... додому утікав...
А що, коли б і справді пощастило?
Вернувся б він до рідної землі
І був би там щасливий... А скажи:
Так не було тобі, щоб поривало
Вернутися в свою країну?

Фатима.

Ні!
Який же край мені за цей рідніший?
Я тут зросла і прожила ввесь вік,—
Про инше все уже давно забула.

Аміна.

То правда: ти хотіти не могла...
А от йому—схотілось... Що це я?
Я не про це,—про помсту думать мушу.
Що ж думати? Ой Боже мій, горить
Душа моя!.. сама уже не знаю,
Що мушу я робити... що почати...
Побачити його ще хочу я...
Щось думала я ще... Ой, Боже мій!
Навіщо він мене покинув, зрадив?!..
Навіщо він не пожалів мене?!..

Ридаючи, схиляється на груди Фатимі.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Похмура тюрма. Вгорі малесеньке віконце з ґратками. Праворуч у кутку якась примостка.

Вихід І.

Ліворуч, назад сцени, сплять Невільники, *лежучи долі. Праворуч, на примостці, сидять* Дмитро, Олена *й* Дід Панас.

Панас.

Минає ніч. Держáть нас у тюрмі,
А гóлови іще на в'язях цілі.
А нахвалявсь доглядач, що утнуть

Нам їх кати... а декому по оку
Геть випечуть... Оттако утекли!..
Воно б дарма́, як би тебе, Оленко,
Тут не було... А все ж ти не сумуй:
Всім тільки раз, дитино, умірати!..
А може ще пошле нам щастя Бог,
Що і живі зостанемось: без його
На світі цім не робиться ніщо́.

О л е н а.

Ні, годі вже! Немає вороття!..
І я мою дитину любу, сина
Ніколи вже на руки не візьму́,
Не пригорну маленького до лоня,
Цілуючи!.. Ой, Боже-світе мій!..
Як би сама я тільки умірала,
То лекше б це... Тепер же сталось так,
Що́ я його (*на Дмитра*) моє кохання й щастя,
І вас усіх до смерти довела:
Я б не прийшла, то не було б нічого.

П а н а с.

Оттак скажи!.. Однак тікали б ми,
То все одно того б ми не минули...

Д м и т р о.

Це винен я: як би я не грішив,—
Не так воно тоді б усе складалось...
Простіть мене!.. А ти мене найбільше,

Єдиная, прости, що я збавляю
Тебе життя!

О л е н а.

О, Боже правий мій!
Я ж смерть тобі з собою принесла!..

Д м и т р о.

Як згáдую, де був я і куди
Я міг зайти і чим я міг зробитись,—
Горить моє обличча з соромá!
Ні, краще смерть, аніж таке життя!
А ти мене від його врятувала
І від гріха найгіршого, від зради,
Ти доброю рукою одвела.
Я дякую, єдина, вірна, люба!
Ти доброго та чесного життя
Вже не могла мені назад вернути,—
Дак ще мені зосталась чесна смерть.

П а н а с.

Так, синку, так, бо смерть усяка ліпша,
Аніж стидке та зраднее життя.
Як не судив Господь нам умірати,
То не вмремо й тепер, хоч близько смерть;
Коли ж звелить, то це вже неминуче...
Не винен тут ніхто, бо це сам Бог...
Утиштеся, дітки, не нарікайте!
Спочиньте ще!.. І я піду спочить...

Іде ліворуч і лягає з невільниками.

Д м и т р о—*до Олени.*

І я б умер, життя не пожалівши,
Як би й тебе на смерть страшну не вів,
Як би могла ти знов щаслива жити,
Вернувшися додому в рідний край,
Старенькую там доглядати матір
Та одинця кохати сина й тим
Маленькому всю душу напоїти,
Чим батькові його ти напоїла,
Щоб зрісши він, за батька й рідний край
Як лицарь став,—я вмер би з упокоєм
У цій тюрмі. Тепер же смерть твоя
Мені докір, мій непрощéний гріх.

О л е н а.

Ні, Дмитрику: Бог милосердний може
За смерть таку простити всі гріхи,
І на тому нас не розлýчить світі,
Як на цьомý докупи звів на смерть.

Д м и т р о.

Коли і там Господь нас не разлучить,—
Не страшно нам і смерти,—хай іде.

Чути, брязкає замок, одчиняються двері.

О л е н а.

Оце вона прийшла уже до нас.

Вихід II.

А м і н а *ввіходе й спиняється спершу біля порогу.*

А м і н а.

Як темно тут... Не бачу я нічо́го...
А! ось де ви укупці сидите́!..
Прийшла до вас поласувати я,
Поглянути, як ви тут перед смертю
Милуєтесь... Кажіть мені спасибі,
Що вас отут докупи я звела!..
А чом же ви не кажете нічого,
Не хочете подякувати? га?

Д м и т р о.

Тобі того, щоб тіло вбити, мало,
Дак ти прийшла ще й душу нам вразить?

А м і н а.

А чом же ні? А ви хиба жаліли
Усе мене? Ти, зраднику, жалів?
Ти не вразив?

Д м и т р о.

Так, правда, я караюсь
За вчинок свій. Я дуже помилився,
Зробив я гріх: на тебе очі звів...
Я мусив так нікòли не робити...

Аміна.

Ха-ха-ха-ха!.. Якої він співа!..
Ну, зраднику, скажи мені, ти щиро:
На кого це ти проміняв мене?
Хиба вона така, як я, краса?
Чи з нею ти мене рівняти можеш?

Дмитро.

В душі її великая краса.
Ти хвалишся обличчам, що сп'янила
На мить одну та й годі, а тепер
На смерть мене даєш немилосердно.
Вона ж бо так зо мною не зробила,
Хоча її я й тяжко уразив.
Намучившись, вона мене знайшла,
А ні шляхів далеких не злякалась,
А ні країн чужих,—сюди прийшла...
І не любов вона зустріла,—зраду,
Та, добрая, не мстилась, а простила!

Аміна.

Еге, хвали, хвали!.. Але ж за те,
Що я така погана, а вона
Такая то вже гарна,—я і знищу
Її, таку вже гарну... Я баші
Її віддам,—йому на втіху буде,
Із неї він знущається нехай,
А як уже зганьбить її до решти,
Тоді звелю її в мішок зашити

Та й кинути у море. Що? Гаразд?
Скажіть, чи так вам буде до смаку?

Дмитро.

Ой, Боже мій!.. Олено, серце, бідна!..

Олена.

Ні, Дмитре, ти того не бійсь ніяк.
До Аміни.
Я думала, що ти таки людина,
Аж бачу—ні! Ти в людськім тілі зло
Безмірнеє, лихе... Та я зробити
Не дам тобі того, що хочеш ти:
Мене баші не можеш ти віддати,
Бо зараз же я роскажу йому,
Що ти його ізрадила,—тоді
Вже не мене—тебе в мішок зашиє
І втопить він. Сама це добре знаєш
І ти баші мене не віддаси.

Дмитро.

Я сам про це, про наш з тобою гріх,
Кричатиму, як виведуть на страту,
Благатиму башу мене скарати,
Її ж відсіль додому відпустить.

Аміна.

Чи ба! вони це зрозуміли добре!
Ну, не віддам її баші, але ж

Звелю убить обох вас тут, в тюрмі,--
Хиба вже так вам бáйдуже про смерть?

Дмитро.

До неї ми уже наготувались,
То нам вона і не страшна тепер.

Олена.

Та й роду ми козацького і смерті
Вже звикли ми у вічі зазирати.

Тим часом Дід Панас, *голосної розмови дочувшися, підводиться й стає; за їм прокидаються й инші невільники.*

Дід Панас,—*ставши перед Аміною.*

Чого сюди прийшла ти, зла людино?
Іди відціль!.. Готові ми на смерть:
Своїм катам скажи—нехай ідуть,
Сама ж до нас ти не мішайся більш
І не займай огидними словами
Ти нам душі!.. Йди, зраднице, відціль!

Аміна.

Гаразд, піду... Хай з вами кат говорить!..

Дід Панас.

Нам ліпший кат, ніж бачити тебе.

Невільник 1.

Мерзеную лукавую змію!

Невільник 2.

Бодай би ти й на світ не народилась!

Невільник 3.

Вродившися ж, пропала той же час!

Невільник 4.

Бодай тобі і сонце не світило!

Невільник 5.

Щоб люде скрізь усі тебе кляли,
Де ти ступнеш, де словом озовешся!

Невільник 6.

Щоб і земля не приняла тебе!

Аміна—*поступається назад і мов хоче оборонитися рукою.*

Завіщо ви так кленете мене?

Невільник 1.

За те, що ти ізрадила своїх.

Невільник 2.

Стоптала хрест і рідний край під ноги.

Невільник 3.

І нас усіх на муку віддала.

Аміна.

Робити зла я не хотіла вам,
Це я його (*на Дмитра*) хотіла накарати.

Дмитро.

Так ти мене самого і карай,
А їх пусти,—вони ж усі невинні.
Пусти й її: чим винна есть вона,
Що викупить мене прийшла з неволі,
Не знаючи нічого, що тут є?
То ж тільки звір не може розібрати,
Хто винен є, хто ні, і рве усіх,—
Людина ж ти, повинна розуміти!

Дід Панас.

Грішила ти, а ми за гріх гидкий
Своїм життям повинні заплатити!
Хай наша кров на тебе упаде
І хай поб'ють тебе невинні сльози
Батьків старих, бездольних матерів,
Дітей малих, пташат посиротілих,
Братів, жінок і сéстер-жалібниць—
Отих усіх, що плакати по нас,
Безщаснії, рвучи волосся, будуть
І проклинать зрадливую тебе!

Аміна.

Ні, Боже мій!.. Не так!.. Ці сльози, кров—
Це не моє... того я не хотіла...
Не хочу я...

Дід Панас.

Але зробила те!
І дожидай Господнього ти грому:
Як гадину роздавить Бог тебе:
І на цьому тебе скарає світі,
І на тому!..

Невільник 4.

В пекельному вогні
Щоб мучилась, не знавши відпочину!

Невільник 5.

Бо так і Бог, як ми, тебе прокляв!

Невільник 6.

І не простить!

Невільники.

Будь проклята навіки!
Будь проклята!... Будь проклята!...

Дід Панас.

Амінь!

Аміна.

О, Господи!.. Стривайте! не кляніте!..
Я бачу вже: грішила я... Але ж
Мене страшне нещастя пригнітило,
Неволею стоптала віру й край...

Дід Панас.

Та волею ти потім панувала
І волею в неволі нас держиш.

Дмитро.

Невже в душі і крихітки нема
А ні жалю, ні милосердя в тебе?
Не хочу ж я від кари утекти:
Бери мене,—як схочеш, так і муч,
А їх пусти, нехай того не знають.

Дід Панас.

Коли б тебе турецькії роскоші
Не надили,—ти з нами б утекла,
А не була б сама у цій неволі
І нас катам не віддавала б ти!..

Олена.

Згадала б ти, як люба рідна ненька
Тебе малу до лоня пригортала,
Як батенько дочку свою кохав...

Аміна затуляється накриттям.

Сестриченьку і братіка згадала б...

Згадала б ти найкращий в світі край:
Сади-гаї, квітчасті наші луки,
Широкий степ... могили на степу,
Козацькії високії могили...
Дніпро старий... Ой, Боже правий мій!
Як би ще раз почути рідну пісню,
Послухати, як верби там шумлять,
Побачити, як сяють наші зорі,
Обнять синка маленького...—тоді
Хоч і вмірать!..

А м і н а—*ридаючи.*

Ой Боже! Боже мій!..
І ні рабів нема там, ні невільниць...
І вільною я там була, зросла...
І про́клята... і проклята навік!..

Д і д П а н а с.

Коли тобі в душі не вмерла правда,
Коли вона прокинулась, встає,
То не барись, покинь гидке життя,
Покинь чуже, усіх ціх бусурменів,
Вернись назад до рідної землі
І там свій гріх спокутуй щирим серцем,
То Бог простить.

О л е н а,—*підходячи до Аміни.*

Еге, простить усе...
Аби сама того схотіла тільки,

Вернулася душею до своїх
По щирості... Давно ти у неволі?

Аміна.

Вже п'ятий рік...

Олена.

Така ще молоденька!..
І забрано від рідних, дорогих
І кинуто серед чужих!.. Адже
Зостались у тебе батько й ненька?
І любий брат? Сестриця-жалібниця?

Аміна.

О, краще цить, не згадуй ти того,
Що вже воно не вернеться повік,
Про що мені і думати не вільно!

Олена.

О, вернеться!.. Все можеш ти вернуть...

Аміна.

Ні, пізно вже!.. Бо я зламала віру
І туркові я жінкою була,
Людей своїх я мала за рабів,—
Вернутися у рідний край такою
Не можу я: мені не буде щастя.

Олена.

Кинь ці думки! Воно минеться все,
Забудеться усе і буде так,

Мов ти на світ ізнову народилась
Не одвертайсь!.. Послухайся мене!
Я як сестрі тобі добра бажаю.

Аміна.

Мені добра бажаєш ти? мені?
А я ж тобі приготувала смерть!
Бо вернеться баша і буде кара.

Олена.

Так Бог судив!.. Не буду я клясти
Тебе за те! Сама я жінка й знаю,
Як тяжко те знести, що ти знесла.

Дмитро.

У справі цій тут винен тільки я...
Я каюся, панове-товариство,—
Я согрішив і вам біди завдав
Своїм гріхом... Я каюся, Аміно,
Що я й тобі занапастив життя...

Аміна.

О цить бо, цить!.. Болюче не вражай!.. *До Олени.*
На́ ключ, візьми!.. Одімкнеш хвіртку з саду...
А там байдак.... На волі всі!... Ідіть!..

Дід Панас.

І ти іди, тікай із нами вкупі!
Ми вернемось ізнов на ясні зорі

У рідний край, на тихі води... Знов
Побачимо своїх... Ну, не барись!

Аміна.

Не можу я, не можу!.. Я пропаща!
Великії мої гріхи й мені
Вертатися додому вже несила.
А вам іще цвіте життя—ідіть!
Не гайтеся!.. Чого ж ви стоїте?

Олена.

Ми хочемо, щоб з нами й ти пішла.

Невільники.

Щоб з нами й ти!.. Ходім з неволі вкупі!..

Аміна.

Я не піду,—про це вже я сказала...
Як вернетесь щасливо в рідний край,
То за мою молітесь грішну душу...
Тепер же йдіть! Нехай поможе Бог
В дорозі вам!.. Не гайтесь! спізнитéся!

Дід Панас.

Нехай же Бог тебе благословить
І зглянеться на тебе так, як ти,
Ізглянулась на нас ласкавим серцем!
Як рідную я в молитвáх тебе
По вічний вік ізгадувати буду,

Невільники.

Дітей своїх молиться навчимó,
Щоб Бог послав тобі розвагу в горі
За те добро, що волю нам даєш!

Кланяються.

Дмитро.

Прости мене й прийми моє прощання!

Аміна.

Прощай!.. Іди!..

Олена.

В моїй душі довіку
Ти житимеш

Аміна.

Ідіть уже!.. Ідіть!..

Дмитро.

Не гаймося ж, панове-товариство!
Мерщій ходіть,—нас воля дожида.

Виходють. Аміна зостається сама.

Вихід III.

Аміна.

Пішли... пішли... я їх сама пустила...
Ще можу їх вернути, тут вони,—

Не хочу я... Їх воля воля дожидає..
А що ж мене тут дожида?..

Доходить до примостки й сідає на неї, прихилившись до муру, і так сидить який час мовчки.

Немає
Ні о́дної душі такої тут,
Щоб їй могла гріхи свої сказати,
А час прийшов, що треба сповідатись...
О, Боже мій!.. Тобі я сповідаюсь...
Почуй мене!.. Почуй мене й прости!..

. . . . . .

Примушено мене зректися віри
І продано в оцей гарем гидкий...
Був час один, що розум стуманів,
Себе я мов щасливою по́чула,
Та то була облуда... Встало знов
Усе в душі... Хоч я́к я силкувалась
Забути те... минуле...—й не могла...
Я зрадниця!..—цієї думки збутись
Я не могла нікóли зóвсім... ні!
От-от уже мов задавлю, та знову
Десь зглибока вона зо дна душі
І вирине, і мучить, мучить знов...
Ой, Боже мій! яка страшна це мука!

. . . . . .

Єдинее блиснуло справжнє щастя
Мені, як я побачила його,—
І страшно ж як те щастя все розбито!
Прощаю я за це!.. Коли б мені

Хоч трошечки Господь простив провини!
. . . . . .
Братів своїх—людей таких, як я,
Я за рабів їх мала, панувала
Над їми тут, не боячись гріха́,
Я кращою себе за їх вважала...
Чи Бог простить мені страшний цей гріх?
. . . . . .
Так ось як Бог людиною керує!
Хотіла я узяти в їх життя,
А це сама тепер я умираю!..
Навіщо так? Навіщо смерть іде?
Хиба уже не можна далі жити?
. . . . . .
Не можна, ні! Минулося усе,
Усе життя моє.. Розбито все...
. . . . . .
Ой, матінко! ой, тату мій! чи ви
Іще живі, чи вже в холодну яму
Давно лягли, зжурившись за дочкою?..
Чи ще ж дочка я вам? Чи простите́
Мені ви те, що наробила я?
Простіть мене!.. простіте нерозумну:
Я волею робила не своєю...
О Господи єдиний і святий!
Падає навколішки.
Ти знаєш все! Ти знаєш, що грішила
Багато я, але й караюсь тяжко!
Прости мене!.. прости мене!.. прости!..
Знімає руки вюру, а тоді припадає до землі. Помалу підводиться й стає.

Невже простив?.. Мені так лехко стало...
Ой, Боже мій, як лехко!.. Так, простив,
Простив мене Спаситель милосердний!..

Вихід IV.

Халіль—*швидко ввіходе.*

Ти тут? чого? А в'язні де?

Аміна.

Немає...
Пустила їх... давно... А що тобі?

Халіль

Пустила їх?.. Невже?.. Сама ж зосталась
І не втекла з коханцем?.. Здивувалась,
Що знаю я? Ще вчора я дізнавсь,
Дочувшися, як ти в садку журилась,
Що забрано коханочка твого...
Я навздогін погнався за башею...
Вернувся він, шукає скрізь тебе.
Побачить він—і смерть тобі за зраду!

Аміна.

Як смерть, то й смерть.

Халіль.

Це з гордощів своїх
Говориш так... Бо смерть... вона страшна,

Ти ж молода, іще ти хочеш жити...
І жаль мені... Тебе я обрятую:
Не відає іще баша всього,
Бо я сказав, що ти втекти хотіла,
Тепер скажу, що помилився я,
Що в'язнів ціх погано я замкнув,—
Сами втекли... Я знаю, що сказати.
І будеш ти жива́, але ти мусиш
Заприсягтись, що будеш ти моя.

Аміна.

Геть відціля, нікчемний! Оступись!

Халіль.

Ні, не жени́, Аміно! пожалієш,
Та вже тоді не вернеться!.. Хоч слово
Скажи одно, надії трошки дай!
Он чуєш,—хтось іде: ото вже мабуть
Іде баша і зараз буде тут...
Хоч слово ж бо, Аміно, хоч єдине!..
Я ждатиму... Могла ж бо ти з рабом
Кохатися, а я ж не раб, то чом же
Ти не могла б кохати і мене?

Аміна.

Яка душа у тебе ниця й чорна!
І думав ти, що я собі життя
Куплю за цю ганьбу́? Що до кохання
Присилуєш, страхавши смертю? Ні!

О, без кінця, без міри вмерти краще,
Ніж у цьому мерзеному багні,
Серед таких, як ти, і далі жити!
Умерти—раз, тут мучитись—що-дня!
Іди ж, кажи ти панові своєму
Про вчинок мій!

Халіль.

Умри ж, бо він іде!

Вихід V.

Баша—*швидко ввіходе.*

Аміна?.. Тут?.. Не утекла?.. А джаври?

Халіль.

Ізрадила й пустила їх сама.

Показує на Аміну.

Баша.

Пустила їх?

Аміна.

Тобі він правду каже.

Баша.

Пустила їх?.. Ти їх пустила?.. На́що?

Аміна.

В неволі їх я бачить не могла:
Вони були... були з мойого краю...
Щоб знов вони до рідної землі
Вернулися, хотіла я—й пустила...

Баша.

Карати ж їх ми мусили за те,
Що утекти вони від нас хотіли.
Навіщо ж їх було пускати? га?

Аміна.

О, Господи! подай мені Ти сили!..
Я зараз все тобі, башо́, скажу:
Пустила їх на те, що я вернулась
Знов до своїх... душею... я зреклась
І вашої неправедної віри,
І вас усіх... В душі у мене знов
Мій рідний край, народ мій рідний любий...

Баша.

Здуріла ти!.. Мовчи!.. Це божевілля!

Аміна.

О, ні, не так! Не божевілля це!
Я зрадниця була й вернулась я
До того знов, чим я повинна бути.

Баша.

І смієш ти таке мені казати?
Та ти мені раба й повинна...

Аміна.

Ні,
Я не раба тобі й не буду я
Коритися. Гидую я тобою
І всім твоїм!..

Халіль.

А раб отой,—він був
Коханцем їй.

Баша.

Той раб? Аллах!.: Це правда?
Аміно, ти мовчиш?.. Чому? Кажи!

Аміна.

То правда все.

Баша.

О, гадино зрадлива!..
Коли це так, дак умірай!

Б'є її кинджалом у груди.

Аміна—*падає.*

Прости,
О, Господи!.. Прости мої гріхи!..
До тихих вод... до зорь... до ясних зорь...

Умірає.

ЗАВІСА.

У Чернігові, 1894.

НАХМАРИЛО.

КОМЕДІЯ НА ІІІ ДІЇ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ.

Тарас Вільхівський, народній учитель. 28 років.

Матвій Шевцов, його дядько, панок. Років з 50 низенький, товстенький, швидкий.

Корній Данченко, письменний поважний селянин.

Хотина, його жінка.

Марися, їх дочка, дівчина, колишня школярка Тарасова.

Петро, їх син, парубок, колишній школяр Тарасів.

Демко Шрамченко, селянин літній, говорить помалу, з протягом.

Параска, його жінка.

Ілько, їх син, дуже несміливий парубок.

Уляна, Марисина подруга, дівчина, колишня школярка Тарасова.

Халимон, не старий селянин, був у салдатах, через те ходить хоч і в звичайній селянській одежі, та замість чумарки—„піджак“ черкасиновий, на селі шитий.

Сторож у школі, поважний, сивий, кремезний дід. Говорить не поспішаючись.

Сидір Іванович Вишкварка, сільський крамарь, має гроші, років 35, по міщанському вбраний.

ПЕРША ДІЯ.

Світлиця вчителева, просто убрана. Стіл, стільці, полички з книжками, ліжко, на стінах три-чотирі портрети. Двоє дверей: просто і праворуч.

Вихід І.

За столом сидять: Тарас Вільхівський, *учитель*, Петро Данченко, *парубок*, Марися, *його сестра*, Уляна, *її подруга*, Халимон *і ще чоловіка з п'ять* парубків *та двоє-троє* дівчат. Сторож. *Перед Тарасом книжка, він її читав гостям. На столі лежить кільки книжок, здебільшого тоненьких, дрібних.*

Тарас.

Дак сподобалась ця нова книжка?

Петро.

Дуже цікава. Ця ще цікавіша за тую— про хліборобські спілки, що ми в ту неділю читали.

Один з гостей.

От мені її й дайте,—я її братові почитаю.

Другий.

Та й я вже вибрав собі додому книжку,—запишіть за мною.

Третій.

І я!

Тарас.

Добре запишу. *Бере в їх книжки, записує у зшиток і віддає назад.*

Петро.

А мені дайте оту книжку про Англію, шо казали.

Тарас.

Добре, на. *Дає і записує.*

Халимон.

А нема у вас такої книжки: „Битва руських іс кабардинцями, ілі прекрасная магомитанка, умірающа на гробі в свого мужа. Руськая повість у двох частях. Часть первая и часть вто́рая“. Дуже занятна сторія—историческа книжка.

Тарас.

Ні, нема.

Халимон.

А то ще гарна книжка: „Шут Балакарьов“,—тільки, понімаєте, ця вже буде не історическа, а критическа.

Петро.

Яка?

Халимон.

Критическа, бо там, значить, він, Балакарьов, критику на людей виражає. Є у вас така?

Тарас.

Ні, й ції нема.

Халимон.

От я вперве до вас прийшов на щот книжок, і все у вас нема! Ну, а ції: „Задніпровська вѣдьма или чорной ворон і окровавленная рука. Польная руськая повѣсть в одной части“?

Уляна.

А ця вже яка буде?

Халимон.

Ця... ця вже буде хвизическа...

Уляна.

Чого ж то так?

Халимон.

Бо... бо дуже страшна. *Регіт у хаті.*

Парубок 1.

Та годі вже вам про книжки!.. А от як воно буде з землею, Тарасе Олександровичу? Чи купимо ж ми її в вашого дядька?

Сторож.

Еге, купиш, коли так дорожиться пан.

Петро.

Ні, тепер ще не так, а попереду біда!.. Спасибі, що Тарас Олександрович умовив.

Халимон.

Конешно, вони вмовили, у них понятіє есть... но как я тоже од громади, укупі з твоїм *(до Петра)* батьком на щот землі вибраний... так вони *(до Тараса)*, ваш дядько, господин поміщик Шевцьов, кажуть: „15 тисяч“! А я кажу; „Ваше благородіє, господин помі-

щик! Как мене значить, вибрало обчество́ за начальника,—сказати,—за упольномоченого, то я значить, імію жаланіє, шоб за десять". Ну, вони говорють зараз: „Єжéлі такое твоє жаланіє, то можно й за десять".

Парубок 2.

І всі зараз оддати треба?

Петро.

Ні, чотирі на виплатку, а тільки шість зараз. Тисячів зо три є в громади, тисячу в касі позичимо...

Парубок 2.

Добру оце ви штуку, Тарасе Олександровичу, вигадали, цю касу! А є ж там тисяча?

Тарас—*показуючи на Петра.*

Це вже треба в касіра питати.

Петро.

Та тисяча є ... з громадськими буде чотирі... а от лихо, шо ще двох нема... бо шість же треба зараз панові дати.

Тарас.

Про це не турбуйтеся: казав дядько, що мабуть підожде... Ми всі останні гроши візьмемо на виплатку в крестянському банку.

Сторож.

Добре було б!.. А то так сутужно, так сутужно громаді без землі! А оце таке ви добро нам ізробили, шо приторгували клапоть, шо й не сказати!

Парубок 1.

Ну, а тепер начитались і набалакались, то треба вже йти додому.

Петро.

А хиба сьогодня співання не буде? Ми ж іще гаразд і не вивчили нової пісні.

Тарас.

Ніколи, бо казав дядько мій, що сьогодні приїде, щоб уже зовсім умовитися і підписати папір до банку.

Петро.

Та ще ж його нема, то хоч раз заспіваємо тієї, шо в-останнє ви нас навчили.

Тарас.

Та гаразд, співайте! *Тарас порядкує хором, співають яку до любости пісню.*

Петро.

Ну, тепер хоч і йти. *Прощаються й виходять, беручи з собою книжки.*

Тарас—*до Халимона.*

Як приїде дядько, то я по вас пришлю, то й приходьте вкупі з Петровим батьком та з иншими людьми.

Халимон.

Добре!.. Прощайте! Хай иншим разом побалакаємо об разних математиках. *Виходять усі, тільки Марися й Уляна позад усіх були і ще не встили вийти.*

Вихід II.

Тарас.

Стривай, Марисю, щось мені сказати тобі треба.

Уляна.

Я підожду тебе, Марисю. *До сторожа.* Діду, ходіть я вам шось іскажу!

Сторож.

Шо ти там мені скажеш, дзиґо!

Уляна.

Оттаке!.. Уже й дзиґа!.. Та й сердиті ви сьогодні, діду! Чого це ви? Може вас хто роздратував! Або може це вас примхи обсіли?

С т о р о ж.

Ну й язиката!.. У школі добра була, а тепер іще поязикатішала.

У л я н а.

Та ну-те бо вже, не сердьтесь, бо я вам шось гарне скажу! Ходіть!

С т о р о ж.

Та відчепись!

У л я н а.

Ходіть бо, дідусю, голубчику сивесенький! Ходіть!.. *Сторож здвигає плечима і вкупі виходять.*

Вихід III.

М а р и с я—*сміється.*

Дасть вона тепер дідові!

Т а р а с.

Слухай, Марисю! сьогодні приїде дядько, то я йому скажу, що тебе братиму.

М а р и с я.

А як він скаже: не бери?

Тарас.

Умовлю... а не вмовлю, то вже нехай він як собі знає... Тільки не хотів би я сваритися з ним... А що мати вже казала батькові?

Марися.

Ні, ще не казали... сьогодні мабуть скажуть... Та батько... вони мене люблють, я сього не боюсь...

Тарас.

Ну, дак чого ж?

Марися.

Шо я така дурна, а ти такий розумний. Яка я тобі жінка буду?

Тарас.

А це що?

Марися.

Згадала, як ти росказував про Горянського...

Тарас.

Зовсім не до речі. Там зійшлися люде нерівні розумом, освітою, неоднакові думками, бажаннями... Чоловікові хочеться, скажемо,

Шекспіра читати, а жінка й книжки не хоче бачити; чоловік думає—що́ там робиться по чужих краях, а жінці про бабу Палажку чи Параску, як вони полаялися, цікавіше розмовляти. Звісно, що й пішли різно жінка з чоловіком.

Марися.

Оттак і в нас буде.

Тарас.

А от же в нас так і не буде! Багато з того, що я знаю, знаєш і ти... чого не стає,— згодом додасться... ми однаково дивимося на світ, на людей, в нас однакові бажання, замір працювати на добро людям. Врешті—як здаси екзамена на вчительку, то й робити будемо коло одного діла.

Марися.

Та воно так, та...

Тарас.

Що там „та"!.. Все гаразд буде! Оттак буде! *Пригортає її злегенька.*

Марися.

А це ж по яких педагогиках писано, щоб так учителеві школярку займати?

Т а р а с.

Це не по тих, що тобі на екзамен треба, а инші є,—дак по тих...

М а р и с я.

Мабуть!..

Вихід IV.

У л я н а *вбігає й спиняється.*

Ой лишечко!..

М а р и с я—*засоромлена й збентежена.*

Ну й яке там лишечко!.. Хиба я... хиба шо...

У л я н а.

Нічого!.. А я хиба шо?.. Я й не бачила й не чула, а хоч би й побачила шо, то не розберу... бо я того не розумію...

Т а р а с.

Ну, ну,—не розумію!.. А я вчора йшов проз чийся садок, а місяць світив, а парубок,—якийсь є парубок,—дак він якусь дівчину до себе притулив, та ще й...

У л я н а, *засоромившись, одвертається й перепиняє.*

Та й нічого!.. Нічого того й не було!..

Марися.

Уляно, так?.. А ти ж мені нічого й не сказала!.. Гарна подруга!

Уляна.

Та нічого там і казати!.. *До Тараса.* Та шліть уже швидче старостів до Марисі, або що! А то вже мені й дожидатися надокучило! *Зазира в вікно.* Ой лишечко!.. шо ж воно приїхало?

Тарас,—*подивившись.*

Оце ж і дядько мій.

Уляна.

Тікаймо, сестричко, швидче!

Марися.

Прощавай! *Вибігають.*

Вихід V.

Шевцов *увіходе швидко.*

А, здрастуй!.. здрастуй!..

Тарас.

Здорові, дядьку! *Цілуються.*

Шевцов.

Ну, от і приїхав... А де ж мій чемодан? Чи в тебе єсть сторож? *Біжить до дверей.* Сторож! сторож!

Вихід VI.

Сторож *увіходе.*

Чого?

Шевцов.

Чемодан мій!.. Чемодан мій швидче принеси з брички!.. А кучер хай у двір уїде та роспряже! *Сторож виходить.*

Вихід VII.

Шевцов.

Ну й пече! *Скидає з себе пальто і втирається хусткою.* Ну, як же ти тут, га? Погано, га? Вже ж погано!.. Та ти мене ніколи не слухавсь... Та шо ж це чемодана досі нема, чорти його батька! Хочу виняти хустку, а то ця вся в пилу... *Біжить до дверей.* Сторож! сторож! чемодан!.. *Біжить до Тараса.* Так! так!.. Ну, а мужики на щот землі прийдуть? га?

Тарас.

Прийдуть. От я зараз пошлю сторожа сказати їм.

Шевцов.

Так, так,—хай ідуть... А, чорт!. Та шо ж це чемодана нема? Чого твій сторож не несе його?

Вихід VIII.

Сторож—*з чемоданом.*

Куди його?

Шевцов.

Швидче сюди давай! сюди!.. Ну шо ти там так довго копався?.. Вайло!

Сторож—*образившись.*

Яке ж я вайло? Оце ще вигадайте!.. Довго!.. А нашо вам його скоро?

Тарас.

Діду, підіть до Данченка, скажіть, що вже дядько приїхав, то нехай приходють.

Сторож.

Гаразд! *Виходить.*

Вихід IX.

Шевцов—*перекидаючи в чемодані.*

Язикатий дуже твій сторож!.. Ну, ну, нехай мужики приходють... Та де ж це вона,

поганка, хустка ця, поділася?.. Я, бач, дві штуки хочу за одним заходом ушкварить. З мужиків за землю візьму—раз, а потім ще грошей позичить—два... А, ось де вона, чортова!

Витягає хустку.

Тарас.

А на́що ж вам грошей позичати?

Шевцов.

Нащо? А от нащо... *Підходить до Тараса.* Бачиш, я таки трохи набрав собі на шию: уже в мене под вторую закладную взято... Грошей треба,—аж кричить: раз, шо проценти первого числа в банк платить,—а я їх уже за год не платив: коли тепер не віддам,—продадуть мою Вербівку; друге—жнива ж ідуть, а платить робочим нічим... Ну, та й усячина ще там... одно слово—неминуче треба... Та тут шельмовство, чорти його батька!.. у городі ніхто позичить не хоче, бо всі про вторую закладную знають. А у вас тут отой Вишкварка є—здоровий плутяга, та за добрий процент грошей дасть, бо він про вторую закладную мабуть ще не чув.

Тарас.

Та нащо ж вам позичати, коли вам люде за землю принесуть?

Шевцов.

От!.. ті я знаю вже куди їх приділить... Бачиш,—чорти б його!.. долгу есть іще тисячки зо три... Хоч як, а треба їх заплатить за тиждень. Ну, а тоді... я ще там одну нову штуку хочу в хазяйстві завести... так, знаєш,—усовершенствованіе, як то кажуть... Так ото й хочу я в цього Вишкварки тисячки три поцупить... Моє усовершенствованіе такий мені бариш дасть, що я ці гроши всі за год йому верну.

Тарас.

Та якось воно...

Шевцов.

Шо? шо піддурю його? Дурниця!.. Воно, звісно,—чорти б його!..—як би він про вторую закладную знав... Ну, знаєш, братіку,—обстоятельства... Через год получить гроші й амінь! *Біжить до дверей.* Сторож! сторож!.. Чорти його батька!.. Чого він не йде,—оцей твій сторож?

Тарас.

Та пішов же людей кликати.

Шевцов.

А люде же ті де? Чого ж вони не йдуть?

Вихід V.

Сторож.

Люде поприходили,—вже в класі дожидають.

Тарас.

Добре, от я зараз піду, роспитаюся, чи все там у їх є. *Виходе, а за їм і сторож хоче йти.*

Вихід XI.

Шевцов.

Сторож! сторож!.. Стой, сторож! *Сторож стає.* Я тебе хочу роспитать... Та де ж це моя хустка?.. А, чорт!.. *Озирається.* Та он де вона. Подай!

Сторож.

А хиба ви її сами не візьмете?

Шевцов.

Шо?.. От грубіян!.. Мало тебе Тарас Олександрович муштрує.

Сторож.

А шо я, салдат, чи шо, шоб він мене муштрував?

Шевцов—*іде до столу й бере хустку.*

Ну, скажи, хто там з мужиків цим ділом завідує, га? Хто з їх розумніший, га?

Сторож.

Та там усім ділом завідує Корній Данченко—дуже розумна голова, ше й письменний.

Шевцов.

„Ше й письменний!“ Куди ж пак, розплодилось тепер тих письменних!.. Ну, а як: состоятельний він чоловік?

Сторож.

Як то: чи добре стоїть, чи шо?

Шевцов.

Гроші, чи есть у його? Чорт!..

Сторож.

Та чого ж ви, пане, лаєтесь?

Шевцов.

Ну, та це в мене завичка така... Ти вже кажи: есть у його гроші?

Сторож.

А хиба я його гроші лічив, чи як?

Шевцов.

Ат!.. Ти мене не розбираєш. Я тебе питаю: як у його хазяйство? понімаєш?

Сторож.

Хазяйство? Та звичайно— по мужицькому. Як же там?

Шевцов.

Та не в тому сила, кажу я тобі! Ти мені кажи, одвічай,—чорт тебе дери! — чи есть у його достаток!

Сторож.

А як же я буду одвічати, коли мене чорт дере? Одвічайте тепер сами собі, а я не хочу, коли ви лаєтесь. *Хоче йти і на порозі спрівається з Тарасом.*

Вихід XII.

Тарас.

Шевцов—*до Тараса.*

Да це просто чорт зна шо! Відкóли ти пішов,—увесь цей час за язик його тягну і нічого не можу витягти! Просто чорт зна шо! Міністр він який тут, чи шо, шо й слова йому сказать не смій?

Т а р а с—*усміхаючись.*

Та заспокойтесь, дядьку! Я вам усе сам роскажу. От ходіть,—там вас люде дожидають. Я вже все наготував. А ви, діду, не сердьте дядька! *Виходять Шевцов з Тарасом.*

Вихід XIII.

С т о р о ж—*сам.*

Не сердьте!.. Як же його не сердити, коли його мати сердитим породила! Не сердьте!.. А коли він мене сердить!.. „Хай,—каже,—тебе чорти роздеруть!“ Християнську душу хай чорти роздирають!.. Прямісінько в пекло посила та й годі! Та тут хоч би така кротость, як у царя... чи в Давида, чи в Салимона?.. от і забув у якого саме!.. то й то чоловік росердився б! Он ба, скрізь понакидав своєї одежі, а ти прибірай! *Починає стягати докупи пальто панськс, хустку і те все, що Шевцов, шукаючи хустки, повикидав з чемодану.* Куди ж його діти? Не розберу я з цими панськими вигадками!.. Хай лежить отут купкою. *Кладе все на чемодан: пальто на спід, а те зверху.*

Вихід XIV.

Т а р а с.

Ну, хвала Богові! Ладнається діло! Радійте, діду, буде тепер у громади земля.

Сторож.

А може й земля буде така сердита, як пан?

Тарас.

Ну, та й ви завзяті, діду! Чого ви заводитесь?

Сторож.

Бо мене роздирають.

Тарас.

Хто роздирає? Що ви вигадуєте?

Сторож.

То не я вигадую, а ваш дядько. Нагнав повну хату нечистої сили.

Тарас.

Та ви, діду, не сердьтесь на його за те: то вже в його така завичка, а душа в його добра.

Сторож.

Та завичка дуже недобра... Дак, кажете,— вже кінець із землею?

Тарас.

Та там не було чого й кінчати, бо все вже готове було заздалегідь. Я дав їм зразок,

як треба папір до банку писати, щоб вони всій громаді прочитали. А завтра гроші принесуть, а дядько той папір підпише, тоді вже ділові край,—наша земля буде.

Сторож.

Ну, це вам люде казатимуть спасибі та ще й велике: і поцінно, і земля добра. *Шевцов увіходе.* Ну, я піду. *Виходе сторож.*

Вихід XV.

Шевцов.

Ну, амінь! Завтра гроші получу. Трохи дешево, та це вже через тебе. Да чорт його бери, дарма!.. А тепер я, знаєш, до цього Вишкварки хочу піти.

Тарас.

А постривайте трохи, дядьку, я вам щось хочу сказати.

Шевцов.

А шо? Добре шо? Кажи, кажи, послухаю.

Тарас.

Та мені воно добре,—не знаю як вам буде. Бачите, хочу я одружитися.

Шевцов.

Туди к чорту!.. Ловко!.. Та й пора: тобі вже двадцять вісім год. І знаєш? Я вже тобі й молоду наглядів. Ах, гарна штучка!.. Знаєш, Соня Красновська... Хоч вона в інстітуті й не була і по французькому не втне, та хазяйка буде добра і сама—як квіточка. Ну, і—як там кажуть—прилагательного за нею добре дадуть, бо люде з достатком.

Тарас

Та я за тим не женусь.

Шевцов.

Не вигадуй! Шо там і краса, і розум, коли до їх нема нічого? Ну шо твоє состояніе? Дом на трьох вас розділений, та й нічого більше. А як і в неї нічого не буде, то шо тоді? Год, другий, а там і почнуться забавки... та одна за одною... та з півдесяточка забавочок: отака,—*показує рукою на аршин од помосту*—он яка,—*показує вище*—така,—*ще вище*—ось яка—*ще вище*—і так дальше... Одно—смик за поли: „папочка!“, а друге: „кашки хочу!“, а третє: „де мама?“, а... ну, і тому подобное!.. Ні, братіку, на цю штуку треба грошей і добрих грошей!

Тарас.

Я того не боюсь: у мене є руки й голова, щоб працювати. А молоду я вже сам собі знайшов.

Шевцов.

Вигадки! Без прилагательного не женись! Шоб було!

Тарас.

Та вже ж чи воно буде, чи ні, а молода є.

Шевцов.

Ну, хто ж твоя молода?

Тарас.

Моя школярка.

Шевцов.

Як?!

Тарас.

Моя школярка.

Шевцов.

То б то—як же це? Я... не понімаю... Твоя школярка значить, проста дівка? А чорт!.. А сто чортів!.. Та це ти соромá нам усім, усьому нашому родові наробиш!

Тарас.

Та який же там сором? Ніякого сорома не буде.

Шевцов.

З необразованою мужичкою!.. О, стонадцять чортів, діявол би всі ці вигадки забрав! І ти думаєш, що можеш бути щасливий з грубою необразованою мужичкою?

Тарас.

Та й не груба вона і не необразована. От ви хотіли б мене з Сонею Красновською одружити,—це б то на вашу думку вона мені до пари. Соня гарна дівчина, але зовсім не освічена, зовсім мало вчилась і читала. І як що рівняти до неї мою молоду, то вона й більше читала за Соню, і таки освіченіша буде.

Шевцов.

То б то як же це?

Тарас.

Вона добре вчилася в школі. А я тоді, поки нову школу зроблено, жив на кватирі в її батька... то як скінчила вона школу, я її з братом учив іще й далі. Батько її чоловік розумний, сам письменний і не змагався проти

того. Вона чимало читала і часом такі книжки, що Соня певне їх не зрозуміє.

Шевцов.

Шо? Не повірю!..

Тарас.

А от же правда. Марися незабаром здаватиме екзамена на вчительку. Як одружимося, то вона буде в мене в школі за помішницю, і в нас буде одно діло, одні інтереси.

Шевцов.

Плюнь ти на ці інтереси, бери за себе Соню з прилагательним і марш служити в город! Ти розумний, образований, — там твоя карьєра.

Тарас.

Моя карьєра—тут...

Шевцов.

Хто ж вона? як її?.. Чорт!..

Тарас.

Вона—дочка тому Корнієві Данченкові, що сьогодні з вами умовлявся про землю і має завтра принести вам за неї гроші.

Шевцов.

Шо?!.. І твій тесть, мій родич, буде цей мужлан у чоботищах з дьохтем, у свиті? Ні, цього не буде!.. Цього не може бути, стонадцять чортів!.. Я не попущу тебе здуріти! *Бігає по хаті.* Я... я... я тебе... Коли ти тільки оженишся з нею... Ти мій наслідник, а як ти оженишся з нею, то я в тебе однімаю наслідство!..

Тарас.

То вже ваше діло, дядю.

Шевцов.

Шо?!.. Диво та й годі! За для якоїсь там дівки й наслідство занехав!.. Ах, чорт!.. Шо ж з тобою буде після цього?—кажи ти мені! га?

Тарас.

Та все добре буде. Будемо вкупі жити, працювати, щасливі будемо, а ви з нас радітимете.

Шевцов.

Ну ні!.. Цього вже не буде!.. Я цього не попущу!.. А ще найбільше, шо я з матіррю Соні Красновської вже говорив про тебе, і ми вмовлялись... Ні! не дозволю!.. Я мушу це зробити, шоб не бути винним перед моєю сестрою, твоєю покійною матіррю: умираючи, вона мені приручила тебе.

Тарас.

Дядю!.. послухайте...

Шевцов.

Годі! годі! Не кажи мені більше нічого! Я про це не хочу ні слова чути! Я зараз іду до Вишкварки... *Біжить до дверей.* Сторож! сторож! *Бігає по хаті.* Де моя накидка? *Хапа її з чемодану, роскидаючи по хаті все, що на їй лежало.*

Вихід XVI.

Сторож.

Чого?

Шевцов.

Веди мене зараз до сії вашої Вишкварки! *Бере бриля і йде з хати швидко.*

Сторож,—*ідучи за ім.*

Тільки ви, пане, не випускайте дорогою отих куцаків, а то як нападуть на мене, то нікому буде вас проводити.

Вихід XVII.

Тарас.

Ну, ні, дядечку! Вибачайте! По вашому воно не буде!

Завіса.

ДІЯ ДРУГА.

Світлиця вчителева. Пороскидувана одежа Шевцова і книжки—на ліжкові, на стільцах, на столі.

Вихід I.

Ш е в ц о в—*сам.*

Голова,—чорт би її взяв!—болить... Усю ніч не спав... усе думав, як би Тараса од тієї дурниці одвести... Спробую .. Та чого ж це мужика того й досі нема? *Біжить до дверей.* Сторож!

Вихід II.

С т о р о ж.

Чого?

Ш е в ц о в.

Чого це досі той мужик... цей... як його?.. чорт би його взяв!.. Ну, як його?.. Ти ж знаєш!..

Сторож.

Нічого я не знаю.

Шевцов.

Як не знаєш? Ну, той—Панчéнко... Савчéнко... да, Данчéнко! Чого він не йде?

Сторож.

А чи я ж знаю?

Шевцов.

Та я ж тебе посилав до його, щоб він швидче приходив, бо мені ніколи! Чи може в його грошей не стає, га?

Сторож.

А хиба я знаю?

Шевцов.

Чи може ту бумагу, шо я дав, ще не всі прочитали?

Сторож.

А хиба я знаю?

Шевцов.

Да шо ти—чорт би тебе взяв!—усе „хиба я знаю“ та „хиба я знаю!“ Шо ти, не вмісш по людському одвічать? Тисяча чортів!..

Сторож.

Хай же вам тисяча чортів і одвічає!

Виходить.

Вихід III.

Шевцов.

Так не грубіян, не каналія!.. От роспуста!.. Небож кудись повіявся за своїми благотворительними дурницями,—когось лічити,—а мені тим часом хоч би побалакати з цим Данченком. *Одхиля двері й до сторожа.* Я йду в сад. Як мужики поприходють,—прийдеш, мені скажеш... *Виходить.*

Сторож—*на порозі стоючи.*

Єсть коли мені приходити!.. Мені треба води принести. *Іде. Сцена який час порожня.*

Вихід IV.

Корній Данченко, Халимон *і* Демко Шрамченко *ввіходють.*

Данченко.

Овва! нема нікого... кудись пішов пан.

Халимов.

Підождемо.

Данченко.

Сідаймо! *Всі сідають.*

Шрамченко.

Мені б швидче додому треба...

Халимон.

Мабуть жінка веліла? Шо вона в тебе,— чи командєр над тобою, чи шо?

Шрамченко.

Е, командєр!.. Ше й гірша!.. Там така, шо дихнути не дає.

Халимон.

Пустяк!.. Як би ти був, значить, грамотний, то не ти б її слухав, а вона тебе. Потому грамотний чоловік зараз бачить по описаніях, як і шо треба робити. От, сказати, я. Купив собі, ше як на службі був, за півтора рублі книгу: „Новый и польный оракуль, чародѣй и астрологъ, хыромантія и хвызогномыка, открытіе тайнъ древныхъ магыковъ, астрономыческый телескопъ, предсказу́ющый судьбу“... ну, і там ще далі є у заглавії... дуже гарна книга, у чотирьох частях, півтора карбованці ціна. Дак там тобі вся наука, яка тільки була коли на світі,—вся вона є. Там, значить, і за-

говори на всякі случáі: од ружжа, од зубей і од крови; там тобі зараз орабський кабалистик, прорицающий будýщее, тоді хвизономантія, общепринятая астрологія і хиромантія, і магика—чисто тобі вся наука! Дак там можно й про жінок найти.

Шрамченко.

Ну, цим моєї не дошкулиш! Там така зубата, шо не то хвиромантія, а й ломака нічого не вдіє. Я вже їй кажу: чи ти, Параско, не боїшся, шо тобі на тому світі кара буде за язик? Дак вона: „Ах ти ж,—каже,—дак ти мене за живота в пекло хочеш упхати?.. Та як почала!..“

Халимон.

Стой! А під яким вона знакóм народилась? Чи не під тельцем? Бо в оракулі сказано: „Родившіїся в сем місяці женщини бувають гнівливі.

Шрамченко.

О, гнівлива!..

Халимон.

Спорливі...

Шрамченко.

Страшенно!..

Халимон.

Характером не спокойні...

Шрамченко.

Та хоч з хати тікай!..

Халимон.

У всякого влюбчиві... Ну, кажи ж: улюбчива?

Шрамченко.

А шо ж воно таке?

Халимон.

Значить, чи закохується в кого?

Шрамченко.

Е, ні, цього вже нема!.. Де ж таки? Вона ж така стара, як і я!

Халимон.

Ну, дарма́! Коли хочеш, можно ще по хиромантії взнавати. Например,—*показує на долоні*—от як одна линія сюди пішла по долоні, то це буде „сужденіе, управляюще мыража́мы кыпучого вображенія;“ а як вона туди пішла, то це значить: „неоконченная наука и краснорѣ-

чіе въ довершеніе дово́довъ сього ученія". А бо ще й так бува: „стрымленіе къ изслѣдова̀нію тайнъ прыроды, магія, чародѣйство и архылогычыськыхъ прычынъ". Єсть у неї це?

Шрамченко.

Шо?

Халимон.

Оце, шо я кажу... Архылогычыськыхъ прычынъ... Як у неї на долоні? Ти не дивився?

Шрамченко.

А чого б я там дивився? Піди та подѝвись: вона як дасть долонею, то й перекрутишся.

Халимон.

Ну, положим!..

Вихід V.

Шевцов.

А, ви тут! Здраствуйте!

Данченко, Халимон та Шрамченко *устаютъ і кланяются.*

Здорові були, пане!

Шевцов.

Ну, шо скажете?

Данченко.

Та знов до вашої милости: бамагу принесли й гроші.

Халимон.

Шоб значить тепер уже хвормальное діло було: всьо в плепорцію і в общепринятому порядку.

Шрамченко.

Атож...

Данченко,—*виймаючи папер.*

От і бамага...

Шевцов.

Постой, постой!.. не треба поки... Спершу я хочу поговорить з тобою... з самим тобою.

Данченко.

Дак ми ж усі коло цього діла.

Халимон.

Как мене громада вибрала, то і я дольжóн буть при подпису приложенії і по всім артикулам польному окончанії.

Шевцов—*до Халимона й Шрамченка.*

Ну, це зовсім про инше діло... Ви поки на минутку йдіть,—тоді вас покличуть.

Шрамченко.

Ходім!.. Шо ж ти зробиш!

Хлимон.

Тольки як про землю, дак це ́овсі не по хвормі, бо як мене вибрано... *Виходять Шрамченко й Халимон.*

Вихід VI.

Шевцов *увесь час, поки з Данченком розмовляє, то сіда на якому стільці, то знову зривається й біга по хаті.* Ну... Бачиш, таке діло... Чорт би його взяв!.. Ну... ти знайшов уже своїй дочці жениха?

Данченко.

Як то?..

Шевцов.

Ну, та чи ти не розумієш, як жениха дочці знаходють?

Данченко.

Та нашо це вам пане?.. Адже дочка землі не купує.

Шевцов.

А як про це не скажеш, то й ти не купиш. Розумієш?.. І балакати про землю не буду... Ну, то кажи: є у вас їй жених?

Данченко.

Це її діло... Тут, сказати, думка в нас була про одного парубка—Ілька Шрамченка,—оцього Демка, шо зо мною був, сина.

Шевцов.

Ну? То за його й оддаси свою дочку?

Данченко.

А як вона схоче, то й оддам.

Шевцов.

Ну, а як би я тобі сказав: оддай свою дочку іменно за цього Ілька, га?

Данченко.

Та воно наче б то це й не ваше діло, пане...

Шевцов.

Ну, дак я тобі скажу просто: оддай дочку за Ілька заміж, то тоді я й продам вам землю, а без цього—ні.

Данченко.

Та шо ж це: вас Ілько прохав, чи як?

Шевцов.

А чорт би його!.. Я твого Ілька й не бачив ніколи, понімаєш ти!.. Я хочу тільки, шоб

ти віддав за його дочку, бо не бажаю, шоб з нею мій племінник оженився.

Данченко,—*дивуючись.*

Тарас Олександрович?

Шевцов.

Наче не знає!.. Вже мабуть давно підкрутили!

Данченко.

Нічогісінько не знаю.

Шевцов.

І він тобі нічого не казав?

Данченко.

Нічогісінько!

Шевцов.

Ну, так я тобі скажу: Тарас Олександрович хоче женитися з твоєю дочкою. А я цього не хочу, не бажаю і цього не буде! Чорт!.. Ти сам бачиш: земля добра, ціна дешева, луччої землі вам ніде не знайти... Ну, і я вам її не дам!.. не дам, коли ти не оддаси своєї... як її?.. за сього... як його?.. Ілька!

Данченко.

Та нашо ж вам це?

Шевцов.

На те, на те, на те,—я тобі кажу,—шо тоді вже мій племінник не ожениться з нею! От нашо!

Данченко.

Та як же я її силуватиму? Вона ж у мене одна!

Шевцов.

Як знаєш: ти батько. Не забувай же: нема цього, нема й землі! Мені зараз ніколи,—треба йти. Сьогодні ж неодмінно шоб ти мені сказав, як рішиш.

Бере бриля й виходе.

Вихід VII.

Данченко—*сам.*

Он воно шо!.. Дочка й громада...

Сидить замисливши.

Вихід VIII.

Марися.

Марися—*швидко ввіходе.*

Чи Тарас Олександрович.. *Уздрівши хто в хаті.* Ох, це ви, тату!.. Я думала—дід Охрім... *Хоче йти назад.*

Данченко.

Стривай!.. А тобі чого тут треба? Бігаєш до вчителя,—от і добігалась!

Марися—*здивувавшись.*

Шо це ви, тату?

Данченко.

Нічого... Тільки краще було б, як би ти не знала сюди дороги, а він тебе не знав!

Марися.

Та чого бо ви, тату?

Данченко.

А того... Хоче тебе вчитель сватати?

Марися—*спускає очі додолу.*

А хиба він вам казав, тату?

Данченко.

Люде казали... Видко вже, шо правда. Ну, то знай же: не судилося тобі за їм бути.

Марися.

Ох, тату!..

Данченко.

Бачу вже!.. Та слухай, шо мені оце пан казав. Коли,—каже,—зараз же не віддаси своєї дочки за Ілька Шрамченка...

Марися.

За Ілька?!

Данченко.

Хиба він тобі поганий?

Марися.

Ні, він не поганий, він добрий... тільки нелюбий...

Данченко.

Дак от же чуєш: коли,—каже,—не буду я певен, шо вона вже за иншим, шо мій племінник її не візьме,—то не буде вам землі.

Марися.

Та то він так...

Данченко.

Ні, не так... Ти сама знаєш, яке в нас убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур. А це земля добра і поцінна, і нема так близько иншої. Як зостанеться громада без землі,—збідніє вкрай.

Коли хочеш людям добра, — послухай мене, дочко! Не занапащай ти людей, не роби людей голодними!.. Я тебе не неволю, я тебе тільки прошу: пожалій людей! Іди за Ілька: сама ж кажеш, шо він тихий, добрий!

Марися.

Та нелюбий...

Данченко.

А любо тобі буде дивитися на обідраних та на голодних людей?

Марися.

Та хиба ж таки всі наші люде обідрані та голодні?

Данченко.

А то багаті? Коли не голодні тепер, дак будемо голодні. Громаді без землі ніяк не можна. У наших людей тільки половина наділу, народ зубожів. А як купе цю землю Вишкварка, то буде лихо: пан Шевцов хоч наймав людям землю, а Вишкварка такий дерій, шо всю громаду обдере. То й справді будемо голодні.

Марися.

А, Боже!.. Та як же мені свій вік занапастити за нелюбом?!

Данченко.

Ет, дочко!.. Поживете вкупі,—зладнаєте... Він гарний парубок. А про вчителя... то не наш братчик! То пани, нам до їх не рівняться. Силувати не буду, а тільки скажу так: іди собі, коли хочеш, і за вчителя, та вже як через тебе громада зостанеться без землі, то мене на твоєму весіллі не буде... і в хату до мене після того ти не вступай!

Марися.

Тату!..

Данченко.

Думаєш, шо батькові не жалко тебе? Та тільки ж і про те подумай. Я ввесь вік свій чесно прожив... ніхто не скаже про мене, шо я не по правді з громадою робив... А тепер скажуть: шоб дочку за пана віддати, дак він і громаду продав! На старість про мою сиву голову таке говоритимуть, клястимуть мене! Ні, дочко! Роби як знаєш, а я громади не продам і в спілці з тобою не буду. *Встає.*

Марися.

Тату! тату! стривайте! *Ламле руки.* Ой Боже мій!.. Боже!.. Я бачу, знаю... правду кажете.. Тільки чим же я винна?.. защо ж це мені?.. са́ме мені!.. Защо ж це я́ мушу відбувати?

Данченко.

Комусь же та треба!.. Завсігди хтось одбува, як біда прийде. Чим же ти краща за инших?

Марися.

Комусь же та треба... Комусь... А мені впало... Боже, Боже!.. *Схиляється на стіл, тихо ридаючи. Данченко сидить якийсь час тихо, тоді підходить і помалу торкається їй до плеча.*

Данченко.

Дочко!.. дитино моя!..

Марися—*крізь сльози.*

Повинна... повинна відбути... Ну, нехай же... нехай!.. Я... я не... не піду за вчителя...

Данченко.

Спасибі тобі, дочко моя! Не посоромила батька... Скажу Ільковим, щоб старостів присилали .. А ти не сиди тут—ходім!

Марися.

Ні, йдіть сами, тату!.. Я ще хочу його побачити... Не бійтесь, нічого не переміниться, це буде вже в-останнє.

Данченко—*дивиться на неї пильно який час.*

Гляди!.. *Виходить.*

Вихід IX.

М а р и с я—*сама, за столом, зіперши голову на руки; довго мовчить.*

Так треба!.. Та чого ж так серце болить, так душа гине!..

Вихід X.

Т а р а с.

О, Марися!.. Серденько, що тобі? *Хоче пригорнути.*

М а р и с я—*встає й одхиля його руки.*

Стривай!..

Т а р а с.

Чого це?

М а р и с я.

Уже... годі нам... за Ілька Шрамченка вже заміж іду...

Т а р а с.

Що?

М а р и с я.

Твій дядько батькові сказав, що не продасть землі, поки не повінчаюся з Ільком...

Тарас.

Що? Він це сказав? Та ні!..

Марися.

Як би то ні!.. Так же правда, що не бути нам у парі.

Тарас.

Ні, не бути тобі за Ільком!

Марися.

Пам'ятаєш ті ночі зоряні, тихі,—удвох ми сиділи в садку?.. Тоді ти казав: треба шоб людина не могла бути щаслива, не працюючи про щастя людське. Як поберемося, казав, то не з самого кохання щоб щастя було... то тільки частина... а друга, більша частина,—це праця за для щастя громадського, людського... А без цього—казав—краще нам і не сходитися... Ну, от... От, тепер так саме, що краще нам і не сходитися... Бо це на лихо людям...

Тарас.

Не буде ніякого лиха! Громада матиме землю, а ми своє щастя. Я це зроблю, хоч поки ще й не знаю як сáме. Не думай, моя доле, що своє щастя хотів я здобути лихом людським. Але ж і вирвати його в себе я не дозволю!

Марися.

Ох, як би то!..

Тарас.

Не турбуйсь і не лякайсь, будь певна. Я все зроблю.

Марися.

Ой зроби ж, любий, коханий, дорогий!.. Бо недолею людською щаслива бути не хочу... не можу!.. Ох, та й сумно ж!.. та й тяжко ж мені!.. Прощавай, мій... несужена дружино моя!

Тарас.

Марисю, нащо ти так кажеш?

Марися.

Може ж це в-останнє... так розмовляємо... Прощавай!.. *Цілує його й вибігає з хати.*

Тарас.

Марисю, стривай! *Слідком за нею виходе.*

Вихід XI.

Халимон, *а тоді* Шевцов.

Халимон—*увіходить обережно.*

Нікого нема... Де ж це пан? Шо то дурний народ необразований! Не може з чолові-

ком поговорить. От я з їм сам побалакаю, то зараз земля наша буде.

Ш е в ц о в—*увіходе швидко.*

Фу! фу! от пече!.. Трохи не спікся, поки пройшов садом. *Уздрівши Халимона.* Ти чого?

Х а л и м о н.

Как ви мене вислали, а я, как, значить, вибраний од громади на щот землі, шоб усе було по хвормі і призвести в діло, як велить общепринятий порядок, то я, значить, до вашого благородія...

Ш е в ц о в.

Ну?

Х а л и м о н.

Как я, значить, Богу-государю служив і вѣрую правдою і отечество защищав даже до послѣдней каплі крові, потому як у турецькую войну, то даже самого Османа пашу на Шипкѣ у вічі видав...

Ш е в ц о в.

Да ти кажи про діло, а не про Османа!..

Х а л и м о н.

І как я, значить, образуванія на службі получив і даже послі служби не как какой

нéбудь мужик,—понятія знаю даже на щот книг...

Шевцов.

Яких книг?

Халимон.

На щот усяких книг могу понімать і даже не то шо какая нéбудь повість ілі там рóман, но даже і уголовні книги, і пророческі... От, например, предсказанія Мартина Задеки на щот Турції...

Шевцов.

Шо на щот Турції?—чорт би її й тебе!.

Халимон.

Та от у предсказанії славного Мартина Задеки сказано: „Турки в короткое врем'я в Азії і в Ахрикі земель своїх лишаться. Константинопóль, столиця султана турецького, взята будеть без наймалѣйшого кровопролитія. *Палкіше.* Но ви, нещаснії турки! Мéчети ваші разорені, а ідоли ваші і алькорані вóвся стриблені! Магомет! ти, восточний антихрист"...

Шевцов.

Шо ти мелеш? Який там антихрист?

Халимон.

На щот Турції значить,—як тепер: чи є вона, чи вже стребили її?

Шевцов.

Да ти кажи про діло, а не про це! Ти чого прийшов?

Халимон.

Как ви, значить, господин поміщик, шо на щот бракосочетанія, дак я, значить, прийшов, шоб на это не внімать обращенія і на щот подписанія бумаги.

Шевцов.

Да шо ти,—чорти б тебе драли!—таке мені плетеш, шо й діявол його не розбере? Пошли, дурак, кого розумнішого за себе, шоб я його розбірать міг!

Халимон—*образившись.*

Ежéлі такое дѣло, то я можу й піти. Я думав—як образований чоловік, шоб у хворму призвести...

Шевцов.

Та геть ти к чортам! Геть ізвідси! Геть!..

Халимон—*виходячи.*

Це лиха година, а не пан! А ще образований чоловік!..

Вихід XII.

Шевцов *сам, а згодом* Тарас.

Шевцов

Це чорти батька зна шо! Так і лізе!

Тарас—*увіходить.*

Чого це ви, дядьку, гнівається? Що сталося?

Шевцов.

Та як же не гніватися? Прийшла до мене якась тварюка, якась скотиняка, якась... якась... і півдня мучить мене якоюсь Турцією, Мартином Задекою і чорти батька зна чим!

Тарас.

А, це Халимон!.. Облишмо його!.. Я зараз довідався, дядьку, про те, що ви сказали Марисиному батькові... Даремно ви це робите. Нічого ви цим не переміните, тільки людей покривдите.

Шевцов.

Ну, я вже знаю, шо роблю!

Тарас.

Я вас прошу подумати про те, що це не примха наша якась: наше почування глибоке, воно все життя займає... Подумайте ж! ви хочете зробити нещасливими і її й мене.

Шевцов.

Ну, для неї нещастя тут нема! Цей народ дуже швидко розважується з иншими: переставляй скільки хоч Івана замість Грицька а Гапку замість Химки—однаково! А ти... ну, коли вона тобі подобається,—ну, женихайся з нею там як знаєш! Я сам замолоду... та й тепер це розумію... Хиба на це треба женитися? Не баришня ж вона справді! Ну, найми її до себе на який час куховаркою, чи ще там чим!..

Тарас.

Дядьку! схаменіться!.. Що ви кажете?

Шевцов.

Ах, покинь ти свій патетичний тон! Чорт зна шо! терпіти не можу! *Ходе по хаті.* Прийде сьогодні до мене Вишкварка—про гроші...

Тарас.

Дядьку, я ще раз прошу вас подумати про це.

Шевцов.

А я про це більше й слухати не хочу! Я вже рішив і так воно й буде... Як прийде Вишкварка, то хай трошки підожде: я піду скупаюся... Ах, чорт!.. Як же дуже грошей треба!.. Просто звідсіля поїду в город платить у банк, а то Вербівку продадуть, чорти його батькові!.. Вже третя публікація була!.. Сторож! Сторож!

Вихід XIII.

Сторож—*увіходить.*

Шевцов.

Веди мене купаться на гарне місце!

Сторож.

От мені лихо з цим паном: туди його води, сюди його води—як малу дитину.

Шевцов.

Не розсуждай! Це не твоє діло.

Сторож.

А хиба ваше?

Шевцов.

Цить!.. Та як улицею будеш іти, то поперед мене не лізь, як тоді, а позаду йди!

С т о р о ж.

Хто веде, той і попереду йде. Не ви ж мене ведете, а я вас! А то як же я вас буду керувати? То ж коняку, як загнуздаєш, так і повернеш куди хочеш, хоч і позад неї сидиш. А хиба вас загнуздаєш?

Ш е в ц о в.

Шо? шо? Ти мене до коня рівняєш?

С т о р о ж.

О, чого ж би я вас до коня прирівняв? Кінь тварина роботяща, слухняна, мовчазна... Хиба кінь лається?

Ш е в ц о в.

Це просто... просто... чорт зна шо!..

Вибігає.

Т а р а с.

Та ну бо вже, діду, не заводьтеся! Ідіть, або що! *Сторож виходить.*

Вихід XIV.

Т а р а с *сам.*

Дак он як! І він міг, і він зважився так образити і її й мене! Ну, дак я ж вас прибор-

каю, високоповажаний дядечку! Перш, ніж ви побачите Вишкварку,—я його побачу!

Виходить.

Вихід XV.

Сторож—*трохи згодом увіходить.*

Нехай сам іде,—буду я з їм водитися. *Озирається по хаті і, дивлючись на пороскидану одежу, книжки та инші речі:* От так, як бачите! Тільки те й робиш увесь день, шо прибираєш за їм. Поки цього пана не було, дак усе добре було, бо вчитель сам усе поприбірає і все в його к строці,—мені й прибірати нема чого. А цей... Сорочку скинув,—кидь її серед хати! *Підніма з долу сорочку Шевцова.* Книжку з полиці стяг,—геп її додолу! *Витягає з під стільця книжку і становить на полицю до инших книжок.* Чистий тобі калавур та й годі! Лиха година та нещаслива принесла цього пана: такого лиха накоїв, шо в сім мішків не збереш. Он уже розлучає вчителя з Марисею. А чого? Шо він пан, а вона мужичка! Ну, дак шо?.. Ну, скажіть мені, ну шо воно таке, шо ото пан, а ото мужик? Ніяк я цього не розберу. От хоч би й до чого прирівняти, то нічого не виходе. Ну, сказати, оцей чобіт—*піднімає з долу Шевцови чобіт*—буде пан, а оцей—*показує на свій*—мужик! Ну, і шо ж воно буде? Анічогісінько! І то, чобіт, і то чобіт. Хиба шо той ваксою

пошмарований, так блищить? Овва! Як помазався трохи зверху, дак уже й бери вище! А так саме тебе нога топче, як і цей! Ка-знашо!.. *Кидає чобіт під ліжко.* Як би не громадська справа, то я б, здається, сам тую Марисю вкрав та вчителеві оддав,—так вони до пари приходються!

Вихід XVI.

Уляна з Ільком.

Уляна,—*штовхаючи Ілька в хату.*

Іди вже, йди!.. Годі тобі огинатися!.. *Ілько ввіходить і несміливо стає біля порогу.* Здорові були, діду!

Ілько.

Здорові були, діду!

Сторож.

Здорові! здорові! А чого це вам?

Уляна.

Та цьому парубкові, дідусю, вчителя треба.

Сторож.

Парубкові?.. Парубкові треба, а дівка чого ж тут?

У л я н а,—*засоромившись.*

Та це він, дідусю, не знає куди йти, дак я його провела... Ми ж сусіди, двір із двором живемо...

С т о р о ж.

Не знає куди йти!.. Шо він,—не знає, де школа, чи шо?

У л я н а.

Так не сміє.

С т о р о ж.

Не сміє!.. А ти вже дуже смілива, дзиґо!.. Знаю вже чого прийшли!.. Жениханнячко та цілуваннячко!..

У л я н а,—*соромлючися.*

Шо бо ви, дідусю, кажете?

С т о р о ж.

Те, шо ви, дівусю, знаєте! Бач, яка мéдяна зробилася!.. Учителя нема,—пішов за ділом... Посидьте тут, підождіть! Шо вже з вами робити, з малечою!.. *Виходе.*

Вихід XVII.

У л я н а.

Ну чого ти став біля дверей? Чи тебе хто ззість?

Ілько.

Та ба, який дід сердитий...

Уляна.

Який там він сердитий! Він добрий, то він тільки так говорить, наче все гнівається.

Ілько.

І вчителя страшно... Прийшов до чужого чоловіка...

Уляна.

Не вигадуй!.. Коли не хочеш просити, так і не залицяйся до мене! Геть, одчепись, іди собі до Марисі,—я собі кращого знайду.

Ілько.

Шо бо ти кажеш, Улясю?..

Уляна.

Те, шо ти чуєш, Ільку! Хиба ти думаєш, шо ти вже такий гарний, шо й кращого нема? Та я тебе й не люблю! Ільку, капосний, чуєш, я тебе не люблю, не люблю, не люблю! *Трусе його.*

Ілько.

Та стривай бо, а то шоб хто не побачив!...

А чого ти не хочеш Марисі сказати, шо ми любимось? Може б вона тобі сама...

Уляна.

Шо—сама?.. Тютя ти з полив'яним носом! Шо ж мені—втопити бідну дівчину, чи як? Вона й так пропадає з горя, а тут іще я казатиму, шо і твій та мій вік занапащає! Та тоді вже вона або втече куди, або втопиться—хиба я її не знаю? Вона ж дума, шо ти її по волі береш.

Вихід XVIII.

Тарас.

Уляна *та* Ілько.

Здорові були!

Тарас.

Здорові! Не було тут Вишкварки?

Уляна.

Ні, не було.

Тарас.

Розминулися!..

Уляна.

Тут оцей парубок до вас за ділом, дак сам не сміє, то я привела.

Тарас.

А шо ж то за парубок?

Уляна.

Це Ілько Шрамченко. *До Ілька.* Ну, чого ти мовчиш?

Ілько.

Бачите...

Уляна.

Ну!..

Ілько.

Бачите... я хотів у вас попитати, чи може мене батько або мати присилувати женитися з ким я не хочу?

Тарас.

Ні, не може.

Уляна—*до Ілька.*

А бачиш!.. Ну, кажи ж!

Ілько.

Та... *Спиняється.*

Уляна.

От мені лихо з таким парубком! Це не парубок, це якесь мняло!.. Це, Тарасе Олександровичу, він прийшов попитати, шо як би

йому, шоб з Марисею не братись. Бо Марисин батько зараз його батькáм сказав, шоб сватали Марисю... Дак мати вже і з старостами захожується... шоб швидче. *До Ілька.* Та кажи ж бо сам! Ну, чого ти мовчиш?

Ілько.

Адже ти сказала...

Уляна.

А не сором тобі, шо я за тебе кажу? Ти не парубок, а батіг з клочча!

Ілько.

Не лайся так, Уляно, бо, бач,—люде подумають, шо я тебе боюсь...

Тарас.

Ніколи того не буде, щоб вас з Марисею одружено,—я того зроду не попущу. Тільки ж і ви ніяк не згожуйтесь.

Уляна.

Та вже він не згодиться, я вже ручусь!

Тарас.

А чого ж це ти ручишся за людей? І яке тобі до цього діло?

У л я н а,—*збентежившися.*

Та я... бачите... я так... Я з доброти до його..

Т а р а с—*усміхається.*

Ну, гаразд, гаразд, що така добра! Не бійтеся ж нічого!

У л я н а.

Ой слава ж тобі, Господи!.. Ільку, капосний! Чого ж ти не радієш? *Смикає його.*

І л ь к о.

Та годі тобі!.. Ну, шо бо ти робиш!..

У л я н а.

Ой лишенько, як я забарилася!.. Ходімо, Ільку! Бувайте здорові! Спасибі вам! Спасибі!.. *Хапає Ілька й тяне з хати.*

І л ь к о,—*не поспівши попрощатися, каже вже з дверей.*

Прощавайте!.. Спасибі вам!..

Вихід XIX.

Т а р а с—*сам.*

Швидко, одначе, захажуються!.. Шкода, що розминувся з Вишкваркою... Ну, та він

уже тут буде. *Прислухається.* Чи не він оце і йде?

Вихід XX.

Вишкварка.

Моє поштеніє вам!

Тарас.

Здорові були, Сидоре Йвановичу! Дуже добре, що ви до мене зайшли, а то я був у вас, а мені сказано, що ви сюди поїхали. Сідайте!

Вишкварка.

Благодарю покорно! *Сідає.* Еге, сюди поїхав... Да по дорозі ще заїздив до чоловіка... Це я до вашого дядюшки—на щот позички деньóг.

Тарас.

А що ж, як?

Вишкварка.

Невозможно!.. Воно конешно, як би діло зладилось, то я оце їду в город, то як би поїхати з вашим дядюшкою вдвох, то там би й векселя написали. Да тольки не виходить діло, бо вже под вторую закладную ваш дядюшка узяли... Ежéлі б якоє іноє обезпеченіє.

А то знаєте, теперь многиї господа дворяне узяли собі резолюцію не платить долгов.

Тарас.

Добре! Ви знаєте, що в мене з братом та з сестрою є дом у городі?

Вишкварка.

Хороший домик,—знаю.

Тарас.

Під це обезпеченіє дайте мені три тисячі. Я опекун над братом та сестрою і можу зараз же поїхати з вами в город і написати вексель.

Вишкварка.

А дядюшка?

Тарас.

Та то вже моє діло з ним... Хиба вам не все одно? Однак же ви йому не дасте.

Вишкварка.

Так поїдемте. Сьогодні ще можна буде зробити векселя, а завтра вже празник.

Тарас—*бере бриля.*

Їдьмо зараз же!.. Діду!

Вихід XXI.

Сторож—*увіходитъ.*

Тарас.

Як вернеться дядько, скажете йому, що я з Сидором Івановичем поїхав у город. Завтра вранці вернусь. У городі я побачуся з паном Новаковичем: є чутка, що він продає землю, дак чи не продасть громаді.

Сторож.

А тут уже хиба не буде діла?

Тарас.

Побачимо. Скажіть дядькові так, як я казав.

Сторож.

Добре. *Виходютъ Тарас та Вишкварка.*

Вихід XXII.

Сторож—*сам.*

Таке завелося, шо вже й не розбереш шó воно й до чóго. І в цього купують, і в Новаковича... А гляди, шо ніде не буде... Чого ще тут цей Вишкварка?.. О, зроблють із його в пеклі добру вишкварку!.. Чи давно покидь-

ком був, а тепер ба́—шинк свій, бакалія, землю вже купив!.. Швидко надбав, бо такий, шо й з рідного батька шкуру здере.

Вихід XXIII.

Шевцов.

Шевцов—*увіходить швидко.*

А, ти тут! Чого ж ти не пішов зо мною?

Сторож.

А чого ж я там ходитиму? Адже знайшли й сами дорогу.

Шевцов.

Знайшли! знайшли!.. Чорт би тебе знайшов!.. Через тебе я не потрапив куди треба та в колючки й уліз,—усі ноги поколов. Чорти батька зна шо—колючки на дорозі!

Сторож.

Не заведеш же там квіток!.. Приїздив тут Вишкварка.

Шевцов.

Ну?

Сторож.

Та й поїхав.

Шевцов.

Чого ж він не підождав?

Сторож.

Бо поїхав.

Шевцов.

Куди?

Сторож.

У город.

Шевцов.

Сам поїхав?

Сторож.

З Тарасом Олександровичем.

Шевцов.

Тарас Олександрович з Вишкваркою?

Сторож.

Атож.

Шевцов.

Та може не в город, а не надовго куди?

Сторож.

Ні, в город. Казали—завтра в обідню пору будуть.

Шевцов.

Та чого ж він поїхав з Вишкваркою?

Сторож.

А хиба я знаю?

Шевцов.

Та може ж він тобі казав що, чор!...

Сторож—*байдужно.*

Казали... шось про землю... Пан Новаковичъ землю продає, чи шо, то може громаді продасть.

Шевцов

Нічого не розберу! *Біга̀є по хаті.* І Вишкварка поїхав, і племінник поїхав... Де ж три тисячі? А земля?.. Уже купують у Новаковича!.. *До сторожа.* Та ти може помилився, може то про мою землю, а не Новаковича казали?

Сторож.

Ні, про Новаковича! *Виходитъ.*

Вихід XXIV.

Шевцов—*сам.*

Чорт зна шо!.. Чорт зна шо!.. А шо як і землі не продам, і грошей Вишкварка не дасть? Ну, шо тоді робить?.. Ой продадуть тоді

все состояніє, — сором перед людьми і сам з торбою підеш! Тоді хоч піди та повісься!.. І от ще й продасть Новакович землю... може бестія продати, бо й йому грошей треба!.. Чорти б його взяли... цю скотиняку Новаковича!.. Ей, сторож! сторож!.. *Жде.* Сторож! Вайло!.. *Одчиня двері.* Ти тут сидиш і не являєшся, як тебе кличуть!..

Вихід XXV.

Сторож.

Хиба ж ви мене кликали? Ви ж вайла кликали, а не мене.

Шевцов.

Не розсуждай!.. Кажи: цей мужик не приходив... як його? Демко... Денко... чорт його знає, як його там!.. Усі фамилії такі подлі, шо і в голові не вдержиш!

Сторож.

Ніхто не приходив. *Шевцов вибігає в другу хату, праворуч. Сторож, показуючи рукою вслід Шевцову.* От як бачите!.. Уже й хвамилії наші йому подлі!.. А в самого яка? Генoральська, чи архирейська?.. Швець та й годі!

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Хата Корнієва Данченкова. Просто глядачів—двері у сіни, праворуч—у кімнату.

Вихід І.

М а р и с я *сидить за столом, схилившись на руку.*
Х о т и н а *ввіходе з кімнати.*

Х о т и н а.

Марисю, плачеш? А не казала я тобі: не слухай батька!

М а р и с я.

Мамо, облиште це!... Як же мені було не послухати, коли правду батько казали?

Х о т и н а.

Гарна правда—вік свій молодий занапастити! Та не самий свій, а ще й Улянин.

М а р и с я.

Як то—Улянин?

Хотина.

А так, шо хоч вона тобі й подруга, а цього не сказала, а до мене чутка добігла. Вона ж дожидає, шоб її Ілько сватав.

Марися.

Господи!.. І Уляна!.. І її вік занапастила!.. *Хапається за голову. Трохи згодом.* Ой, Боже!.. *Двері відчиняються з сіней і на порозі стає батько. Марися, його побачивши, іде швидко в кімнату.*

Вихід II.

Данченко.

Чого це вона так побігла?

Хотина.

Чого ж там!.. Сльози свої ховати!.. Ой, чоловіче! наробили ми гріха!..

Данченко.

Адже вона сама на те пристала.

Хотина.

Пристала!.. Наче не знає через шо пристала!.. І нащо було поспішатися так? Адже вчитель казав: перечасуйте трохи.

Данченко.

Нічого з того не буде, шо вчитель казав.

Хотина.

А ти й знаєш, шо не буде? Може б і було!.. А то зараз сам до Шрамченка та й каже, шоб сватали! Хиба ж так годиться? А пішла б за вчителя, за благородного—не була б мужичкою, не робила б важкої роботи.

Данченко.

Мовчи вже, коли не тямиш!... Кортить у пани вилізти!.. Ненавидю!.. Хиба мені не жалко своєї дитини? У самого серце плаче!

Хотина.

А коли жалко, дак нащо ж ти топиш?

Данченко.

Дак добро ж громадське!

Хотина.

І - і! Добро громадське! А багато громада зробила добра тобі? Скільки ти вже служив громаді? І виборним тебе посилано всюди, і старостою, і старшиною був... і над школою попечителем тепер... а шо з того? Копієчки гро-

мадської зроду не заняв, не так, як инші... ще й свого доложив... а люде казали, шо ти гроші покрав.

Данченко.

Звикли люде, шо раз-у-раз гроші громадські тягано, ну й тут думали, шо так. А потім роздивилися, та й нічого... І знов я тепер стою перед громадою чистий, як скло.

Хотина.

Тепер!.. А тоді—скільки сорома!.. А дяка—де?

Данченко.

Дяка, жінко, в Бога.

Хотина.

Та воно так, та.. Так би й поламала те сватання!

Данченко.

Ілько парубок гарний, тихий,—житимуть собі потроху. А як би пішла за вчителя, то може б ще й гірше було. Хоч він, учитель, і простий з нами, а все він пан і звичай у його не наш. Пішла б за його, довелось би їй бувати й поміж панами, а в неї звичай мужицький.

Хотина.

Е, чоловіче, то дарма! Хиба вона в нас не вчена?

Данченко.

Вчена, та не довчена... А в тім я не боронив би їй, коли б можно... Шо ж ти зробиш, коли не судилось!

Вихід III.

Тарас.

Здорові були, дядьку й тітко!

Данченко й Хотина.

Здорові!

Тарас.

Дак так ви мене послухалися: казав, підождати, а ви вже й сватання відбули!

Данченко.

А шо ж нам робити було? Та й вона сама хотіла того. Ми її не силували.

Тарас.

А де ж вона? Дайте мені її побачити.

Данченко.

Та там, у кімнаті...

Хотина—*відхиляє двері в кімнату.*

Марисю, йди сюди.

Вихід IV.

Марися—*спиняється на порозі.*

Тарас!..

Тарас—*швидко підходе до неї.*

Марисю, я ж і тебе й батька прохав підождати.

Данченко.

Нащо ждати, коли однак нічого не буде? Хиба й так не видко, куди воно йдеться?

Тарас.

Не буде? А я вам кажу, що буде.

Данченко.

Як же воно буде?

Тарас.

А так, що сьогодні дядько підпише папера, візьме гроші, а нас із Марисею облишить.

Марися.

Ой!...

Данченко.

Хиба ж він вам казав?

Тарас.

Хоч не казав, та вже знаю, що так буде. Оце зараз сюди прибіжить, бо дід сторож бачив мене, як я їхав з города.

Данченко.

Так шо? Сватання вже було...

Марися.

А вінчання не було! *Підходе до Тараса.*

Тарас.

Тільки от що, дядьку Корнію: як прийде мій дядько, то ви все на мене звертайте, а самі йому за землю нічого не кажіть.

Данченко.

Та я й мовчатиму, коли хочете... та тільки нічого з того не буде.

Голос Шевцова—*на дворі.*

Куди ти мене завів? чорти б тебе води-

ли!.. Водив по всяких тинах, по всяких свинячих перелазах!.. Наче йому дороги нема!..

Голос сторожів.

Дак городами ж ближче..

Голос Шевцова.

І де ж він цей... як його? Чорт би його взяв!..

Голос сторожів.

Та оце ж він і живе. Ідіть лиш у цю хату.

Тарас.

Ну, чуєте ж!.. Глядіть же, я сам казатиму.

Гол. Шевцова—*вже в сінях.*

Та де ж тут двері ці прокляті?

Голос сторожів.

Та ото ж просто.

Данченко—*відчиняє двері.*

Прошу до хати!

Вихід V.

Шевцов з Сторожем.

Шевцов—*до Тараса.*

Ну, і як це так можна робити! Повіявся кудись... поїхав у город, нічого не сказав... вернувся з городу і очей не появить! До того, шо треба самому йти його шукати.

Тарас.

А на́що ж вам було мене шукати, дядьку?

Шевцов.

На́що? Ну скажи на милость божу,—чого ти їздив у город?

Тарас.

За ділом.

Шевцов.

За яким?

Тарас.

Був у Новаковича, чи не продасть він землі.

Шевцов.

Ну, а Вишкварку ти нащо в город тягав?

Т а р а с.

Грошей у його позичав.

Ш е в ц о в.

Як то—ти позичав? Він же мені повинен був позичити!

Т а р а с.

Не схотів вам, бо довідався про другу закладну. Вимагав забезпечити йому позичку нашим домом. Я забезпечив і маю гроші.

Ш е в ц о в.

Маєш гроші? Ах, як це гарно! Давай же, давай їх швидче!

Т а р а с—*виймає з кишені гроші.*

Ось вони, три тисячі. *Ховає їх знову до кишені.* Та тільки вам я їх не дам.

Ш е в ц о в.

Як то?

Т а р а с.

А так: я їх позичав н а с е б е і с о б і, а не вам. Я їх і матиму, а вам з їх не дам нічого.

Шевцов.

Шо? шо? шо?.. Ах, шельмовство!.. Ах, чорт!.. Та шо ж це ти вигадав?.. *Бігає по хаті.* Та ти ж розбіраєш, шо мені треба в банк? *Стає перед Тарасом.*

Тарас—*спокійно.*

Розбіраю.

Шевцов.

Шо в мене третя публикація?

Тарас.

А як же, третя.

Шевцов.

Після якої звичайно продають. Розумієш: продають!

Тарас.

Неминуче,—ніколи не милують.

Шевцов—*підбігає до Тараса.*

Так давай же гроші, я тобі кажу! *Тупає ногами.* Розумієш: давай!

Тарас.

Я вас дуже добре розумію, дядьку! Зрозумійте ж і ви мене: грошей я вам не дам.

Шевцов.

Удар!.. удар!.. Чорт би вас усіх забрав!.. Чорт би всіх! усіх!.. І це так, родич, племінник рідний!.. У тебе нема жалю, Тарасе!

Тарас—*усе спокійно.*

Нема.

Шевцов.

Ти чоловік без серця!

Тарас.

Без.

Шевцов.

Я ніколи не сподівався, шо ти можеш так ізробити.

Тарас.

Можу.

Шевцов—*бігає який час мовчки по хаті, а тоді підбігає до Данченка.*

Ну, а ти, ти—чого ж ти нічого не кажеш мені про землю?

Данченко.

Та бачите,—цим усім ділом Тарас Олександрович порядкує, дак ви його попитайте.

Шевцов.

Та невже ви справді думаєте, шо Новакович продасть вам землю? Та нікóли в світі!

Тарас.

Та вже там побачимо.

Шевцов.

Нічого там бачити! Добре знаю, шо нічого не буде. Краще давайте зо мною! *До Данченка.* Ну, коли ж ти повінчаєш свою дочку з цим... Ільком? га?

Данченко.

Та... мабуть ніколи...

Шрамченко.

А то чому? чорт би його взяв!..

Тарас.

От і я дивуюся: чому?

Шевцов—*до Данченка.*

Дак ти ніяк не хочеш оддати свою дочку за Ілька?

Данченко.

Та я ж кажу...

Шевцов.

Гм... гм... *Ходе по хаті.* Чорт би його взяв!.. *Глянувши на Марисю.* А це твоя дочка?.. Гм... гм... Я й не думав, шо вона така гарненька.

Сторож—*бурчить.*

А шо ж, хиба тільки панянкам і гарним бути?

Шевцов.

Так, так... Ну, та треба ж якось кінчати з землею...

Вихід VI.

Уляна—*вбігає.*

Марисю, серденько!..

Марися.

Цить!—*Показує на пана. Уляна стихає й стає біля Марисі; вони проміж себе стиха розмовляють увесь час. До їх підходе Хотина і вони стоять у трьох. Часом підходе до їх і Тарас.*

Шевцов.

Еге, так як же про землю?... *Мовчанка.* Чого ж ти мовчиш?.. Хиба вже не хочете моєї землі купувати?

Данченко.

Та шо ж, пане,—ви так мені сказали...

Сторож—*бурчить.*

Шо тільки плюнь та й одійди!

Шевцов—*зиркнувши на сторожа.*

Ну, шо я там сказав?

Сторож—*бурчить.*

Наче не зна!

Данченко.

Та про мою ж дочку...

Сторож—*бурчить.*

І до дівчат йому зáчіпка!

Шевцов.

Та я ж нічого особливого не казав... То я тільки так... Це тільки балачка така була... чорт би його взяв!.. Я, звісно, не можу мішаться до того, як там у тебе в сем'ї...

Сторож—*бурчить.*

Бо не пускають.

Шевцов.

Це, звісно, тільки так—чорт би його взяв!—казано було.

Сторож—*бурчить.*

Ніде не розлучиться з їми, так вони йому з рота й лізуть!

Шевцов.

Звісно, я тобі, Тарасе, иншої партії хотів би... Ну, та то вже твоє діло... *До Данченка.* Дак покиньмо це, хай воно буде як хочете. Будемо лучче говорити про землю.

Сторож.

Ото справді краще.

Уляна—*стиха до Марисі.*

Ой побіжу ж я скажу про цю новину!.. Я зараз!.. *Вибігає.*

Вихід VII.

Шевцов.

Ну, чи готова ж у вас бумага—та, шо мені підписувати?

Данченко.

Та готова ж, пане.

Шевцов.

А гроші?

Данченко.

Та й гроші готові.

Шевцов.

Ну, тягни все це сюди, – хай йому чорт!.. Лучче зо мною сватами будьте, а не з Новаковичем.

Данченко.

Коли хочете, пане, то й з вами. Дак я піду до волости, покличу товаришів.

Шевцов.

Тільки швидче, бо мені ніколи.

Данченко.

Та це тільки через вулицю. Я зараз.

Виходе.

Вихід VIII.

Шевцов—*підходе до Марисі.*

Так оце та дівчина... *До Хотини.* А ти мабуть хазяйка?

Хотина.

Хазяйка, пане.

Шевцов.

А славна в тебе дочка... А як її звуть? Мабуть Марусею, так? *До Марисі.* Ну, Марусю...

Хотина.

Ні, пане, її Мариною звуть.

Шевцов.

Мариною?.. І то добре...

Сторож—*бурчить.*

Тепер так уже добре, а давно й хвамилії подлі були!

Шевцов—*до сторожа.*

Ну, ти там бурчи!.. *До Марисі.* Ти, кажуть, учена?

Марися.

Ні, я мало вчилась...

Шевцов.

А так, так... Да... Тарасе... Та чого ж це досі хазяїна нема? *Ходе по хаті.*

Тарас.

А от зараз прийде.

Шевцов.

Я зараз поїду в город... зараз же, як тут кончу...

Вихід IX.

Данченки Корній та Петро, Шрамченко, Халимон.

Петро, Халимон та Шрамченко.

Здорові були!

Шевцов.

Здрастуйте! здрастуйте!

Данченко—*кладучи на стіл папір.*

Ось і бамага та.

Халимон.

Тепер тольки, значить, подписанія йздѣлать і всьо по хвормі.

Шевцов.

Так, а все таки я вам дешево продав.

Корній Данченко—*сміється.*

А нам так, як би ще дешевше, то й не завадило б.

Халимон.

Тоді б уже настояща хвормальность була, как закон велить.

Корній Данченко.

А ну, Петре, дай пера та чорнила!

Халимон.

Шоб узнать, яка в йому сила!

Петро подає перо й каламарь.

Вихід X.

Увіходить Уляна *й стає біля Марисі.*

Шевцов—*підписує.*

Готово!.. От бумага в банк, а от росписка,—давайте гроші.

Данченко Корній.

Оце три тисячі. *Дає.*

Петро.

А це моя тисяча,—та, шо з каси. *Дає.*

Корній Данченко—*бере папери й дивиться в їх*

Ну, дай же, Боже, шоб вам, пане, з цих

грошей ще гроші плодились, а нам на нашій землі хліб добре родив!

У с і.

Дай, Боже!.. Дай, Боже!..

Ш е в ц о в.

Так, так—дай, Боже! *Лічить гроші.*

Х а л и м о н.

А на такую оказію такий примір можно сказать. Як був я колись...

Ш е в ц о в.

Ну, глядіть же, шоб гроші платити не пізнились.

Ш р а м ч е н к о.

Та вже будемо дбати, пане,

Х а л и м о н.

Шоб усе було, значить, хвормально, потому шо ми понімаєм порядок і всьо такоє.

Вихід XI.

П а р а с к а Ш р а м ч е н к о в а.

П а р а с к а—*вбігає.*

Оце дак так!.. Оце дак спасибі!.. Добрі сусіди!..

Хотина.

Чого це ви так кричите, сусідо?

Параска.

Чого? Ще й питаються, мов і не знають! Давно сватання було, а тепер уже нове починаєте! Ні, я не попустю!.. Я не попустю!..

Халимон.

Стой! Шо ти проти всякої дісциплини кричиш! Який ти тут командєр, шо крик такий завела?

Параска.

Геть одчепись! *До Данченків.* За вчителя йде!.. Благородні!.. Так опорочили мені дитину!.. Ні, я не попустю так мене порочити! Оддавайте мені дівку! Оддавайте зараз! *Біжить до Марисі й тягне її.*

Халимон.

Чи в неї розум по хвормі?

Марися—*пручається.*

Та шо бо ви, тітко, робите?.. Бог з вами!

Параска.

Роблю таке, шоб ти йшла!.. Іди! *Марися вирпвається. Параска, вздрівши чоловіка, до його ки-*

дається. А ти, старий собако, тобі й байдужечки? Твою дитину опорочили, а ти й ні гадки, ще й сам тут стирчиш! *Сікається до його.*

Шрамченко—*подається назад.*

Та ну бо, стара, шо бо ти? Я ж тут за громадським ділом...

Параска.

За громадським ділом!.. А про сина так і байдуже! Кажи: байдуже? *Б'є кулаком об кулак.* Я тобі кажу: тягни дівку зараз до нас у хату!

Шрамченко.

Чи я здурів би, чи шо, шо тяг би?

Халимон.

Стой! возмущенія не роби! *Приступа до неї.* Слухай, стара, мене, бо я тобі всі правила...

Параска—*відпиха його.*

Одчепись к нечистій зо своїми правилами!

Корній Данченко.

Годі вам, сусідо, лаятися! Чого це ви прийшли в чужу хату та ще й бешкет учинили?

Хотина.

Адже всяке зна, шо Марися по неволі йшла за вашого Ілька.

Параска.

По неволі!.. Ба, які добрі!.. А шоб вам так лехко було дихати, як мені людські брехні слухати! А втрата—то вам дарма? Зашо ж ми втрачалися?

Данченко Корній.

Та за втрату ми вам із дорогою душею вернемо.

Параска.

Вернемо!.. Хиба сама втрата?.. А безчестя? Хиба ви тим сором покриєте?

Тарас.

Та який же там сором? Ви ж знаєте добре, що й Ілько не хотів Марусю брати.

Данченко Корній.

Та годі вже вам, сусідо, не сердьтеся!

Параска.

Хочу сердитися й буду!.. бо ви мене до

живих печінок дошкулили!.. Бодай вам так лехко дихати!..

Сторож.

А ну, ну, ще припусти!

Халимон.

Це вже óвсі не по хвормі так лаяться!

Параска.

Буду кричати й лаяться, бо ви мені дитину опорочили!.. *Знов до чоловіка* А ти, старий йолопе, чого мовчиш? Чом ти їх не лаєш?

Халимон.

Шо ти його до нарушенія дісциплини призводиш? Шо воно за порядок? За це під суд!

Параска—*до Халимона.*

Геть к чортам,—я тобі кажу! *До Данченків.* Ви думаєте, мені жалко, шо ваша дочка відкинулась? Начхать мені на вашу дочку!.. Хиба я за свого парубка кращої не візьму? Тільки тюкну,—так і побіжать. Хиба я не знаю, шо йому Вляна до вподоби? Улько, підеш за Ілька?

Уляна—*радісно.*

Піду, тіточко!

Параска.

Ходім же!.. Ходім зо мною!.. І очі мої на нас не хочуть дивитися! *Виходить, тягнучи Уляну.*

Вихід XII.

Хотина.

Оце лихо!..

Шрамченко.

Оттаке маєш!.. Біда з бабами! Ну, шо ти з нею зробиш, із такою?.. Прощавайте! *Виходе.*

Вихід XIII.

Халимон.

Прямо кричить як ротний командер та й годі! Та де там: як полковник!..

Сторож.

Це така, шо ще трошки, то й хату розваляла б.

Корній Данченко.

От і посварилися з людьми! Біда та й годі!..

Сторож.

Байдуже! Скоро прохолоне, то й помиритесь.

Шевцов.

Бачу, шо у вас уже й сватання було... Ах, чорт би його взяв!.. І чого я так поспішився, чого не підождав?

Т а р а с.

Вибачайте, дядьку: скільки б ви ні ждали,—не було б так як вам хочеться. За це ручусь.

Ш е в ц о в.

Ну, роби як знаєш!.. Я тобі казав... Прощайте!

У с і—*опріче Тараса, кланяючись.*

Бувайте здорові, пане!

Ш е в ц о в.

Тарасе, ходім!

Т а р а с.

Ідіть, я зараз. А гроші Вишкварчини, коли треба, я вам позичу—після мого весілля.

Ш е в ц о в.

Правда?

Т а р а с.

Другого ж дні сам до вас привезу.

Ш е в ц о в.

Ну... шо вже з тобою казать!.. Давай хоч тоді... Сторож, веди мене!

С т о р о ж.

Та сюди ж ішли, дак бачили кудою,—хиба тепер не втрапите сами?

Шевцов.

Кажу тобі веди, чорт тебе дери!.. *До Тараса.* Ну, тисяча чортів! женись із ким хочеш, роби шо хочеш, а тільки рощитай ти цього неможливого, цього треклятого сторожа! *Вибігає.*

Сторож.

Овва! рощитай!.. Так то й рощитати скоро!

Тарас.

Цитьте, діду, ідіть уже ведіть!

Сторож—*ідучи.*

На такого тільки нечистий і догодить. Прощавайте! *Виходить.*

Вихід XIV.

Корній Данченко—*до Тараса й Марисі.*

Ну, отепер уже й я скажу, що хай вас Бог благословить! А то...

Тарас.

А то що? Думали, громаду зрадимо? Хиба ж би ми щасливі були громадською бідою?

ЗАВІСА.

У Чернігові, 1895.

СТЕПОВИЙ ГІСТЬ.

ДРАМА НА V ДІЙ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ.

Степан Золотницький, шляхтич немолодий.

Ясь, його син од першої жінки. 23 роки.

Василина, друга Степанова жінка. 40 років.

Яким Демченко, Василинин син од першого чоловіка, парубок. 23 роки.

Наталя, дівчина років 19, Василинина годованка, сирота з багатого козацького роду, далека дуже Василинина родичка.

Мартин, немолодий чоловік з мужиків, у пана за отамана.

Ничипір, чоловік середніх літ } Слуги в
Мусій, немолодий парубок } панському
Ївга, дівчина } дворі.

Кобзарь.

Стара баба.

Парубок.

Поважний чоловік.

Грицько, селянин років 35.

1-й чоловік.

2-й чоловік.

3-й чоловік.

Перша
Друга } дівчина.
Третя

Челядин.

Козаки, жовніри польські, посполиті люде (чоловіки, парубки, жінки, дівчата), челядини, челядки.

Діється по весні року 1648.

ПЕРША ДІЯ.

Золотницького господа. Чимала світлиця з дверима просто, праворуч і ліворуч. Уздовж стін лави, покриті полавочниками з червоного сукна. Спереду стіл, з лівого боку коло його лава, ослін, три дзиґлі. Коло дверей мисники з дорогим посудом: чврлені миси й тарілки срібні, нюремберські позлотисті кубки, чарки та ще дещо. З правого боку кахольна груба з зелених кахоль, рожевим попідводжуваних. Вузькі довгасті вікна з олив'яними рямами й з малими шибками. Весняний вечір.

Вихід I.

Господарь Степан Золотницький *та син його* Ясь. *Золотницький сидить на лаві за столом; на зріст не малий, кремезний чоловік; без бороди, чорні вуса, де-не-де на голові сивий волос; обличча досить чепурне, з виразними рисами; твердий погляд; говорить не поспішаючись, уриваючи.—Ясь стоїть перед їм—парубчак, по шляхетському, пишніше за батька, вбраний*

Золотницький.

Не будь нерозумний і не вганяй за дурницями! Цяцьками бавишся та бармами позлотистими!

Ясь.

Я ж, тату, шляхтич,—мушу ж я вбори шляхетські мати.

Золотницький.

Мусиш. Про людські очі вбірайсь як стан шляхетський росказує, а сам про инше дбай: треба, щоб сила була в руках, а сила—то багатство.

Ясь.

Я, тату, се знаю.

Золотницький.

Слухай! Я шляхтич. Річ Посполита і мені такі права дає, як Вишневецькому, Сопізі, чи ще якому можновладцеві. В своїх маєтках, добрах ми—королі. Як вони, так і я маю право дарувати життя підданому, чи на горло його карати. Але Вишневецький, чи Сопіга хитає всією Річчу Посполитою, їх боїться король, вони сами за корону хапаються. А я не можу того робити. Чому? Бо в їх були багаті

предки і є тепер велике багатство. А я—харпак. Кілько багатства, тілько й сили.

Ясь.

Але ж, тату, суть і в нас статки-маєтки.

Золотницький.

Що́ наші до́бра, наші маєтки проти маєтків у якого можновладці—Вишневецького, чи Острозького!.. Дурниця!.. Але й сю дурницю великими за́ходами добувати мусив: скільки поклонів перед магнатом... скільки випрохування!.. Мусив тяжко працювати, мусив одружитися з твоєю мачухою, бо мала добрий посаг... Добуваюся й тепер... щоб придбати силу, щоб не бути незнаним шляхтичем, щоб наш рід...

Ясь.

Зробився колись такий можновладний, як і Вишневецькі!..

Золотницький.

Так! се моя вкохана думка. Але далеко до того. Перешкод багато.

Ясь.

Подужаємо!

Золотницький—*помовчавши.*

Вже не малий ти хлопчик. Мусиш знати дещо, чого досі не відав. Відаєш, що одружився з твоєю мачухою, як першого її мужа вбито. Тоді й син її Яким згинув... казано, що його чи то вбито, чи то в ясир татарський узято... Його батьківщина й материзна тепер у мене,—се більша частина нашого маєтку. Навіть сей будинок—його.

Ясь.

Та його ж нема?

Золотницький.

Чутка йде, що його не вбито, що він на Запорожжі криється... недавнечко десь узявся. Коли б вернувся,— забрав би все... Пильнуй, чи не почуєш чого...—Друга частина нашого маєтку—Наталін посаг...

Ясь.

Дак це через те ви й приняли її приймачкою, як мачуху брали?

Золотницький.

Через те. Вона така далека мачусі родичка, що міг би я й не схотіти її брати... хоч вона й змалку в неї жила. Яко сироту,—му-

шу віддати її заміж... а з нею й посаг її. Коли вона піде з нашої господи,—забере з собою свої до́бра. Маєш узяти її собі за жінку.

Ясь.

Можу. Вона мені до вподоби.

Золотницький.

Хоч би й не до вподоби, то не пускаймо з рук того, що є, коли хочемо придбати сили. Сієї ж іще весни станеш із нею до шлюбу. Але поки про це їй не кажи: я сам ізвелю.

Вихід II.

Наталя—*ввіходить.*

Тату, вас кличе Мартин.

Золотницький.

Гаразд, іду. *Виходе.*

Наталя.

Та не баріться, бо зараз вечеряти.

Вихід III.

Наталя—*застилає стіл.*

Ясь—*підходе до неї.*

Наталю!

Наталя.

Чого?

Ясь.

Чи дуже ти мене любиш?

Наталя.

З якої речі? Що такий осоружний до людей?

Ясь.

Не можу ж я з хлопами за панібрата бути: я шляхтич.

Наталя.

Ой, як високо ти з своїм шляхетством несешся!

Ясь.

Бо шляхтич—то велика річ! У своїх дòбрах він—король!.. Правами рівний Вишневецьким та Сопігам...

Наталя.

Ну, далеко куцому до зайця!

Ясь.

Має право життя дарувати своєму підданому і на горло його скарати.

Наталя.

О, до сього ти ласий, щоб карати!

Ясь.

То моє шляхетське право.

Наталя.

Авжеж!

Ясь.

І ти повинна радіти, що й тобі доведеться шляхтянкою бути.

Наталя.

Се ще шо?

Ясь.

Нічого! Прийде час, то й знатимеш. Сам пан-отець тобі роскаже. *Виходе.*

Вихід IV.

Їв га—*з посудом у руках.*

А що то, панночко, панич казав? Що то панночці мають пан росказувати?

Наталя.

Яка ти цікава, Ївго!

Їв г а.

Коли ж хочеться знати!.. Як почую, що сталося щось, то так хочеться довідатись,— аж шкура труситься. Мені вже й стара пані кажуть, що гріх такою цікавою бути. Дак що? Хоч гріх, хоч два, а не видержу! . Скажіть же, а то всю ніч кортітиме.

Н а т а л я.

Нехай же покортить.

В а с и л и н а—*озивається з пекарні*,

Ївго! Де се ти?.. Іди сюди!

Їв г а.

Зараз! Зараз!.. Нуте бо, панночко!..

Вихід V.

В а с и л и н а—*не стара ще, років з сорок, молодиця, колись була чепурна, тепер бліда.*

В а с и л и н а,—*ввіходячи, до Їви.*

Іди в пекарню та справляйтесь там швидче. *Ївга виходе.*

Н а т а л я.

Мамо, що се Ясь каже?

Василина.

Що?

Наталя.

Каже, що я шляхтянкою буду. Чи не надумав пан-отец чого поганого?

Василина.

Може вже надумав за якого шляхтича заміж тебе дати?

Наталя.

Я ні за кого не піду.

Василина.

Нікого не кохаєш?

Наталя.

Кого кохаю, того тут нема.

Василина.

Ох, нема, нема, та й довіку не буде... Кохала тебе, доглядала як пташку, мала надію, що ти мені ще рідніщою будеш... моєму синові дружиною,—не судилося!..

Наталя.

Годі, мамо!..

Василина.

І досі все як живе ввижається!.

Наталя.

А мені хиба не так? Хиба я можу забути мої літа дитячі, сонцем - світом осяяні? Як ви мене, сироту покинуту, до себе взяли, матіррю мені стали, батька доброго, брата любого, дорогого дали!..

Василина.

А тепер вони обидва в сирій землі!.. Хоч би ж полягли доброю смертю!.. А то серед темного лісу від проклятої розбишацької руки!.. Минають роки, а мука не минає, все тяжчою стає!.. Та не була б вона така тяжка, така люта, як би я сама не зневажила пам'яти моєї дружини найдорожчої, мого сина вкоханого! А то пішла за цього нелюда і сама себе потоптала йому під ноги!

Наталя.

Не нарікайте так сами на себе, мамо! Хиба ж я не знаю, що не з добра ви за його пішли? Та й хиба ж ви знали, що він такий?

Василина.

Повинна була знати!.. А то бач,—понадилась на його слова ласкаві!.. Згадала,

що він, ще парубком бувши, до мене, дівчини, залицявся!.. Йому добра нашого треба, а я слухаю його обіцянки, що він мене любитиме та шануватиме! Йому над нами паном треба зробитися, щоб нікому дихнути вільно не давати, а я вірю, що він оборонятиме нас од лихих сусід! Ой, гидка я, гидка сама собі!

Наталя.

Бідні ви, бідні, мамочко!

Василина.

Сама того заробила!.. Не жалій мене, краще докоряй! Мені лекше буде докори слухати, ніж коритися йому, як у серці кипить, кипить!.. Так упеклися мені його знущання, його утиски та катування, що я не то його, а всіх, хто до його прихильний, ненавиджу... все, що він любить!.. Надумав, кажеш, уже за якогось шляхтича тебе віддати?

Наталя.

Я йому не попущу себе на поталу!

Василина.

Не попускай!.. Не слухайсь, борись, щоб не каралась ти ввесь вік так, як я! О, як би мій син, мій Яким живий був!

Наталя.

А може ж він і живий, мамо? Адже татове тіло знайдено в лісі і Панасове, а Якимового—ні.

Василина.

Не дури облудною надією! Вовки-сіроманці його тіло по кущах рознесли,—тим і не знайдено.

Наталя.

Тоді татари ходили, се вони його в ясир узяли... Ні, ні! не вірю я, не хочу вірити, щоб він мертвий був!

Василина.

Колись і я так думала, а тепер уже годі,—зневірилася!

Вихід IV.

Золотницький—*увіходе сердитий, а за ѣм* Мартин.

Золотницький.

І багато не доорали кляті хлопи?

Мартин.

Та чимало, пане.

Золотницький.

Пся крев! собачі хами!

Мартин.

Лукавим хлопам усе козацтва хочеться.

Золотницький.

Я виб'ю з їх козацтво! Хто смітиме мені не коритись, кого ані тюрма, ані катування не спинить,—на шибениці буде! Ліпше мені зовсім слуг не мати, ніж мати неслухняних! Чого не зробили сьогодні,—щоб завтра надолужили!

Василина.

Завтра неділя свята, а не робота.

Золотницький.

Не смій устрявати до не свого діла! Коли я кажу,—мовчи!.. Іди собі, Мартине! *Мартин виходе.*

Вихід VII.

Ївга—*уносить вечерю й становить на стіл.*—*Згодом* Ясь.

Ївга.

Пані, вечеря готова. *Проходе до правих две-*

рей. Паничу, йдіть вечеряти! *Виходе Їва в пекарню.*

Василина.

Сідаймо вечеряти!

Не сідають, дожидаючи, поки сяде господарь. А він, насуплений, ходить який час по хаті мовчки. Врешті підходе до столу й сідає, за їм Василина й Наталя. Ввіходить Ясь *і собі сідає. Який час їдять мовчки.*

Наталя.

Тату, може б таки ви помилували їх: завтра ж неділя...

Золотницький—*грімнувши кулаком по столу.*

І ти туди ж?.. Годі, я вам кажу!.. *Усі змовкають.*

Вихід VIII.

Мусій—*увіходе.*

Мусій.

Пане, там щось приїхало... Приїхало та й стало коло нас...

Золотницький.

Хто?

Мусій.

Та хто його знає, що воно таке!.. Так собі чоловік та й годі... от як би й ми з вами, пане.

Золотницький.

Та хто ж він?

Мусій.

Не питав... Так глянути, то з одежі мов козак городовий... а може й не козак, а так собі чоловік... Може шляхтич який,—не розбереш по тéмному.

Золотницький.

Чого ж йому треба?

Мусій.

Хто його знає, чого йому треба,—не догадаєшся. А каже, що подорожній, дак щоб пустили заночувати.

Золотницький.

У нас не заїздна господа і не шинк степовий!.. А в тім... може й справді що путяще... Кажи,—нехай іде до господи. *Мусій виходе.*

Вихід IX.

Я к и м — *згодом.*

Я с ь.

Цікаво, що́ воно. Тепер усякого народу всюди вештається багато.

Я к и м — *увіході, вдягнений як городовий козак.*

Доброго здоровля господареві, господині і всім, хто в дому́ сьому́!

З о л о т н и ц ь к и й.

Здоров!

В а с и л и н а і Н а т а л я.

Здорові!

Я с ь — *киває головою, нічого не кажучи.*

Я к и м.

Пустіть, коли ваша ласка, заночувати!.. А то здалека їду...

З о л о т н и ц ь к и й.

А хто ж єси, добродію?

Я к и м.

Козак лейстровий... з табору гетьмана коронного Потоцького посланець. Омельком звуть, Панченко на прізвище!

Золотницький.

Гаразд, ночуй!

Яким.

От і спасибі за ласку! *Скидав з себе керею.*

Василина.

Просимо до вечері!

Яким.

О, і за це спасибі! До цього торгу й пішки! *Сідає до столу.*

Василина.

Годуйтеся ж, чим Бог дав!

Яким.

Та вже з ложкою не розминуся, бо таки виголодався.

Золотницький.

Чого ж їдеш?

Яким.

З листами мене ордино́вано,—тепер назад до табору вертаюсь.

Золотницький.

Що ж там діється?

Яким.

Та що ж діється? Хмельницький на Запорожжі куйовдить... зібрав до себе запорожців і так голоту - козацтво... ще й орду на посилок покликав, та ото і йде тепер на панів-ляхів із великим військом.

Ясь.

Що те військо!... Хлопи, волоцюги, здобишники!.. Несила буде їм проти шляхетного війська вистояти.

Золотницький.

Проклятий бунтовник! Давно треба йому на шибениці висіти або на палі кричати!

Яким.

Ураджено послати попереду в степ дванадцять тисяч війська. Гетьманенко Степан Потоцький над їм отаманує, а з ним Ілляш Караїмович та Барабаш Іван з лейстровими козаками. А коли не поможе, то й сами гетьмани польний та коронний мають рушити. А може вже й рушили.

Золотницький.

Як би все військо відразу, то відразу б і гадюку задавити можна.

Яким.

Хто його зна... Народ так плáвом і плúве до Хмельницького...

Золотницький.

На тих, хто повстає, суть шибениці й палі. У нас поки тихо.

Ясь.

А в селі сьогодні жовніри стацією стали... небагато... Кажуть, на день, чи на два, а тоді рушуть далі.

Золотницький.

А ти, козаче, все лейстровиком був, чи й на Запорожжя зазирав?

Яким.

Був і на Запорожжі...

Золотницький.

Давно звідти?

Яким.

Та... давненько...

Золотницький.

Чого ж покинув?

Яким.

Так, не до вподоби...

Золотницький.

Гультяї всі запорожці та розбишаки!

Ясь.

Ну, нехай тільки вони поткнуться сюди, то ми, шляхта, так їх привітаємо, що не втраплють, куди тікати.

Яким.

Певне... Панич, я бачу, сміливий.

Ясь.

Я ж шляхтич, то як же я можу якогось там хамства боятись?

Яким.

Ну, от я вже й наївся... *Устає.* Спасибі вам за хліб, за сіль!

Василина.

На здоровля! *До Наталі.* Прибірай, дочко! Ївго! Химо! ідіть, беріть! *Дівчата приходять і прибірають вечерю, тоді виходять, а за ними Василина. Наталя хоче зостатися.*

Золотницький—*до Наталі.*

Іди собі! *Наталя нехотя виходе.*

Вихід X.

Золотницький.

Дак ти кажеш, що й на Січі був?

Яким.

А був же.

Золотницький.

І довго був?

Яким.

Та років зо два.

Золотницький.

Добре знаєш товариство січове?

Яким.

Знаю трохи.

Золотницький.

Чи ти там не знав з проміж їх одного... Такий, як і всі, гульвіса й паливода... Я знав його, як ще хлопцем він був... бо він мені далеким кревним доводиться... Він туди втік та й

слід його запався. У нас пішла поголоска, що його вбито десь давно... А то знову чутка, що він живий... Його звуть Якимом Демченком.

Яким.

Якимом Демченком?

Золотницький.

Ти так спитав, мов знаєш його. Адже знаєш,—скажи?

Яким.

Хто його зна...

Золотницький.

Ти криєшся. Кажи по правді,—знав ти його?

Яким.

А коли й знав, то що?

Золотницький—*жваво.*

Ти його знав!.. *Схаменувшися, знову спокійно.* Давно ти його бачив?

Яким.

Як в-останнє з Дніпра воду пив.

Золотницький.

На Запорожжі? Був ти йому приятелем?

Яким.

Я сам собі приятель.

Золотницький.

Ну, то може ворогом? *Яким мовчить.* Та ти не вагайся казати правду! Хоч він мені й кревний, але за те, що ворогом йому єси, не ворогуватиму з тобою.

Яким.

Я йому такий ворог, як і він мені.

Золотницький.

Защо ж ви ворогували?

Яким.

За ніщо.

Золотницький.

Ну, звичайно!.. Запорозькі гультяї через дурницю до пистолів беруться. Може повеличався, поглузував із тебе? Чи, може, славу твою перейняв.

Яким.

Вгадав єси, пане господарю!.. Всю славу мою він у мене перейняв. Все, що я зробив, усе на себе бере і мовить, що то він учинив.

Золотницький.

О, то річ ганебна і лицáрського гонóру не гідна! За таку річ смертельним боєм треба з ворогом битися. Хто в тебе славу, гонор одніме, ім'я твоє знищить, той тебе самого вбиває, знищує.

Яким—*пильно дивиться на його.*

Правду пан господарь мовить. Хто топче мою честь, ім'я моє знищує, з мого добра користується,—той гідний кари тяжкої. І кара не може його минути.

Золотницький.

Мовиш добре!.. Скажи, чи дуже тобі пильно до табору вертатися? Чи можна й забаритися в дорозі?

Яким.

Ні, можна й забаритися...

Золотницький.

То забарись у нас... Ще день який, чи два спочинь,—тоді й поїдеш.

Яким.

Спасибі, коли така ласка ваша.

Золотницький.

От і добре. А тепер уже пізно. *Устає.* Лягай тут та й спочивай... Я ще з тобою маю мовити. *Виходе.*

Вихід XI.

Яким—*сам, дивиться Золотницькому вслід який час мовчки, тоді іронично каже.*

Ти ще зо мною маєш мовити?!..

Вихід XII.

Наталя—*проходе з пекарні через світлицю.*

Яким.

Стривай, панно,—я хотів тебе щось попитати.

Наталя.

Що?

Яким.

Чи ти... Чи ваша сем'я оце й уся, чи ще хто є?

Наталя.

Уся.

Яким.

І більше нікого не було у вас?

Наталя.

А що тобі до того?

Яким.

У тебе був инший брат.

Наталя.

А ти ж ізвідки відаєш?

Яким.

І ти його згадуєш?

Наталя.

Нащо ти про се мене питаєш?.. Може він живий?.. Може ти звістку від його привіз.

Яким.

Може...

Наталя.

Ой, Боже мій! Невже?.. Кажи швидче!.. Кажи бо, гостю горогий!

Яким.

Ти його любиш?

Наталя.

Не муч мене,—кажи!

Яким.

Наталю, та се ж я!.. Яким!..

Наталя—*ступається назад і пильно придивляється до його.*

Ти—Яким?.. Яким молодий був, а ти... ти...

Яким.

А я зостарівся на каторзі турецькій.

Наталя.

Якимочку! *Кидається й припадає до його.* Мій любий! мій найдорожчий!.. Мій о́рле!.. І братік мій, і милий мій!.. Ой Боже ж мій!..

Яким—*обнімаючи, цілує її.*

Наталю моя! І ти думала, що я живий? Всі ж думали, що мене й на́ світі нема.

Наталя.

Всі, та не я!.. Я вірила!.. Я не могла не вірити, що ти живий!.. Дай же глянути на себе! *Зазирає йому в вічі.* Ой, який же ти не той! Який же ти чужий!.. І чужий, і рідний!.. Такий рідний, такий!.. О, моє серце! *Знову припадає до його.*

Яким.

Щастя моє єдине! Мій квіте рожевий!

Цілує її. Кохаєш мене?.. Кохаєш так, як і тоді, як ми ще дітьми присягалися довіку любитись?

Наталя.

Більше!.. Дужче!.. Роскажи ж мені, де ти був, що з тобою робилося? З початку кажи— як усе сталося!..

Яким.

Пам'ятаєш... уже вісім років поминуло з того часу... ми втрьох, — батько старий Панас та я,—поїхали в містечко? Лісом їхавши, зустріли Золотницького з отим Мартином... і вони верхи... Скочили проз нас швидко і зникли в лісі. Ще трохи ми пробігли, коли це стрельнуто з кущів ураз із двох мушкетів... Батько впав з коня, а за їм і Панас. Я до батька, а він уже мертвий... А в тую мить Золотницький з Мартином із за кущів вибігли... Золотницький шаблею мене по голові вдарив... Я впав і більше не пам'ятав нічого.

Наталя.

Ой, Боже! Душогуб! Проклятий!.. Дак се він!..

Яким.

Прочумався я вже вночі з холоду... Хоч думали розбишаки, що вбили мене, та шабля

якось навскоси вдарила, тільки поранила... Коло мене два трупи...

Наталя.

Ой, Боже!..

Яким.

Хотів додому йти... Та на́ лихо ча́мбул татарський тоді заско́чив сюди... Забрали мене татари в ясир та й продали на каторгу турецьку... Там я шість років вимучився...

Наталя.

Бідолашний!

Яким.

Аж поки запорожці, чайками по морю гуляючи, на тую ґалеру напали, турків побили, а нас, невольників, на волю випустили. У Січі я зострів одного козака... Од його довідавсь, що мати за Золотницького пішла... То я й додому після такого не схотів вертатися. Та може й повік не приїхав би, як би не ся справа...

Наталя.

Яка Якимочку?.. Ні, стривай! *Устає.* Я зараз покличу матір. *Хоче йти.*

Яким—*спиняє.*

Не клич і не кажи їй нічого.

Наталя.

Чому?

Яким.

Вона стурбується, не зможе спинити себе... вона й сама не помітить, як голосом, поглядом, рухами виявить мою таємницю... А ворог наш пильний,—зараз постереже... Та ще: чи тая й досі це мати, що тоді була?

Наталя.

Чи не гріх же тобі, Якиме, таке говорити?

Яким.

Та пішла ж вона за сього душогуба!

Наталя.

Хиба ж вона знала? Як би ти відав, яке її життя було!.. Яке життя вдові, коли кругом заздрі сусіди? Заборовський-сусіда все наше добро хотів загарбати: половину землі приорав, кривди чинив усякі, хотів і все відняти... А тут сей упадає, що він боронитиме та доглядатиме... По неволі пішла, а тепер що-дня кається і що дня покутує...

Яким.

Нехай і так... Але я знаю, що в неї мало сили: боюся. Я сам скажу тоді, як треба, як прийде час... А тепер ти обіцяй мені ні слова єдиного їй не казати, що її син тут.

Наталя.

Добре, не казатиму.

Яким.

Слухай же, моя сестро й кохана! Не з листом од ляхів я пробув, а прибув я з степів з зазивними листами від самого Хмельницького. Він іде з страшнóю силою на ворогів нашої волі й віри благочестивої, а мене послав оповіщати, щоб люде напоготові малися, і скоро гасло буде,—зараз бралися до зброї.

Наталя.

Ой, страшно!..

Яким.

Хай і страшно, але щé страшніше невільником бути! Годі вже нам поневірятися!.. І ми хочемо жити по людському!..

Наталя.

Як би то сталося!

Я к и м.

Станеться!.. Я скрізь уже поміж людьми був,—усі вже напоготові. Тільки гáсло,—зараз усі повстануть! Може ще день, два—і голосом могучим озветься вся зневолена країна, і сонцем ясним наша доля засяє!

Н а т а л я.

Любий, мій! Найдорожчий! Мій лицарю!.. О, як би я хотіла поруч із тобою йти назустріч сьому сонцеві!

Я к и м—*пригорта її.*

І підеш!.. Виб'ємося з кормиги лядської, а як і не пощастить, то хоч поляжемо за волю, за рідний край!

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Сад у Золотницького. Стежка, ослінчики.

Вихід І.

Н а т а л я—*йде сама стежкою, співаючи:*

Болить моя головонька
Від самого чола:
Не бачила миленького
Сьогодні і вчора.

Ні, вчора бачила, тільки сьогодні – ні... Де ж він? Казала Івга, що у сад пішов, а нема ніде. Ох, як б'ється серце! Се ж або життя, або смерть!.. Та краще вмру, ніж за нелюбом буду. Боронитимусь поки сили, а як ні... Є в мене ніж гострий, є в мене річка глибока!..

Вихід II

Василина—*йде стежкою.*

Співаєш, доню? Співай, серденько, хоч ти!

Наталя.

Не журіться й ви, мамо,—може воно й на краще все повернеться.

Василина.

Мені вже не повернеться! Одного тільки я ще хотіла б: знати, хто дружині моїй і синові життя збавив!

Наталя.

То що б ви тоді зробили, мамо?

Василина.

Помстилася б! Ой помстилася б!.. Давно, давно вже в душі в мене ця думка живе й па-

лить мені груди, і пече мене. Як би я знала!.. Як би я зустріла того душогуба!.. Убила б його, оцими руками задавила б!..

Наталя.

Але досі й не думаєте ні на кого навіть?

Василина.

Ні на кого!.. Роспитувалась, дослухалась, довідувалась і нічого не довідалась! Се не татари, ні, не вони! Чує моя душа, що не вони! І знаєш: я таки його зустріну.

Наталя.

Душогуба?

Василина.

Еге! От так мов щось мені каже, що я його знайду! Мені ворожка казала... Я тобі роскажу, що вона мені казала... *Проходять удвох далі. Сцена який час порожня.*

Вихід III.

Золотницький з Мартином.

Золотницький.

Покликав козака?

Мартин.

Покликав... Але може ж, ласкавий пане, ще цей козак і бреше? Може ж Яким і не живий?

Золотницький.

А як же б цей козак знав про його, коли б він тоді вмер? Живий!

Мартин.

Щоб же було ласкавому панові тоді ще вдруге його шаблюкою почастувати, щоб навіки занімив!.. А тепер, як вернеться... Та ще тоді хоч і смеркалося, а все ж парубчак міг пана пізнати...

Золотницький.

Правда... Вигадуй же, що чинити! Ти мудрий на всякі вигадки. Не залишати ж так справи!

Мартин.

Ото ж таки—залишати!.. Двох добрих козаків зо світу зігнали, щоб маєточки до рук собі взяти, а тепер би якому блазневі оддати мали! Хиба мало є доброго струменту на світі? Шабля, ніж, пистоль... Раз не гаразд, дак удруге

Золотницький.

Пізно вже буде, як сюди прийде та про своє право впоминатися почне. Тоді всяке догадається, хто вчинив.

Мартин.

Але ж ласкавий пан забув, що можна не тоді, а тепер його до пекла ординувати, і то без найменшої нам шкоди.

Золотницький.

Яким же то робом?

Мартин.

Він у війську в Хмельницького або на Запорожжі. Під цю колотнечу й замішанину хто там уважатиме на одного забитого, коли їх тисячі! Так і не постереже ніхто, аби добре справитись.

Золотницький.

А хто ж справиться?

Мартин.

А панський гість-козак. Адже він ворог Якимові лютий... Ну, нехай пан укине йому в капшук якого десятка червінців та й пошле

його до Січі... та ще поменитися йому десяток, чи й два тих покотельців дати, як він ізвідти повернеться.

Золотницький — *дивлючись на Мартина пильно.*

І привезе певні прикмети, що Яким уже мертвий?

Мартин.

Ге-ге-ге!.. Пан уже й зрозумів! Так, так са́ме й я думав...

Золотницький.

Мабуть добра твоя вигадка, бо са́ме це й мені на думку вчора спало. Та тільки чи згодиться ж він?

Мартин.

Го! Чому б то й ні? Аби злото добре задзвонило, то чого тільки чоловік не зробить! То така,—має ласкавий пан,—музика, що кожного до танців приведе.

Золотницький—*кілька часу мовчить, замисливши́ся.*

Гаразд!.. Нікого тут нема?

Мартин.

Нікого, пане... Зараз він прийде... Нехай тільки пан голосніше на золотій струні заграє, бо та струна...

Золотницький.

Годі вже!—он він іде. *Мартин, побачивши Якима, виходить.*

Вихід IV.

Яким—*увіходе.*

Послано мене до пана господаря.

Золотницький.

Сідай сюди,—до тебе маю дещо мовити. *Сідають.*

Яким.

А що ж доброго проречете́ мені, пане господа́рю?

Золотницький.

Ти скажи спершу, чи довгого язика маєш?

Яким.

Як до чого. До таємни́ць—короткого.

Золотницький.

Гляди ж, щоб був короткий. Ти казав про Якима Демченка, що його ненáвидиш.

Яким.

Ще б пак!

Золотницький.

Що за тую кривду нічим не можна віддячити,—самою кров'ю.

Яким.

Атож.

Золотницький.

І ти досі не помстився? І досі дарував йому ту страшну кривду?

Яким.

А вам що до того?

Золотницький.

Я б йому цього не подарував! Як би мене хто вразив так смертельно, як мовиш, то години, хвилини впокійної я не мав би,—аж поки помстився б. Аж поки побачив би, як мій ніж глибоко йому в серце встромився, або моя куля голову йому пробила б!

Яким.

Ото!

Золотницький.

А тобі хиба не так? Ти можеш мовчки, як те дурне ягня, стерпіти страшну кривду і не помститися?

Яким.

А хто ж вам, пане господарю, сказав, що я таке ягня? А може ж я глибоко в серці заховаю ту зневагу, ту кривду, що мені зроблено... заховаю, бережу, а вона їсть мені серце, точить мені душу... і все щось мов шепоче мені: помстись над ворогом! *Устає роспалившись.* Адже він усе в тебе відняв: рідних, коханих, добро твоє—все! все! І ти йому це подаруєш? Не ростопчеш його як гадину?

Золотницький.

Тепер ти мовиш так, як личить козакові, лицареві говорити. Лицарь мусить нікому й ніколи своєї кривди не дарувати! повинен за неї мститися люто, без жалю! І ти повинен помститися над Якимом!

Яким.

Я повинен помститися над Якимом? А як?

Золотницький.

Хиба в тебе немає шаблі, кинджала, чи пистоля? Адже доки ворог живий,—нема тобі впокою, бо ти зневажений, збезчещений! Повинен ти його вбити!

Яким.

Повинен, мовите? Але ж повідайте мені, пане господарю, чого до мене такі зичливі єсте? чого дбаєте так, щоб я не подарував тому Якимові своєї кривди, щоб помстився?

Золотницький.

Маю звірити тобі таємницю. Але ж відай, що коли б ти зрадив, коли б хоч словечком кому пробовкнувся;—одно слово з твоїх уст про це,—вже воно тобі смерть несе!

Яким.

Облиште лякати! Я смерті в вічі зазирав не раз.

Золотницький.

Слухай же! Яким Демченко—єсть він мені такий саме ворог, як і тобі. До смерти ворог!

Яким.

І пан добродій хотів би над їм помститися?

Золотницький.

Хотів би.

Яким.

Ну, а я ж вам нащо здався?

Золотницький.

Мені треба рук до помсти.

Яким.

То б то: чи не позичу я своїх?

Золотницький.

Твої—руки, моє—злото.

Яким.

Он як!.. А чи багато злота? Бо знаєте: яка робота, така й плата.

Золотницький.

Я дам тобі сей капшук,—в йому повно грошей. *Кида Якимові капшук на коліна.* Це на дорогу. Поїдь у Січ, убий там його, привези мені певні прикмети,—тоді я тобі ще не один такий капшук дам.

Яким—*бере й зважує капшук на руці.*

Не один, кажете? А скільки ж?

Золотницький.

Два... три... п'ять!

Яким.

Єсте скупенькі трохи, пане господарю. *Знову важить капшук на руці.* Не дуже важкий,—голова козача важча.

Золотницький.

Привези тільки її мені,—я тобі десять дам!

Яким.

Справді?.. Гаразд! Несіть же зараз десять капщуків, давайте їх сюди!

Золотницький.

Як то?

Яким.

Та так! Я вже приїхав із Січі і привіз вам голову козачу.

Золотницький.

Облиш жарти!

Яким.

Жарти? Я не жартую з своєю кривдою, і ви це побачите! Що хотів, те вже вчинив...

Гетьте з вашими грішми! не треба мені їх! *Кидає гроші Золотницькому, той їх бере.*

Золотницький,—*помовчавши.*

Так правда? Його вже нема на світі? Прикмети дай мені!.. прикмети певні!..

Яким.

Прикмети та ще й певні!.. Як би ж я знав, що вам їх давати мушу, то може б придбав... *Виймає з-за пояса кинджал.* Ну, от зброя в мене з його. Сей кинджал—Якимів! Читайте, що на йому викарбовано—отут-о!

Золотницький—*читає.*

„Яким Демчéнко“... Його кинджал!.. Що ж се ти—з мертвого зняв, чи що? Як же не догадалися, що се ти́ його?..

Яким.

Мало як там буває, що не догадується хто!.. Може Якима Демчéнка в лісі знайдено з ростятою головою... а всі подумали, що це татарва справила... а не той, хто був йому про людське око приятелем... Може я тоді й кинджал узяв... Я ж приятель йому... Всяке бува...

Золотницький.

Так! так!.. Але ж дай мені впевнитись, дай ще прикмет!

Яким.

Та скільки ж тобі ще їх? Ну... на голові в його шрам великий був, десь він здобувся... хтось хотів на той світ його відпровадити, та не добре вдарив...

Золотницький.

А вдруге вже добре вдарено? Ха-ха-ха-ха! Оце гаразд!

Яким.

Ну, годі вже!.. Буде з тебе! *Виходе.*

Вихід V.

Золотницький, *потім* Василина *з* Наталею.

Золотницький—*сам.*

Нарешті! Нема вже нічо́го на дорозі! Тепер я біля своєї мети близько, так близько!..

Василина й Наталя, *обійшовши сад, ідуть стежкою.*

Золотницький.

Василино!

Василина.

Що?

Золотницький.

Я наважив одружити Яся з Наталею. Наталю, незабаром твоє весілля.

Наталя.

Я Яся не люблю і за його не піду.

Василина.

Степане! Вона моя дитина—не твоя.

Золотницький.

Годі! Я вже сказав!

Василина.

Зо мною мусив порадитись перш, ніж казати.

Золотницький.

Моя воля—найліпша порада. Нема чого роспитуватися, коли я так хочу.

Наталя.

Я дорóсла... Я не дочка вам... Маю свою волю... Я не хочу... мене ніхто не може присилувати...

Золотницький.

Годі, я кажу!.. Іди собі,—я маю з твоєю матіррю говорити. *Наталя виходе.*

Вихід VI.

Золотницький.

Надто вимóвна і до суперечности скваплива зробилася! А ти ще допомагаєш їй у тому неслухові.

Василина.

То не нéслух, а то й моя воля! Я не дозволю своєї дитини за нелюба віддавати!

Золотницький.

Коли я велю,—мусить бути їй любий! Не важтеся опір моїй волі і моєму декретові ставати! Відаю тее добре, якого любого на мислі маєте, але того вже не зобачите ніколи: зогнив у землі! Сей козак, що в нас, убив на герці Якима, як той на Запорожжя з неволі татарської повернувся.

Василина.

Що ти мовиш?.. Ні, ні, сього не може бути!.. Скажи, що сьому неправда, що ти жартуєш!..

Золотницький.

Сьому правда! А коли віри не доймаєш,—волієш сама сього козака запитати. *Виходе.*

Вихід VII.

Василина—*сама.*

Запитати? Про що запитати? Як він убивав мого сина?.. Як би ніж йому в серце встромити!.. Яким живий... був живий!.. А тепер уже знов—ні! Удруге в мене його віднято! То ж моя дитина єдина!.. За віщо ж ти, Господи, так мене караєш? І цей душогуб у моїй хаті!.. І батько радіє, що сина вбито? Душогуб приїздить сам до його і сам йому каже!.. Що ж се?.. Ой, страшно, страшно се думати!.. Невже?.. Ні, ні, ні!.. Які думки!.. Все поплуталось у голові... А щось мені треба зробити... Що́ мені треба зробити?.. Сама не знаю... *Думає, тоді відразу.* Ой, знаю! У моїй хаті душогуб, а я не знала б, що́ мені робити! Се ж воно вже прийшло, те, чого я так довго дожидалася, сподівалася!.. про що ворожка казала!.. Прийшло,—і я помщуся!

Вихід VIII.

Їврга—*вбігає.*

Їврга.

Пані, там кобзарь прийшов. Каже: коли старі люде, чи козаки,—то думу заспіваю, а коли молода мо́лодь, то веселою піснею звеселю... Господи, як хочеться послухати!.. Я

стріла зараз панночку, дак вона казала, щоб сюди його, в сад покликати. Покликати ж, пані?

Василина.

Кого?

Їврга.

Та кобзаря ж!

Василина.

Якого кобзаря?

Їврга.

Та отого ж, що я кажу... Він зараз отут коло хвіртки... Я побіжу покличу. *Хоче бігти й спиняється.* О, вже панночка й сама веде.

Вихід IX.

Увіходять: Наталя, Кобзарь, *за ними кільки чоловіка* челядї; *далі ще дехто з* хлопів *приходе;* Яким *трохи згодом.*

Їврга—*біжить назустріч кобзареві.*

Оцюди, оцюди, дідусю!.. *Підводить кобзаря до ослону й садовить його. Василина стоїть зараз біля кобзаря.* Отут сідайте!

Кобзарь—*сідаючи.*

Спасибі тобі, моя ластівочко, що клопо-

чешся за старим! Отут мені добре буде співати, і вас, і себе звеселяти.

Стара баба.

От добре! І я пошлухаю якої вешеленької.

Їврга.

Може ще й потанцюєте, бабо?

Стара баба.

А шо ж ти шмієшся? Як була я молодою, то така гарна була... дак я тоді танчювала—Гошподи, крашно! *Регіт.*

Їврга.

Се, мабуть, було ще за кроля Панька, як земля була тонка!.. *До кобзаря.* Вельми втомилися, діду? Здалека йдете?

Кобзарь.

Ні, не дуже... з під Чигирина, дочко.

Яким.

З під Чигирина, діду? То може ви й казок добрих знаєте казати? *Підходе до його. Василина здрігається, почувши Якимів голос.*

Кобзарь.

А знаю, синашу,—чому не знати?.. Та

тільки тепер казки все страшні! Он, повідáють, у коронного війська з козаками потреба була, баталія.

Дехто з челяді.

Ну, то й що, дідусю?.. Що там?.. Як?

Кобзарь.

Подужали козаки! Подужали!

Дехто з челяді.

Невже?—Хвала Богові!—А як же саме було? Роскажіть нам, дідую!

Кобзарь.

Не відаю, дітючки... Чув тільки, що подужали козаки, а як сáме було,—не відаю. А народ скрізь ворушиться,—так хмарою і йде до Хмельницького...

Парубок.

Щось дуже кров'ю пахтить.

Поважний чоловік.

Та вже чуть... Без бійки не обійдеться...

Стара баба.

Ох, лишечко, лишечко! Не дурно ж у мене жожуляста курка півнем шпівала,—оче ж

воно й шталошя... я так і вгадувала, що буде нещаштя: або пошешть, або голод, або війна...

Їврга.

Авжеж, бабо! Так, як той циган, що,—каже,—в мене три сини та всі три й угадьки: як скаже один, що буде дощ, а другий,—що сніг, а третій,—що сяшно, так который і вгада. *Сміх, гомонять люде.*

Кобзарь—*поки люде гомонять, киває на Якима.*

А поможи мені, синашу, кобзу пересунути, а то старий уже став, руки не слухаються... *Як Яким нахиляється над їм, ніби помагаючи йому кобзу пересувати, він йому каже стиха:* Батько Хміль іде на городи... Велить, щоб шаблі на поготові були... Завтра—до роботи! *Голосно.* Спасибі тобі, синашу!.. Ну, тепер я й заграю.

Поважний чоловік.

Та годі вам цокотіти,—нехай дід грає.

Їврга.

От уже й погомоніти не дають!

Кобзарь.

Ну, якої ж вам, діточки мої, заспівати?

Ївга і дехто з дівчат.

Танцюристої! Веселої, дідусю, заспівайте! А то, бач,—баба танцювати хочуть!

Поважний чоловік.

Ні, діду,—ви краще нам такої заспівайте, щоб вона нам до серця промовляла... щоб вона про наше горе казала... Поважної!

Чоловіки.

Поважної! Поважної!

Кобзарь.

Так, так, тепер танцюриста не до речі...
Дзвонить спершу в струни, тоді співає.

Нема в світі правди, правди не зіськати!
Що тепер неправда стала правдувати.
Уже тепер правда сидить у темниці,
А тая неправда з панами в світлиці
Уже тепер правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить конець стола.
Уже тепер правду ногами топтають,
А тую неправду медом напувають.
А вже тая правда сльозами ридає,
А тая неправда все п'е та гуляє
Чи ти, щира правдо, в темниці умерла,
Що тепер неправда увесь світ зажерла?..

Як Кобзарь *співає*, Яким *і* Наталя *стають поруч і нишком розмовляють.*

Вихід X.

Золотницький *приходить і дослухається до пісні.*

Золотницький.

Як смієш ти тут співати, клятий волоцюго?.. Геть мені звідси зараз!.. Щоб ніколи сіх волоцюг і близько двóру не було! Ходють та дурним хлóпам усякими брехнями гóлови набивають! *До челяді.* А ви чого тут позбірались? Робити, дак вас нема, а чорт-зна-чого слухати, дак зараз позбігаєтесь!.. Геть звідси всі!.. І сього виженіть зараз!.. *Слуги виводють кобзаря, люде росходються. Яким виходе. До Василини.* Повинна пильнувати, щоб сього не було, а не сама потурати тому. *Виходе, зостаються самі Василина та Наталя*

Вихід IX.

Наталя.

Чуєте, мамо, чуєте? Воля!

Василина.

Яка воля? Що ти говориш?

Наталя.

Чуєте ж, що кобзарь казав: побили наші,

йдуть! Всі до зброї беруться!.. От яку звістку кобзарь носить і гасло подає, щоб усі повставали! Ой, мамочко!.. *Кидається до Василини, обнімає її, цілує й вибігає.*

Вихід XII.

Василина—*сама.*

Що вона казала? Гасло подає? Кому? Чи не сьому душогубові? Бо я чула, як кобзарь йому нишком... Що він йому казав?.. „Беріться за ножі... На поготові будьте“... До чого се? Якесь душогубне діло... А, догадалась! Се ж ті бунтовики... *Мовчить.* Ось де помста!.. Ти вбив мого сина, ти впився його кров'ю!.. Ну, дак кров же за кров!.. Одно слово тим—і ти на шибениці повиснеш! Тепер уже нікóго не вбиватимеш! *Вибігає.*

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Вихід I.

Їв га—*сама, в хаті прибірає.*

І, Господи, який недобрий пан! Кобзаря,

нещасного старця,—і того прогнав! А так хотілося потанцювати!.. Боже ж, люблю танці!.. Як заграє музика, то так би!.. Як то кажуть, за танці й батька б оддала!.. Шкóда, що нема батька, то нікого й оддавати!.. А нудно жити самій,—хоч би який козак посватав!.. Коли ж тільки Мусій і в'язне! А гарного нема. А я вередлива: як не гарного, то й ніякого!.. та ще як би й молодого!.. Страх люблю молодих!.. *Приспівує*:

А вже ж мені не хочеться
З старим дідом морочиться.
Коли б мене молодий, молодий
Хоч по хаті поводив, поводив!

Вихід II.

Мусій—*зазирає спершу в двері.*

Мусій—*увіходе.*

А ось я поводю!

Ївга.

Хиба ти молодий?

Мусій.

А то ж ні?

Ївга.

А порохня ж із тебе не сиплеться?

Мусій.

Яка бо ти, Ївго!.. Я до тебе з щирим серцем, а ти все глузуєш. А я б тебе посватав.

Ївга.

От лишечко: він би й посватав, дак вона сватати не дається!

Мусій.

Вийди сьогодні ввечері,—хоч поговоримо. Я гостинців принесу.

Ївга.

Авжеж вийду! Тільки нехай учора, серед ночі саме опівдні, у Спасівку на льоду.

Мусій.

Та ну бо! *Хоче її занятн.*

Ївга.

А тпрусь!.. Мені треба йти!.. *Гука в двері з боку.* Паничу, до вас Мусій прийшов. *Вибіга.*

Вихід III.

Ясь—*увіходе.*

Чого тобі?

Мусій.

Та ні, се я не до вас... а, сказати, до пана...

Ясь.

Нема його тут, десь на дворі.

Мусій.

То я й піду. *Виходе.*

Вихід IV.

Ясь—*сам.*

От дивлюсь я, дивлюсь,—ніяк не любить мене Наталя!.. Я їй і так, і сяк, а вона—ніяк!... Хоч би вже батько звелів їй покохати мене,—уже ж його повинна вона послухати!..

Вихід V.

Наталя—*проходе через світлицю.*

Ясь.

Де се ти ходиш, Наталю? Я тебе шукав.

Наталя.

Нáщо я тобі здалась?

Я с ь.

Як то на́що? Ти ж уже моя тепер, Наталю!

Н а т а л я.

Твоя? Не діждеш!

Я с ь.

Батько казав, що скоро й весілля наше.

Н а т а л я.

Мене на йому не буде.

Я с ь.

Не прийдеш сама, дак силоміць приведуть. *Хоче її поцілувати.*

Н а т а л я.

Геть, невісний!.. *Відпиха його.* Я тебе не люблю і любити ніколи не буду. У мене своя воля, і нікому я тії волі не віддам на поталу.

Я с ь.

Своя воля є тільки в шляхтича, у хлопів її немає.

Н а т а л я.

Брехня шляхецька!..

Вихід VI.

Золотницький—*увіходе.*

Ясь.

Маєте, тату! Наталя мало не плює на мене, каже, що й повік не буде, щоб вона мені жінкою була. Ви їй звеліть, тату, щоб вона так на мене не казала.

Золотницький.

От як я закину її в льох, дак вона мені иншої заспіває!

Наталя.

Ліпший льох, ніж нелюб. *Виходе в двері просто.*

Вихід. VII.

Ясь.

Оттак, як бачите, тату!

Золотницький.

Згодом!.. Тепер мені не до того. Іди собі! *Ясь виходе праворуч.*

Вихід VIII.

Золотницький—*сам.*

Новий клопіт, нова непевність!.. Убив

його він, чи не вбив? Дýрить мене, чи правду каже?.. Наче й так говорить, і щось непевне в його мові... Затримаю його в себе ще на яких два-три дні, а може довідаюся—випитаю або допильную!.. А тут іще ці звістки про Хмельницького... О, як би я міг усіх своїх хлопів на ланцюги прикувати—як псів, як звірів, бо й справді се звірй! Горе, що не можняя річ! А то б заскавучали вони в мене на припоні.

Вихід IX.

Мартин—*увіходе.*

Пане!

Золотницький.

Чого?

Мартин.

Недобра новина: хлопи невпокійні стали. Учора, як ласкáвий пан на їх нагрімав, то я думав, що сьогодні ліпше буде. Де там!.. Ще гірше!.. Кажуть: не довго вже знущатиметься з нас, бо вже Хмельницький побив ляхів, то скоро й тут буде. Тоді, кажуть, і вам, ляцьким полигачам, не минеться.

Золотницький.

Хлоп сміє проти пана такі слова казати! Ну, так будуть же вони труситися від самої згадки про мої кари! Хто се каже?

Мартин.

Та всі. А найбільший при́звід отой Грицько дає. Тільки він це не сам вимудрував: хтось мабуть ходе та вісти пускає... народ підбурює. А чутка така, що вже по деяких селах хлопи за коси та за списи взялися.

Золотницький.

Пильнуй!.. Скоро хто що посмів учинити—на шибеницю! Ніди зараз Грицька до в'язення забери!

Мартин.

Та я вже й так його забрав... І в хаті в його потрусив та й знайшов у стрісі оці клюги списові́—аж три. *Показує клюги.*

Золотницький.

Дак он уже до чого подле хлопство береться!.. Наливайків та Остряниць ізгадують!.. Дак я їм иншим способом їх нагадаю!.. Де він?

Мартин.

У дворі. Та тільки диво: панночка побачила його та так упадає коло його...

Золотницький.

Сюди його!

Мартин—*одхиляючи двері.*

А ведіть його сюди!

Вихід X.

Мусій та Ничипір — *уводять із'язаного* Грицька *і стають біля порогу.*—Наталя.

Золотницький *до Грицька, показуючи на клюги списові.*

Се що? *Грицько мовчить.* Чого ж ти мовчиш? Мов!

Грицько.

Хиба не знаєте? Самі́ ж бачите що́ воно.

Золотницький.

На̀що ж се?

Грицько.

Свиней мабуть колоти...

Мусій.

Свиней колоти?.. Сторія!.. А я думав, що таке тільки на людей роблють.

Грицько.

Не на людей... на таких свиней, як ти та він. *Киває на Мартина.*

Золотницький.

А хто ж тебе сього навчив? Хто тебе

навчив такі зухвалні слова проти пана виповідáти?

Грицько.

Сам не дурний... Та ще ваші канчуки навчили.

Мусій.

О, він, пане, мудрий на вигадки... язик у його як бритва гострий. Я його веду та й кажу йому: ти б, кажу, так не робив, бо пан гніватиметься. А він мені: начхать, каже, на твого пана! Він таке падло, як і ти.

Золотницький.

Мовчи, йолопе!.. *До Грицька.* А ти кажи: хто вас навчає, підбурює до такого?

Грицько.

Вітер у полі.

Золотницький.

Візьми його, Мартине!.. Розмовся з ним роспеченим залізом та батогом.

Мартин.

О, залізо як припече, то зараз моторніший на язик учиниться... Ге-ге-ге!.. Я це вже добре знаю. *До Грицька.* Ходім, голубчику, я тебе погрію!

Грицько.

То що?.. Печіть!.. Нічого не випечете!

Наталя—*до Золотницького.*

Не мучте людей! На́що ви їх мучите?.. У його діти малі!

Золотницький.

Смієш ти?..

Наталя.

Бог вас накарає!

Грицько.

Не поможе вже ваша оборона, панночко! Нас Бог оборонить!

Золотницький.

Ведіть його!.. *До Наталі.* А з тобою я ще розмовлюся! *Виходить сам, за їм слуги виводять Грицька.*

Вихід XI.

Наталя, *а тоді* Яким.

Наталя—*сама.*

Душогуб!.. кат!.. Господи! та коли ж буде кінець сим мукам?!.. Бачити се і не мати сили

боронити!.. Терпіти та плакати!.. Ні, ні, я не хочу плакати! *Яким увіходе.* Чуєш, братіку? зараз чоловіка на мордування взяли... Грицька... списи́ в його знайдено.

Я к и м,—*хапаючись за шаблю.*

Грицька? Се ж наш! Треба оборонити... *Схаменувшись.* Ні, ні, не можна ще!.. *Сумно.* Мусить терпіти... до завтрього... Завтра й сюди сягне наша хвиля... Завтра й він буде вільний.

Н а т а л я.

О, хоч би швидче се завтра!.. Як ти про се кажеш, то аж рветься душа моя на волю!.. Коли не пощастить нам, то й мені годі жити!.. Або твоя, або нічия!.. Або вільна, або мертва!

Я к и м—*пригорта її.*

Серце моє! І в неволі турецькій, повертаючи веслами на ґалері, і серед степів запорозьких, і в поході військовому,—скрізь ти мені ясною зіркою любою світила-сяла!.. Згадував наші літа дитячі, любі, наше дитяче кохання чисте... згадував, як я приїздив додому з київської школи... а ти мене стрівала—маленька дівчинка... Все в мене згинуло: батька вбито, мати за ворога заміж пішла—тільки ти, ти сама зоставалася єдиною надією... І коли б не ти, минув би я тепер сю господу... Тільки згадка

про тебе звабльовала мене сюди якоюсь таємною принадою!.. І не одурила надія!..

Наталя—*одхиляється.*

Тихше—йдуть. *Одходе.*

Вихід XII.

Золотницький.—Мартин.

Золотницький.

Що ж він каже?

Мартин.

Нічого! Мовчить запекла душа. Я йому вже й спинку батіжком полоскотав... і так іще його потрусив,—а він усе нічого не каже... Иноді тільки загарчить: Стривайте! це вам не минеться!

Золотницький.

Дай йому ще палу,—аж поки признається.

Мартин.

А може б ми його на шибеницю зберегли? Бо се, пане, добра б наука иншим була... наочна наука... А коли йому зараз іще палу дати, то глядіть, щоб клятий хлоп не ґиґнув. Може б так: хай сьогодні спочине, а завтра знов.

Золотницький.

Ну, роби, як знаєш!.. аби добув з його що треба... Іди!

Мартин—*повертається і хоче йти, але зазирнувши у вікно:*

О, чого це до нас у двір жовніри прийшли?

Наталя.

Жовніри?!

Яким—*хапаючись за шаблю.*

Жовніри!.. *Схаменувшися.* Ну дак що?... Нехай собі йдуть, коли їм треба.

Золотницький.

Чого се ви так полякалися? *До Якима, пильно на його дивлючись.* І ти, козаче, чого дуже стрепенувся?.. Мартине, піди довідайся, чого їм треба. *Мартин хоче йти.*

Вихід XIII.

Василина, *а за нею* польські жовніри

Василина—*показуючи на Якима.*

Ось він!.. Ось бунтовик!.. беріть його!

Наталя.

Мамо, що ви робите?!

Василина—*до жовнірів.*

Чого ж ви стали?.. Беріть його!.. Він бунтовник!.. Я сама чула, я сама свідчитиму!

Жовніри—*хочуть брати Якима.*

А ну, бери його, бери!

Яким—*добуває шаблю.*

Гетьте, бо зараз кров'ю запахне! Підходь хто хоче смерті в вічі зазирнути!

Василина.

Невже ви такі боязькі, що всі одного боїтеся?

Наталя.

Мамо, не робіть сього!.. не робіть!..

Василина.

Беріть його,—він од Хмельницького присланий!

Наталя.

Мамо! се ж син ваш!..

Василина.

Син?.. У мене нема сина,—його вбив сей душогуб!

Наталя.

Мамо, се син ваш Яким!

Василина—*придивляється до Якима, непевним голосом.*

Не може сього бути!.. Ні!.. Я свого сина любила... я його не зрадила б...

Яким.

Любили ви, мамо, свого сина і—зрадили.

Василина—*несамовито скрикує і кидається до Якима.*

Сину мій єдиний, се ж ти!.. Якимочку, се ж ти!.. Ой, Боже, що ж я наробила!.. *Припадає до Якима.*

Жовніри—*в сю мить хапають Якима ззаду.*

Попавсь!

Василина *вирви його в їх із рук.*

Гетьте! гетьте, не чіпайте! Се ж син мій!.. *Жовніри її відпихають.*

Золотницький—*до жовнірів.*

Що вам казано,—те правда. Се бунтовник, од Хмельницького присланий народ підбурювати. Беріть його!.. Тільки не ведіть на село. Там така в'язниця, що зараз із неї можна втекти. У мене є добра схованка. Туди його посадіте, поки шибеницю наготуємо. Мартине, одведи їх!

Яким.

Прощавайте, мамо! Прощавай, моя сéстро й моя кохана! *До Золотницького.* А ти, кате,—убив батька, вбиваєш сина,—але ж бережись!.. Засяла вже й нам зірка з неба!.. Ще трохи—і матимеш ти і всі такі, як ти, відплату за знущання з безщасного народу! Ну, я бунтовник! Але тисячі, сотні тисяч бунтовників таких повстануть і страшнóю грозою ввесь край струсонé—і впаде ваша сила!

Золотницький.

А поки не впала,—моя над тобою воля! Ведіть його! *Жовніри виводять Якима.*

Василина—*кидається за їм.*

Сину!.. *Падає непритомна.*

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Частина двору Золотницького. Спереду в'язниця, мала кам'яничка, вікном з ґратками до глядачів, а двері з лівого від глядачів боку. Позаду в'язниці, через усю сцену з лівого до правого боку, тин з перелазом; перелаз по лівий бік в'язниці. За тином шлях.

Вихід І.

Мусій *та* Ничипір, *вартові, сидять на камені, під вікном біля в'язниці.* Народ *шляхом проходе, з роботи вертаючись, – хто з лопатою на плечах, хто з иншим струментом до весняної роботи.*

Чоловіків—*двоє йде.*

Чоловік 1.

Хай йому всячина! Втомився!

Чоловік 2.

Ну вже й підгонив сьогодні до роботи клятий Мартин! *Проходять.*

Мусій.

Усе нашого Мартина почитують. Мабуть люблють: добрий чоловік.

Ничипір.

Атож... Бог не візьме, а чорт ізлякається.

Троє дівчат.

Дівчина 1.

Ходіть, ходіть швидче, сестрички! Од своїх одбилися...

Дівчина 2.

А що хиба?

Дівчина 1.

Бо саме тут отой клятий панич Ясь дівчат переймає.

Дівчина 3.

Мене як піймав раз отут са́ме, то ледві втекла.

Дівчина 2.

Так і справді ходіть швидче! *Побігли.*

Мусій.

Не до вподоби панське залицання! Бояться, щоб колиски в хаті не завелося.

Ничипір.

А хиба й не бувало?

Чоловік 3-й *проходе.*

Чоловік.

А кого це ви тут бережете?

Ничипір.

Кого ж там? В'язня.

Чоловік.

Якого?

Ничипір.

Такого, що з'язано.

Чоловік.

Та з'ищо ж його з'язано?

Ничипір.

За руки.

Чоловік.

Та через що ж його з'язано?

Ничипір.

Через те, що втікав.

Мусій.

Щоб не бунтувавсь!.. А то взяв та й збунтувавсь.

Чоловік.

А ви вже й запакували!

Мусій.

Коли ж ізвелено.

Чоловік.

Ще б пак!.. А ви й раді панськими псами бути. *Проходе.*

Ничипір.

Біда панщину відбувати! Пан нагаєм шмага, а люде язиками дошкуляють...

Мусій.

Е, батіг дошкульніший за язик... мусимо панові догожати, бо не помилує.

Ничипір

Де вже там помилує!.. Родича, пасинка, та й того не помилував!

Здалека ледві чути спів.

Мусій.

Нехай не бунтується!

Ничипір.

Може б і ти збунтувався, та боїшся.

Мусій.

Ге! чого б то чоловік не схотів!.. А цить,— мов щось співа... *Прислухаються. Чути, як люде, йдучи гуртом, співають*).*

Ой, Боже, Боже, зглянься над нами,
Зглянься з високого неба!
Та пошли, Боже, нам нещасливим,
Змученим нам чого треба! } bis.
Гей, щоб устала на Україні
Знову козацкая сила,
Та щоб неволю воля могуча,
Воля ясна подоліла! } bis.

Вихід II.

Мартин—*почувши пісню, прибігає з канчуком.*

Мартин.

А ви знову співати про волю? От я вам дам волі оцим канчуком! Бач, якої виспівують!.. Ішло б собі мовчки погане мурло додому та як свиня залізло б у свій барліг та й хропло б, поки на панщину поженуть.

Дехто з людей.

Ну, цього вже не буде!.. Сам ти панська свиня!

---

*) На той же голос, що і „Гей не дивуйте, добрії люде“...

Мартин.

Ах ти іродів вишкварок!.. До чого роспустився народ!.. Що хоче, те й співає, що хоче, те й говоре,—скоро й робити почне, що сам ісхоче!

Дехто з людей.

А то ні?.. Почне!.. Тоді вже тебе, панського пса, на ретязі коло воріт припнемо,—то там уже й будеш брехати! *Виходять, співаючи знов:*

Та щоб неволю воля могуча,
Воля ясна подоліла!

Мартин—*розлютований, силкуючися перекричати пісню.*

О, прокляте хамство!.. Я ж вам оддячу!.. Я на вас пана наведу!.. Цього ще й не чувано!.. Що се з їми зробилося? Це все мабуть отой бунтовник—*показує на в'язницю*—їх направляв!

Вихід III.

Мартин—*перелазить через перелаз і йде до вартових.*

А ви ж... чи добре бережете того харциза?

Мусій.

Та добре!.. Тільки ти пошли кого на зміну, щоб хоч перед світом заснути.

Мартин.

Чортяка вас не візьме, коли й не поспите ніч! Уранці й перемінють вас, а тепер нема кому.

Мусій.

Дак хоч повечеряти ж пусти, а то як же його не івши?

Мартин.

Не подохнете!.. Сиди тут!.. Принесуть, то й повечеряєте. *Підходе до віконечка.* А що, сидиш?.. Чуєш?.. Гей, ти там!.. Чого ж не відказуєш, коли тебе питають?

Якимів голос—*із в'язниці.*

Чого тобі треба?

Мартин.

Коли кличу, дак озивайсь!.. Треба знати чи цілий... Що, добре сидіти?.. Попався, вовчику-братіку!.. Тепер не вискочиш!.. Чого ж мовчиш?.. Набалакайся сьогодні, бо завтра не доведеться багато говорити, як язика на шибениці висолопиш!.. Мовчиш?.. Ну й кат тебе

бери! *До варти.* Глядіть же, щоб цілий був, а то шкури з вас обох поздираю! Чуєте?

Мусій.

Та чуємо вже!.. Не позакладало!.. І сами знаємо, що треба берегти. А ти краще вечеряти швидче присилай!

Мартин.

Поспієте!.. Нечистий вас не візьме! *Виходе.*

Вихід IV.

Мусій.

Ну й чоловік!.. До кожного чепляється як той реп'ях. Розлютувався за пісню, а на нас напався.

Ничипір.

Як вовк голодний лютий... А он Ївга біжить.

Мусій.

Біжить, та нічого не несе.

Вихід V.

Ївга—*приходе з лівого боку.*

Мусій.

А де ж твоя вечеря? Хиба тобі не казав Мартин?

Їв г а.

Найшов великого пана Мартина!.. Ще я йому з вечерею буду носиться! Нехай Ничипір піде та й візьме.

Н и ч и п і р.

Звелено не ходити.

Їв г а.

Не побаче Мартин, бо вже подався на село. Піди та й візьми,—там Гапка дасть. А то б пішли вдвох та й повечеряли. Хиба він утече? Він же замкнений.

М у с і й.

Е, ні, не можна, голубко! Нехай уже краще Ничипір іде по вечерю, а я зостанусь. Іди бо, Ничипоре!

Н и ч и п і р.

Чи йти, то й іти! *Іде.*

Вихід IV.

М у с і й.

А ти ж, Ївго, не тікай, постій зо мною хоч трішечки.

Їв г а.

Бач, який моторний!.. Що ж ти мені казатимеш? Тут ніяк говорити, бо отой—*показує на в'язницю*—все чує, а може й баче. Ходім отуди, трохи віддалік!

Мусій.

Не можна мені кинути варти.

Їв г а.

Бач, який!.. А я хотіла сьогодні до тебе в сад вийти. Приходь!

Мусій.

Е, ні, не можна, ніяк не можна!

Їв г а.

Приходь, Мусієчку, голубчику, любий! Бач, який ти недобрий: не слухаєшся мене, не хочеш прийти!

Мусій.

Та я б на крилах радий летіти, дак коли ж Мартин сказав, що й шкуру здере, коли що тее... Ніяк не можна!

Їв г а.

Ну, то йди хоч зараз на одну хвилину,— я щось маю тобі казати.

Мусій.

Та кажи тут!

Ївга.

Сказала, що не буду тут!.. Ходім! *Тяне його.*

Мусій.

Ну й швидка з тебе! Нічо́го не вдієш! *Виходе з Ївгою праворуч.*

Вихід VII.

Наталя—*вбігає озираючись і підбігає до віконця.*

Наталя.

Якиме!.. Якимочку!.. Чи ти чуєш?

Яким—*визираючи в віконце.*

Хто там?.. Наталя? Де се ти взялася?..

Наталя.

На хвилинку... щоб не побачили... Я вблагала Ївгу, щоб одвела вартових... Є в тебе зброя?

Яким.

Нема, повіднімано.

Наталя—*виймає з під керсетки зброю.*

На пистоля... кинджал...

Яким.

Спасибі, серце! Тепер живий у руки не дамся!

Наталя.

Стривай!.. Не на те я тобі се дала. А гроші є в тебе?

Яким.

І гроші забрано.

Наталя.

На й грошей! *Дає.* Пошли вартового купити горілки... Обидва з чаркою не розминаються... Хай нап'ються, поки поснуть, тоді я прийду... ключа я вкраду... відімкну... Випущу і ждатиму,—будь з козаками завтра.

Яким.

Ні, тікаймо вдвох.

Наталя.

Не можна... Я тільки забарю тебе.

Яким.

Я не хочу тебе тут кидати.

Наталя.

Я не попущу з собою нічого зробити, а тобі тільки заважатиму. За ніч добіжиш до своїх.

Яким.

Як сонечко зійде—вже тут буду.

Наталя.

Ждатиму... Чи не треба ще чого зробити?

Яким.

Коня треба. Будуть гóни, а без коней далеко не втечеш. Не можна мого вороного вивести?

Наталя.

Кінни́цю замикають і варта коло неї. Ніяк не можна.

Яким.

Дак збігай до Панька Галабурди,—це наш... Він зробить... Хай кінь буде на поготі під гаєм,—він знає де...

Наталя.

Добре, все зроблю... *Чути, що десь там Ївга кахикає.* Ївга озивається,—треба йти... Жди! *Виходе.*

Яким.

Ждатиму, моє серце дороге!

Вихід VIII.

Яким—*сам.*

От дівчина!.. І в голову не клав, що вона така сміліва! Ну, тепер веселіше зробилося,—наче так, що я вже й не замкнений у цій скрині. А яка ж і люба Наталя! *Співає стиха.*

Дівчино кохана, здорова була!
Чи ще ж ти на мене та не забула?
Приїхав до тебе,—Біг тебе знае,
Чи твое серденько мене кохае...

Вихід IX.

Ничипір—*з вечерею.*

Ничипір.

Не співай!

Яким.

Чому?

Ничипір.

Бо не можна

Яким.

Та чом же не можна?

Ничипір.

Бо заборонено.

Яким.

Та через віщо ж заборонено?

Ничипір.

Через те, що... не ве́лено... *Подумавши.* Може ти кого викликаєш піснею.

Яким.

Чи ба! А я таки й справді викликаю. Ось слухай! *Співає голосно.*

Сонце низенько, вечір близенько,
Вийди до мене, мое серденько!
Ой вийди, вийди та не барися,
Мое серденько, розвеселися!

Вихід X.

Мусій з Ївгою *приходять.*

Яким.

От бачиш, і почула дівчина та й прийшла, а ти не давав співати.

Івга.

Прийшла, та не до тебе. Бережіть лиш його добре, щоб до якої дівчини не втік! *Виходе.*

Вихід XI.

Мусій.

Не втече!.. Що се ти, козаче, так розве-

селився? І ні гадки про те, що, може, завтра п'ятами до землі не доставатимеш?

Я к и м.

Раз мати родила,—раз і вмірати! Наш брат козак із тією сухореброю за панібрата! А що: чи й мені вечеряти дано?

Н и ч и п і р.

Дано... Нá! *Подає в віконце вечерю.*

Я к и м.

От добрі люде: хоч і вішають, а про те з голоду пропасти не дають. І випити ж є?

Н и ч и п і р—*похмуро.*

Не знать що вигадує! Де там його візьмеш!

М у с і й.

Нема тут, братіку, того!.. Будемо й так.

Я к и м.

Хиба не любиш?

М у с і й.

Гріх!.. Казав піп у церкві, що хто впиватиметься на сьому світі, дак на тому смолу питиме.

Яким.

Овва! то вже погано!.. Та може ж і не смолу, а инше що?

Мусій.

Казав—смолу.

Ничипір.

Та воно... як утягнеться чоловік, то й те буде пити.

Яким.

Авжеж!.. Ну, а поки там іще до того пекельного пиття, то хоч би оковитої покуштувати. Може б і ви, хлопці, тее?

Мусій.

Ге!.. та де ж її візьмеш?

Ничипір.

Як би ж чоловік мав...

Яким.

А як я зроблю, що матимем?

Ничипір.

А хиба ти характерник?

Яким.

А то ні? Як іскочу, так горілка і вро-

диться. Справді, хлопці: є в мене трохи грошенят, то нехай который з вас до жида збіга в корчму та візьме пляшки зо дві оковитої. Одна мені, а друга вам. Бо я враз усю вихилю.

Мусій.

Невже? Ото п'є!

Яким.

Дак на́те гроші, хлопці. *Дає.*

Мусій—*беручи гроші.*

Та страшно... як би не довідалися...

Яким.

Вже темно: ніхто не побачить.

Ничипір—*глянувши вгору.*

Та воно й справді, Мусію, темно...

Мусій.

Чи темно, то й темно... Сиди ж ти, Ничипоре, тут, а я швиденько збігаю. *Іде швидко через перелаз.*

Вихід XII.

Яким.

От і добре—погріємося. А то може холодна ніч буде.

Ничипір.

А може... *Сідає й роз'язує принесену вечерю.* А ну, глянути що тут принесено? Борщ... *Бере ложку й куштує.* Такий, що хоч собаці вилий... дак і той не їстиме... *Кладе ложку.* Ні, таки й справді без чарки не обійдешся!.. *Мовчить.* А ти ж, козаче, по далеких світáх був?

Яким.

Бував.

Ничипір.

А де?

Яким.

І на Січі був, і в турецькій неволі був.

Ничипір.

І турків бачив?

Яким.

Бачив.

Ничипір.

Ото вже мабуть багато там нечистої сили.

Яким.

Чого?

Ничипір.

Нечистої сили... Бо, звісно, де віра бусур-

менська, то там уже тієї погані стільки наплодиться, що й...

Я к и м.

А ти, дядьку, хиба боїшся нечистої сили?

Н и ч и п і р.

А хиба ж і не страшно? Нечиста сила на все підводе. Чи випив там чоловік чарку, чи не випив, а вже воно тебе втирить у калюжу.

Вихід XIII.

М у с і й—*з двома пляшками.*

От вам і є добро. *Подає одну пляшку Якимові.* На ж, козаче... А ця, кажеш, нам?

Я к и м.

Вам, вам, братіки! Пийте на здоровлячко!

Н и ч и п і р.

Давай же вечеряти! *Сідають і беруться до вечері. Наливають і п'ють, приказуючи:* Будьмо здорові! Дай, Боже, здоровля!

Я к и м.

А що, добра? Ця мабуть добріша трохи за пекельну смолу?

Ничипір.

А мабуть... *Мусій і Ничипір раз у раз п'ють, розмовляючи.*

Мусій—*до Якима.*

А ти ж, козаче, п'єш?

Яким.

Такого добра та не пити! Коли вже й той дядько п'є,—не боїться, що й нечиста сила в калюжу затаска.

Ничипір.

Бо тепер калюж нема... А ти не смійся, бо я нечистого так бачив, як от тебе бачу або Мусія...

Яким.

Та як же ти його бачив?

Ничипір.

А так... Ішов од кума... на хрестинах був...

Яким.

Та й добре вкинув тієї ледащиці?

Ничипір.

Що випили, то правда, а що добре, то ні, бо саме так, як треба, саме посере́дині... Пішов я від кума, а вже була ніч... От я йду...

Іду та й іду, коли дивлюсь, аж я вже не вулицею йду, а горо́дами... Ну йду та й іду, коли дивлюсь,—аж воно на тину й сидить...

Я к и м.

Що сидить?

Н и ч и п і р.

Нечиста сила.

М у с і й.

Невже? Та яка ж вона?

Н и ч и п і р.

Та яка ж там іще? Така, як нечиста сила буває... так на тину маячи́ть... Це ж, думаю, воно мене завести хоче. Стривай же, думаю,—я тебе навчу, як із християнської душі глузувати! Та ціпок у руках добре держучи́, іду та й іду, іду та й іду...

М у с і й.

Та куди ж ти йдеш?

Н и ч и п і р.

Та за їм же. Підхо́дю до його... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі... далі...

М у с і й.

Ну, та що ж там іще було? Що ж усе далі та далі!

Ничипір—*байдужно.*

А далі вже й нічого.

Мусій.

Як то нічого? А де ж нечиста сила поділася?

Ничипір.

А хто його зна, де вона поділася. Так ураз її й не стало.

Мусій.

Ну, а ти ж що?

Ничипір.

Та що? Стою та й дивлюсь.

Мусій.

Та на що ж ти дивишся?

Ничипір.

Та що нічо́го нема.

Мусій.

Ну, а тоді ж що?

Ничипір.

Та що? Нічого... Вибрався з горо́дів та й пішов додому.

Мусій.

Оттакої! Я думав, що йому що страшне трапилось, аж він... Де ж той нечистий, коли ти його не бачив?

Ничипір.

Хоч не бачив, дак він там був... Бо не дурно ж мене по горо́дах водило.

Мусій.

Ге! ка-зна-що!.. А ти знаєш, що я́ тобі казатиму?

Ничипір.

Знаю.

Мусій.

Догадавсь?

Ничипір.

Який біс!

Мусій.

Який же бо ти недогадливий! Хиба ти не бачиш, що в пляшці вже нічо́го нема? *Показує порожню пляшку.*

Ничипір—*бере й дивиться.*

Тепер так уже й я догадавсь.

Яким.

У мене ще багато є, всього не подужаю. На́те, хлопці! *Подає пляшку.*

Мусій.

Ге! та ти, гляди, чи й пив... А казав—усю враз хильну... То нам більше буде. *П'ють.* Ні, воно й у цій пляшці не погане. Оттепер уже я так, що й співатиму.

Ничипір—*п'яний.*

Цить, Мусію!.. бо як пан почує...

Мусій.

Якого там він чорта почує?... Він спить. А я не видержу! *Співає:*

Танцювала риба з раком,
А петрушка з постернаком...

Ничипір.

Цить бо!

Мусій.

Не перепиняй, бо я того нена́видю!

Ничипір.

Ну, дак ти собі співай, а я спатиму. *Лягає й спить.*

Мусій.

Спи!.. *Співає.*

Танцювала риба з раком,
А петрушка з постернаком.
А дівчина з часником,
А цибуля з козаком...

Ні, не так!.. Дівчина з козаком, а не цибуля!..

Цибулиця дивується,
Як хороше танцюється...

Танцюється?.. От їй бо, й мені хочеться танцювати! Далебі потанцюю! *Хоче встати й падає* Невже ж таки ти, Мусієчку, і не встоїш? Який же бо ти дурний, як я на тебе гляну! Мабуть таки ти й роду дурного!.. *Співає:*

І ти дурний, і я дурний,
І я дурний, і ти дурний...

А хиба ж є така пісня?.. Чортимає!.. А коли чортимає, то ти—*до віконця кулаком свариться*—сиди мені там мовчки та не втікай, а я буду спати. *Грізно.* Чуєш? *Ласкаво.* Чого ти там, мій голубе, не озиваєшся? *Сердито.* Падлюка ти, як я на тебе гляну! До його добрий чоловік добрим словом гомонить, а він і не озивається! Хиба заснув?.. Ну й спи! І Ничипір спить, і пан спить, і Мартин спить, і я спатиму, і всі ми спатимем!.. *Лягає головою на камінюку.* Стонадцять би тобі копиць чортів з рогами,—як же й твердо спати! *Засипає.*

Я к и м—*визирає в віконце.*

Гей ви, хлопці!.. Поснули вже?.. Спіть!

Вихід XIV.

Н а т а л я—*підходить швидко й обережно до вікония.*

Я к и м.

Хто се?

Н а т а л я.

Чш! Се я, Якимочку. *Іде до дверей і починає їх одмикати. Замок брязнув здорово.*

М у с і й—*прокинувшись.*

Га? що? *Прислухається. Наталя тим часом одмикає двері, Яким виходе. Побачивши відчинені двері.* Стривай!.. Се ж іще що? *Точучись, устає й гукає.* Ратуйте!.. Тікає!.. А гов!.. *Хоче йти.*

Н а т а л я.

Тікай, поки я його загаю... швидче!.. швидче!.. приходь визволяти мене!

Я к и м.

Удвох ходім!

Н а т а л я.

Не можна... доженуть... обоє пропадемо... Я їх тут забарю поки... Тікай!

Яким.

Завтра визволю тебе. *Зникає в темряві.*

Вихід XV.

Мусій—*хапає Наталю.*

Стривай!.. Не втечеш!.. Гей, сюди! *Пха її до в'язниці й зачиняє двері.* Ничипоре!.. Ничипоре!.. Спиш, бісова личино, а тут он що діється!.. Ничипоре!

Ничипір—*з просоння.*

Га? Що?

Мусій.

Га! що!.. в'язень утік був, поки ти спав...

Ничипір.

Утік? *Устає.*

Мусій.

Не втік, бо я його піймав та й укинув назад до в'язниці.

Ничипір.

Ну, дак чого ж ти й репетуєш?

Мусій.

Того... того, що я тобі велю—не спи!..

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Світлиця в Золотницького та, що і в першій дії.

Вихід I.

Золотницький—*сам ходить по хаті.*

Казатимуть, що я немилосердний, що пасинка свого до смерти призвів. Нехай! А я казатиму, що добро Речі Посполитої мені є над усе найвище. За для його я навіть родича на належиту кару віддати мусив. Багато можна добрих слів знайти, щоб дурням очі замазати.

Вихід II.

Мусій *та* Ничипір—*увіходють і стають біля порога.*

Золотницький.

Чого вам треба?.. В'язень цілий?

Мусій.

Та він цілий, пане,—чого ж йому не цілому бути?

Золотницький.

Чого ж вам треба?

Мусій.

Чудасія, пане...

Золотницький.

Яка чудасія?

Ничипір.

Нечиста сила.

Золотницький.

Яка нечиста сила, йолопе?.. Де ви її бачили?

Мусій.

Біля себе, пане, бачили: як ви перед нами стоїте, так і вона перед нами стояла.

Ничипір.

Так і стояла!..

Мусій.

От я вам зараз так таки все й роскажу, пане. Стоїмо ми на варті біля в'язниці та й пильнуємо в'язня... Стояли, стояли, а далі й посідали... Посідали, люльки позапалювали та й куримо. Куримо собі та й куримо, і вже давно воно діється, а ми все куримо...

Золотницький.

Не патякай багато, мов про діло!

Мусій.

Ну, дак ото ж кажу,—сидимо ми собі та

й куримо... І ні трохи не спимо, а так собі сидимо браво...

Ничипір.

Сидимо браво...

Мусій.

Коли я чую, аж коло дверей щось— брязь!.. брязь!.. Це ж, думаю, в'язень добувається. Зирк, аж, він уже на порозі. Тут я зараз ісхватився, де мій і сон дівся...

Золотницький.

Заснули і в'язня випустили? Утік?.. кажи!

Мусій.

Ге, пане! Як би втік, то то б не диво було, а то...

Ничипір.

Нечиста сила...

Мусій.

Я зараз кинувся до його, знову до в'язниці впхнув, замкнув... Тут люде позбігалися... Погомоніли ми та й стали берегти в'язницю та й берегли до ранку...

Ничипір.

До самісінького ранку...

Вихід III.

Мартин *увіходе.*

Мусій.

А вранці вже, як Остап та Хведір прийшли на зміну, я, йдучи, та зирк до в'язниці в віконце... Як глянули, то так уже й побачили, що се нечиста сила.

Ничипір.

Вона, нестеменно вона.

Мусій.

Бо дивимось, аж то не наш в'язень, а щось неподобне.

Ничипір.

Неподобне!..

Золотницький.

Хами прокляті!.. Ви його випустили?!

Мусій.

Де там, пане, випустили!.. Ми його так туди і впхали. Дак що ж, коли він сам казав, що він характерник!.. Бо як глянули до в'язниці, то то був там козак, а то вже стала дівчина...

Ничипір.

Дівчина... або може й сам нечистий у дівочому óбразі.

Золотницький.

Яка дівчина?

Мусій.

Ге, страшно й казать, бо ще як убрешешся!.. Ми її привели, то нехай уже пан сам гляне: чи то таки вона, чи може... хто його зна й що...

Золотницький.

Веди сюди!.. хутко!..

Мусій,—*одчинивши двері, гукає.*

Давайте її сюди хутко!

Вихід IV.

Двоє людей *уводять* Наталю.

Золотницький.

Наталя?!

Мусій.

О, дивись! Та се справді панночка!

Ничипір.

Хоч і панночка, та таки й не без нечистого.

Золотницький.

Як ти там опинилася?

Наталя.

Взяла ключ, одімкнула... Яким утік, а я зосталася...

Золотницький *до тих, що Наталю привели.*

Візьміть їх—*показує на Мусія та Ничипора*— і вкиньте до тії в'язниці, де бунтовник сидів.

Мусій *та* Ничипір—*падаючи навколішки.*

Паночку! змилосердіться!

Золотницький.

Геть! Ведіть їх! *Люде тягнуть Мусія та Ничипора.*

Вихід V.

Ясь *увіходе з бокових дверей.*

Золотницький—*до Мартина.*

Пошли вершників!.. Мерщій!.. Нехай уті-

кача шукають по всіх шляхах і по лісах!.. Щоб без його не вертались!.. Коней хай не жаліють!.. Швидче!

Мартин.

Слухаю пана. *Виходе.*

Вихід VI.

Золотницький—*до Наталі.*

Як сміла ти се зробити?

Наталя.

А як же б я сього не зробила? Я ж брата визволяла.

Золотницький.

Закину тебе в темницю і доти там держатиму, аж поки навчу коритися!..

Наталя.

Не навчиш!.. Скоро прийде він і визволить мене.

Золотницький.

Визволить?.. Ясю! сьогодні ти звінчаєшся з нею... зараз!.. Сьогодні й весілля...

Наталя.

Я не люблю його... дружиною йому не

буду... Коли батько своєму синові добра зичить,—хай не занапаща йому життя!..

Золотницький.

Дурниця!.. Ясю! чув, що я казав?

Ясь.

Та як же се, тату,—нині вже й весілля... не по закону... ні сватання не було, нічого...

Золотницький.

Час такий, що не до сього!

Вихід VII.

Мартин *увіходе.*

Золотницький—*до Мартина.*

Послав?

Мартин.

Порозсилав, ласкавий пане, на всі шляхи й стежки.

Золотницький.

Стривай! *Відчиняє двері в другу хату.* Дівчата! Гей, сюди!

Вихід VIII.

Увіходить Їв га, *а за нею ще кільки* дівчат.

Золотницький.

Візьміть панночку, вберіть до вінця! *Дівчата, несподіванкою здивовані, не знають що робити.* Чого ж ви стали? Поглухли? Ведіть панночку і зараз як найшвидче вберіть до вінця! *Дівчата несміливо наближаються до Наталі.*

Наталя.

Я не піду... сього не буде!..

Золотницький.

Ясю, веди її, нехай при тобі вберуть до вінця... та й сам приберись. Та тільки швидче!.. Чого ж став? Тягни її!

Ясь—*хоче взяти Наталю за руку.*

Ходім!

Наталя—*відпихаючи його.*

Геть!

Вихід IX.

Василина *вбігає.*

Василина.

Що се?

Наталя.

Тягнуть мене, мамо, вінчатися з Ясем.

Василина—*стаючи біля Наталі, до Золотницького.*

Геть, діяволе лютий! Батька вбив...

Золотницький.

Цить!

Василина.

Ні, тепер уже не мовчатиму!.. Убив мого чоловіка, хотів і сина вбити... тепер і її хочеш життя збавити... Дак я не попущу!.. Вона моя, я не дам її нікóму!

Золотницький—*до Мартина, показуючи на Василину.*

Візьми її, витягни з сієї хати!

Мартин—*береться до Василини.*

Ходіть, пані!

Василина.

Геть!.. *Одштовхує.* Слухайте ви всі: він—душогуб!.. *Показує на Золотницького.* Чого ви його слухаєтесь?.. Не мене беріть, а його візьміть із'яжіть!

Я с ь—*хапає Наталю за руку.*

Та ну вже йди!

Н а т а л я.

Не піду! *Вириває́ться.*

З о л о т н и ц ь к и й.

Та довго ж се ще буде? *Хапає Наталю, але вона вихоплює в Золотницького з-за пояса кинджал і заміряється на його.*

Н а т а л я.

Гетьте ви всі!.. Бо не буде той живий, хто до мене доторкнеться! Пустіть!.. душогуби!.. *Хоче йти. Мартин тим часом непомітно заходить іззаду Наталі і вириває в неї з рук кинджал.*

Н а т а л я.

Та що ж се?.. Мамо!... Мамо!..

В а с и л и н а.

Пустіть її! *Кидається до Наталі, але Золотницький одтяга її.*

Н а т а л я.

Не довіку ж будете мені руки держати!.. Колись пустите!.. Тоді вже ні вас на́ світі не

буде, ні мене! *Ясь та Мартин виводять її ліворуч.*

Василина.

Будь же ти проклятий навіки від Бога й від людей! *Вибігає.*

Вихід X.

Золотницький—*сам.*

А, клята дівчина, яку вчинила шкоду!.. Знатиме ж вона!.. Мартине!

Вихід XI.

Мартин *увіходе, за їм* Ясь.

Золотницький.

Мартине, піди до попа, звели, щоб зараз сюди йшов... вінчати їх... Та прикро накажи! Дівчата є... В сусід поклич бояр,—там парубки... Скажи, що я прохав, що пильна справа... Розумієш? Та справляйсь добре,—не так, як із в'язнем!.. Я за його з тобою ще поговорю—навчу як берегти!.. Іди! *Мартин виходе.*

Вихід XII.

Золотницький—*до Яся.*

Зараз після шлюбу замкнути треба її...

Щоб людей бачити не могла, щоб шкоди не вчинила... І мачуху з нею... А то бач що плещуть... Хай поки посидють... А час мине, то й притихнуть.

Ясь.

А може б можна так не робити, тату?.. А то яке ж воно весілля буде?

Золотницький.

Сказав уже!

Вихід XIII.

Мартин—*вертається.*

Пане, біда!

Золотницький.

Яка біда? Чого галасуєш?

Мартин.

Тільки вийшов з двору, коли дивлюсь,— на майдані народ, усі з косами, з вилами... Я не посмів близько й підходити.. Кричать, галасують...

Золотницький.

Чого ж їм треба?

Мартин.

Поганого їм треба! Кричать: до панської господи! Та ще коли б сами, а то перед веде отой шибеник, що втік... ще й з козаками степовими...

Золотницький.

Мерщій замкнути браму!

Мартин.

Замкнено.

Золотницький

Огнисту стрельбу, яка є, роздати челяді!

Мартин.

Немає, пане, челяді: мало не вся там.

Золотницький.

А, гадюче кодло!.. І ті там? Неси пистолів сюди та рушниць!.. пороху та куль!

Вихід XIV.

Челядин—*убігаючи.*

Пане, козаки в нас у дворі.

Золотницький.

В дворі?... Брами не замкнули?... Шкури б з вас поздирати!..

Челядин.

Ба ні, брама замкнена була, а пані прибігла та й одчинила.

Золотницький.

Гадина!.. Боржій пистолі! кулі!.. Двері замикай! *Замикають двері.* Ясь *виходе й вертається зо зброєю.*

Ясь.

Ось, тату с... що швидче міг забрати.

Золотницький.

Набивайте рушниці! *На слугу.* Ставай біля вікна—ти!.. Біля сього!.. Ти тут, коло сього вікна, Ясю!.. Стріляй не милючись!.. Сам стережись, за стіну захиляйсь!

Вихід XV.

Василина—*вбігає і мовчки кидається до середніх дверей, хоче їх одчинити.*

Мартин—*хапає її й держить.*

Василина.

А, не поспіла!.. Дарма!.. Вони тут будуть!.. Не втечете! *Порівається до вікна й гукає в його.* Сюди! сюди!.. Бийте двері!

Золотницький.

У, кляте падло!.. І не заціпить тобі!

Василина.

Мені не заціпить,—тобі скоро заціпить... Пусти мене! *Пручається.*

Золотницький.

Держи її! З'язать їй руки. *Вдвох з'язують їй назад руки, тоді лишають. На дворі чути галас. Він дивиться у вікно.* Ідуть сюди... Лагодьтесь!.. Дожидай мого гласа!.. Не стріляй аж поки скажу!.. Цільте добре! Ну-у бий! *Стріляють.*

Челядин.

Упав один.

Ясь.

Другий пада.

Золотницький.

Набиті рушниці бери!

Ясь.

Назад уже подались.

Мартин.

Бережіться, пане, бо вже й вони стріляють. *Чути, як стрелено з кількох рушниць. Шибку кулею вибито.*

Василина.

А що, маєш і ти гостинець!.. Ще багато таких буде!.. Прийшов час!.. Остання плата!.. Суд божий!.. Кайся, коли не хочеш без каяття піти в пекло!.. Корись моєму синові!.. Цілуй йому ноги!.. А що, чи солодка тобі кров його батька?

Золотницький.

Заткніть їй рота!

Голос Якимів—*на дворі.*

Стривайте, хлопці, не стріляйте, бо й неповинних поб'єте! Узяти живцем!.. Гей, пане Золотницький! Віддайся на нашу ласку,—ліпше буде, бо згинеш!

Золотницький.

А ось тобі моя ласка! *Стріляє в вікно.* Шкода! Схибив!

Голос Якимів.

Хлопці!.. Разом до дверей!.. Бий двері! *Чути, як люде біжать, починають грюкати в двері, двері тріщать.*

Мартин.

Не видержуть прокляті двері.

Вихід XVI.

Козаки—*розбивають двері і впіраються в світлицю. Поперед усіх* Яким. *Козаки вириваютъ з рук у Золотницького та в Яся рушниці.*

Яким.

Кидай зброю!.. *Мартин і челядин слухаються.* Ну, пане Золотницький,—не сподівався, що я так швидко до тебе прибуду? Тепер ти певне ліпше мене пізнаєш, ніж позавчора.

Золотницький.

Ще й учора харциза пізнав.

Яким.

Не харциз я, а правді оборонець! *Тим часом козаки перерізали Василині мотуз, що з'язував руки.*

В а с и л и н а—*кидається до Якима.*

Сину! Бог оддає тобі в руки твого ворога! Батькова кров озивається до тебе!

З о л о т н и ц ь к и й.

Дак се вже ваша воля?.. Пануйте ж, прокляте хамство, пануйте!.. Та тільки не забувайте, що день мине, два—і ви всі будете на палях кричати, панської ласки благаючи!

К о з а к и—*обурені кричать.*

Та що він нахваляється? Дати йому шаблюкою по голові!

Я к и м—*спиняючи.*

Не важся ніхто його займати!.. Я не хочу його крови... Хай іде собі куди знає з своїми гріхами. Не ми його будемо вбивати,—хай його неповинна кров поб'є!

Вихід XVII.

Н а т а л я—*вбігає і кидається до Якима.*

Якимочку! Невже ж се воля?

Я к и м—*повертається до неї.*

Воля, мила!

Золотницький.

Згинь же! *Кидається на Якима, щоб кинджалом його вдарити, але* Козак *у ту мить б'є його шаблею і він падає.* Пропав!.. Бодай же й ви так усі про-па-ли!.. *Умірає.*

Яким—*до козака.*

Нащо се робити? І так можна оборонитись!

Козак.

Не буде гадина кусати!

Яким—*дивиться мовчки на труп.*

Сталося!.. *Одвертається.* Панове молодці! Мамо! Наталю!.. Бог посилає нам волю!

У Чернігові, 1897.

Що є в книзі:

Ясні зорі. Драма на V дій 5

Нахмарило. Комедія на III дії 129

Степовий гість Драма на V дій 229

Видання Товариства „ПРОСВІТА“.

1. **Драгоманов М.** Про українських козаків, татар та турків. З додатком про життя Драгоманова. Ціна 8 коп.
2. **Земельна справа** в Новій Зеландії. Переказала М. З. Ціна 2 коп.
3. **Левицький М.** Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах. З малюнками. Ц. 3 к.
4. **Календарь „Просвіти“** на р. 1907. Ц. 15 к. (Випродано)
5. **Загірня М.** Як визволилися Північні Американські Штати. З портретом Вашінгтона і з картою. Ц. 15 к.
6. **Дорошенко Д.** Оповідання про Ірландію. Ціна 8 коп.
7. **Загірня М.** Страшний ворог. Про горілку. Ц. 5 коп.
8. **Франко Ів.** Ліси та пасовиська. Оповід. Ціна 3 коп.
9. **Грінченко Б.** Про грім та блискавку. З малюнк. Ц. 4 к.
10. **Капельгородський П.** Українці на Кубані. Ціна 5 коп.
11. **Грінченко Б.** Братства і просвітна справа на Вкраїні за польського панування до Б. Хмельницького. Ц. 5 к.
12. **Календарь „Просвіти“** на рік 1908. Ціна 25 коп.
13. **Іваницький Б** Як збутись ярів та пісків. Ціна 4 к.
14. **„Веселка“**, одривний календарь на р. 1908. Ц. 50 к.
15 **Лункевич В.** Сем'я у звірів, птиць, комах, риб та гадів. Переклав П. Є. З малюнками. Ц 10 к.
16. **Сьогобочній Г.** Морські огні. Про маяки. З малюн. Ц. 5 к.
17. **Грінченко Б.** Про пустині. З малюнками. Ц. 8 коп.
18. **Маркович Д.** На Вовчому хуторі. Оповід. Ц. 3 коп.
19. **Маркович Д.** Іван з Буджака. Шматок. Опов Ц. 4 к.
20. **Левицький М.** Забув. Щастя Пейсаха Лейдермана. Два оповідання. Ц. 4 к.
21. **Корольов В.** Як годувати худобу. З малюнками. Ц. 10 к.
22. **Загірня М.** За рідний край. Про Жанну д'Арк. З малюнками. Ц. 7 коп.
23. **Спартак.** Оповідання про римських невольників. За Боголюбовим переказали К. Ціна 5 коп.
24. **Костомаров М.** Чернігівка. Бувальщина XVII в. Переклад з передмовою Б. Грінченка. Ціна 40 коп.
25. **Єфремов С.** Тарас Шевченко, життя його та діла. З портретами й малюнками. Ціна 10 коп.
26. **Каталог** книжок для народнього читання. Ц. 5 к.
27. **Про Канаду**, як там живуть люде. Ціна 8 коп.
28. **Корольов В.** Українці в Америці З малюнками. Ц. 15 к.

А. Крымскій. Украинская грамматика. Научно-практическій курсъ. Изданіе составляетъ собственность Т-ва „Просвіта“. Томъ I., выпускъ 1, цѣна 1 руб. 10 к., выпускъ 2 и 6-й, ц. 65 коп. Томъ II, выпускъ 1, цѣна 65 коп.

Драми й комедії.

Переклад під редакцією Б. Грінченка.

1. **Ібсен Г.** Підпори громадянства. Ком. на 4 дії, пер. М. Загірньої. Дозв. до вист. 16 мая 1907. № 5693. Ц. 30 к.
2. **Ібсен Г.** Ворог народові. Ком. 5 д. Пер. М. Загірньої. Дозв. до вист. 11 окт. 1907, № 10606. Ц. 30 к.
3. **Ібсен Г.** Примари. Др. 3 д. Пер. М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 13 нояб. 1907. № 16712.
4. **Мірбо О** У золотих кайданах. Ком. 3 д. Пер. Б. Грінченка. Ц. 35 к. Дозв. до вист. 7 янв. 1908. № 1864.
5. **Метерлінк М.** Монна Ванна. Др 3 д. Пер. М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 18 дек. 1907. № 1865.
6. **Зудерман Г.** У рідній сем'ї. Др. 4 д. Пер. М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 20 февр. 1908. № 1987. (Прав. Вѣстн. 16 марта 1908, № 62).
7. **Ібсен Г.** Нора. Др. 3 д Пер. М. Загірньої. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 3 марта 1908. № 2659. (Прав. Вѣстн. 8 апр. 1908, № 80.
8. **Ібсен Г.** Гедда Габлер. Др. 4 д. Пер. Н. Грінченко. Ц 30 к. Дозв. до вист. 3 марта 1908. № 2651. (Прав. Вѣстн. 8 апр. 1908, № 80).
9. **Гауптман Г.** Візник Геншель. Др. 5 д. Пер. Б. Грінченка. Ц. 30 к Дозв. до вист. 20 марта 1908, № 3117. (Прав. Вѣстн. 8 апр. 1908, № 80)
10. **Шніцлер А.** Забавки. Др. 3 дії. Ц. 30 коп. Пер. Б. Грінченка. Дозв. до вистав 28 июля 1908, № 7014.
11. **Шіллер Ф.** Вільгельм Телль. Др. 5 д. Пер. Б. Грінченка. Ціна 30 коп. Дозв. до вистав 18 нояб. 1908 № 11048
12. **Ібсен Г.** Жінка з моря. Др. 5 д. Пер. Н. Грінченко. Ц 30 к. Дозв. до вист. 13 сент. 1908, № 8355.
13. **Гауптман Г.** Перед сходом сонця. Др. 5 д. Пер. Б. Грінченка. Ц. 30 коп. Дозв. до вист. 8 окт. 1908 № 9421.
14. **Зудерман Г.** Кінець Содомові. Др. 5 д. Пер. М. Загірньої. Ціна 30 коп. Дозв. до вист. 11 дек. 1908. № 11806.
15. **Зудерман Г.** Огні Іванової ночі. Др. 4 д. Перекл. Н. Грінченко. Ц. 30 к. Дозв. до вист. 11 дек. 1908. № 11804.
16. **Ібсен Г.** Росмерсгольм. Др. 4 д. Пер. Н. Грінченко та М. Загірньої. Ц 30 к
17. **Сарду В.** Рідний Край. Др. 5 д. Пер. Б. Грінченка. Ц. 35 к. Дозв. до вист. 20 марта 1909. № 3181.

Б. Грінченко. Драми й комедії: Ясні зорі. Нахмарило. Степовий гість. Серед бурі. Арсен Яворенко Ц. 1 р. 50 к. Дозв. до вист. перші чотирі 1 мая 1902, № 3654—3657, остання по рукоп., без 3-ї дії, під заг. „На громадській роботі“ 16 февр. 1904, № 1780.

Грінченко Б. На новий шлях. Др. 5 д. Дозв. до вист. 5 июня 1906, № 5216 („Прав. Вѣст.“ 1906 № 141). Ц. 30 к.

Грінченко Б. Миротворці. Жарт на 1 дію. Ц. 10 коп. Дозвол. до вистав 27 авг. 1908, № 7896.